

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2012:1

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Indhold

Artikler:

<i>Stefan Pajung</i> : Christoffer, kong Knuds bror	1
<i>Jens Chr. V. Johansen</i> : En skånsk familie mellem dansk og svensk: Ramel til Bækkeskov	9
<i>Ole Færch, Ole Bech Knudsen og Flemming Winther</i> : Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard samt Peder Munk i Vesterris, del 1	21
<i>Charlotte S.H. Jensen, Christian Larsen og Jørgen Mikkelsen</i> : Fra "Provinsakvarium" til en del af Statens Arkiver Øst-Landsarkivet i København 1893-2011	32
<i>Bernadette Preben-Hansen</i> : Dansk Røde Kors' mindetegn "Dansk krigsfangehjælp 1914 til 1919"	69
<i>Maria Hvid Kargaard</i> : Om Post & Tele Museums bibliotek og arkiv	105

Småstykker:

<i>Michael Dupont</i> : Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark – Gotisk kursiv 1800-1875	117
---	-----

Nekrolog:

<i>Hans H. Worsøe</i> : Finn Andersen 1942-2011	123
---	-----

Rettelser:

<i>Anna Marie Lebech-Sørensen</i> : Mette Scholastica Kellinghusen - hendes liv, aner og efterslægt, i Personalhistorisk Tidsskrift 1998:1, s. 34-73	125
<i>Dion C. E. Maaneskjold</i> : Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle, i Personalhistorisk Tidsskrift 1989:2, s. 121-138	125
Publikationer og prisliste	127
Vejledning til forfattere	128

Forsidebillede:

Portræt af telegrafassistent R.A.C. Lichsheidt. Læs om Lichsheidt og POST & TELE MUSEUM's kilder på side 115

Christoffer, kong Knuds bror

Af Stefan Pajung

Middelalderen er en ualmindelig spændende og farverig periode at beskæftige sig med som historiker. Det gælder ikke mindst, fordi man igen og igen får lov til at lege Sherlock Holmes, når man prøver at rekonstruere handlingsforløb og sammenhænge, ofte ud fra et spinkelt og fragmentarisk kildegrundlag. Ikke sjældent står man over for det problem, at man ikke umiddelbart kan forklare det, man læser i kilderne, og så må man i gang med at finde mulige forklaringer. Ofte løser problemerne sig, men engang imellem breder mystikken sig bare og gør det hele endnu mere interessant. I det følgende vil jeg berette om et sådant mysterium, der tydeligt illustrerer udfordringerne, man bliver udsat for, når man arbejder med middelalderligt kildemateriale.

Dead man walking?

Den 21. oktober 1194 udstedte kong Knud VI i Grønholt et privilegium, som fritog Esrum Klosters besiddelser og landboere for alle kongelige tyngder og krav. Kongen selv skrev under som vidne, og det samme gjorde Christoffer, kong Knuds bror, hertug Valdemar (den senere Valdemar Sejf) samt Salomon, provst ved domkirken i Lund.¹

Umiddelbart ville man tro, at den omtalte Christoffer² var kong Valdemar den Stores illegitime søn med frillen Tove.³ Christoffer, der var født i 1149/50, var kong Valdemars ældste søn, men til trods herfor blev han tilsidesat som tronfølger. Årsagen hertil var, at Valdemar i årene op til 1170 arbejdede på at indføre en form for arvekongedømme i stedet for det hidtidige valgkongedømme, og i den forbindelse fik han i 1166 rigets stormænd til at udpege Valdemars anden søn, Knud, til tronfølger. Knud var på dette tidspunkt ikke mere end tre år gammel, men han var, i modsætning til Christoffer og mange af de andre kongesætlinge, født inden for ægteskab. Ved at gøre fødsel inden for ægteskab til kriterium for, at man kunne blive konge, slog Valdemar to fluer med et smæk. For det første minimerede han dermed kraftigt muligheden for, at de andre kongesætlinge kunne optræde som rivaler til tronen og derved udløse lignende borgerkrige som dem, der havde hjemsøgt Danmark i 1131-1134 og 1146-57. For det andet fik Valdemar på den måde kirkens støtte til sine planer – kirken promoverede ægteskabets hellighed og satte fødsel inden for ægteskab som kriterium for, at man ville salve kongen som

48r

Inveny fragilitate me donatane volentes
 ne aliquibus pmissi delictos & possessionibus
 suis molestentur iniurijs. s. emunitatis
 et pacis securi quiete diuine vigilent ser-
 uitutibus. vniuersas possessiones ipsorum et colonos
 omnes terram quae optinent incolentes. ab vni-
 uersis seruitutibus et exactionibus hinc inde
 debitis emendipamus. et absoluius. Quae ergo
 etas temporis tractus dicitur nos. pntia
 tenentur obliuione demerit et obducit. lita-
 ristis pntia obliuioni pntia. et pntia
 dudum pntia pntia. nonitati. pntia
 pntia. nolentes hanc libertatem nostre
 donationis. in irritu pntia in pntia
 Datum Gronolt Anno verbi incarnationis
 a. x. pntia. x. kl. nouemb. Anno Regni
 Kanuti Regis Tertio decimo. Ego Kanutus
 Rex pntia manu. S. S. Ego Xporos Fs Kanuti Regis
 nunti Regis S. S. Ego Waldemary S. S.
 Ego salomon pntia sancte luden ecclesie
 Emutat et libtat gram Waldemari Regis pntia.

In non ste e in diuine trinitate. Ego wal-
 demary. pntia. De gra danois pntia Rex
 pntia fidelibus pntia paginam pntia

1277x

Fig. 1: 1194-gavebrevet, som det er gengivet i Esrum Klosters Brevbog fra 1497. Syv linier nede fra står Christoffer, kong Knuds bror - »Ego Xporos Fs Kanuti Regis« - anført. Efter Det kongelige bibliotek E donatione variorum 140 kvart, s. 48 r.

Guds udvalgte. Denne udvikling kulminerede i forbindelse med Kirkefesten i Ringsted 1170, hvor Knud blev kronet og salvet til faderens medkonge, samtidig med at Valdemars gren af kongeslægten gennem helgenophøjelsen af Knud Lavard skaffede sig yderligere legitimation til tronen.⁴

Selvom Christoffer ikke var udset til at efterfølge sin fader som konge, fik han alligevel en opdragelse, som sømmede sig for en kongesøn, og han indtog tidligt en førende position i riget. Christoffer blev allerede i 1166, da han ikke var mere end 16-17 år gammel, sat til at anføre skåningerne under et mindre togt mod venderne. Christoffers lederrolle i denne forbindelse var nok mere proforma end reel – Saxo beretter, at det var den mere erfarne Absalon, som havde det reelle lederskab – men episoden viser, at Christoffer allerede tidligt blev trænet til en fremtidig lederrolle. Hans position som kongesøn understregedes yderligere af, at Valdemar satte to af sine betroede mænd, Peder og Selgret, til at hjælpe Christoffer med at tilegne sig høviske skikke.⁵

Efter kongens fætter Buris' mislykkede oprør i 1167, som havde været en reaktion på Valdemars planer om indførelsen af et arvekongedømme, efterfulgte Christoffer Buris som hertug af Slesvig. Dermed havde han opnået samme position som både hans far, Valdemar den Store, og farfar, Knud Lavard, havde haft i deres ungdom. I starten af 1170'erne optrådte Christoffer som leder for hertugdømmets militære styrker og viste sig ifølge Saxo at være en duelig hærfører.⁶

Men omkring 1172/73 forsvinder Christoffer uden forklaring fra Saxos beretning. Går man til de middelalderlige annaler,⁷ får man forklaringen herpå. Hertug Christoffer døde i 1173, kun 23 år gammel,⁸ og han fandt - hvis man ellers skal tro Ringstedtavlen, som opgiver et noget tidligere dødsår – sit sidste hvilested i Ringsteds Skt. Bendts kirke foran sin hellige farfaders fødder.⁹

Et middelalderligt mysterium

Det er så her, problemet byder sig – hvordan kunne Christoffer optræde som vidne på broderens diplom i 1194, hvis han efter alt at dømme døde mere end tyve år tidligere? Udgiverne af den nye oversættelse af Esrum Klosters Brevbog behandler ikke selve dokumentet; kun i registret kommenterer man ganske kort Christoffers opdukken i vidnelisten, idet man her antager, at Christoffer formodentlig stadig var i live i 1194, uden yderligere at behandle sagen.¹⁰ Hverken Oluf Nielsen, *Codex Esrumensis'* oprindelige udgiver, eller udgiverne af *Diplomatarium Danicum* 3. Bind, C. A. Christensen, Herluf Nielsen og Lauritz Weibull, har kommenteret Christoffers opdukken i denne kilde.

Den eneste, som hidtil har søgt at give en forklaring på dette problem, er A.D. Jørgensen. Han mente, at der var tale om en ellers ukendt bror til Knud Magnussen og begrundede det med, at denne var omtalt i privilegiet.¹¹ Dette er ikke så usandsynligt, som det i første omgang lyder, for vores kildemateriale til perioden er, på trods af Saxos omfattende værk, noget sparsomt. Desuden findes der flere eksempler på medlemmer af kongeslægten, som kun findes nævnt i nogle få eller endda kun en enkelt kilde. Således optræder Knud Lavards bror Benedikt kun to gange i kildematerialet.¹² Sven Estridsens søn Magnus optræder endda kun en enkelt gang i skolie 72 hos Adam af Bremen, ligesom kong Niels' bror Karl kun nævnes i et enkelt diplom.¹³ Det store problem med A. D. Jørgensens tese er, at hvis Knud Magnussen i 1157 havde en voksen bror ved navn Christoffer, ville Knuds støtter efter drabet på ham under Blodgildet i Roskilde med stor sandsynlighed have bakket op omkring denne bror som tronkandidat. Dette skete ikke – Knuds støtter bakkede i stedet op omkring Valdemar, som havde været Knuds samkonge, og som nu giftede sig med Knuds halvsøster Sofie.¹⁴ Kun hvis Christoffer var tilknyttet kirken, hvilket ville have umuliggjort hans optræden som tronprætendent, ville A. D. Jørgensens tese kunne forsvares. Denne mulighed må dog udelukkes, idet der i 1194-privilegiet ikke gøres opmærksom på Christoffers eventuelle tilknytningsforhold til kirken, hvilket man normalt ville have gjort.

Andre forklaringsmuligheder kunne være, at Christoffer var endnu en frillesøn af Valdemar den Store, født efter hertug Christoffers død i 1173. Han kunne i så fald have været myndig i 1194. Atter står vi så over for det problem, at personen i så fald ikke optræder i andre kilder. Det samme gælder i tilfælde af, at den her behandlede Christoffer var en halvbror til Knud Magnussen fra moderens ægteskaber med Vladimir af Minsk eller Sverker I af Sverige.

Alternative forklaringer

Hvis dette ikke er tilfældet, betyder det, at vi bliver nødt til at søge efter en anden forklaringsmulighed. Idet der findes flere eksempler fra middelalderen, hvor man på et senere tidspunkt sammenskrev flere privilegiebreve til et, er det værd at undersøge, om en sådan kompilation kan have fundet sted i dette tilfælde, og om denne kan have været årsagen til Christoffers gengangeri. Man kunne forestille sig den mulighed, at klostrets afskriver i slutningen af 1400-tallet, da man sammenfattede den sidste udgave af Codex Esumensis, sammenskrev et privilegium, som Knud sammen med Christoffer havde bevidnet, med et andet, som kongen efter Christoffers død bevidnede sammen med sin bror Valdemar og

Lundeproven. Årsagen kunne være, at de havde et lignende indhold, og man derfor ikke havde behov for at skelne mellem disse to privilegier.

Der er dog mange problemer i forbindelse med denne forklaringsmodel, først og fremmest den måde, vidnerne står opført på.¹⁵ Hvis Knud VI skulle have underskrevet et privilegiebrev som konge, kan han tidligst have gjort det efter sin kroning i 1170. Men på dette tidspunkt var Knud ikke mere end seks-syv år gammel, og som retsgyldigt vidne skulle han have været 15 år gammel. Dette ville sætte det tidligste tidspunkt til 1177/78, og da var Christoffer allerede død. Selv hvis man antager, at Knud fik lov til at skrive under som vidne allerede umiddelbart efter sin kroning, så undrer det, at Christoffer i så fald ikke står betegnet som hertug.

Et middelalderligt klostres mange problemer og udfordringer

Den pavelige legat Itzardus Gravius, som var i Danmark i 1512, bevidnede, at han havde fundet afskrifterne i Codex Esrumensis som værende i overensstemmelse med originalerne.¹⁶ Oluf Nielsen har på baggrund af to bevarede originalprivilegier påvist, at der til trods herfor er uoverensstemmelser mellem afskrift og original.¹⁷ Da disse dog er mere af sproglig end af indholdsmæssig karakter, må vi gå ud fra, at en version af 1194-privilegiet må have eksisteret i fysisk form i 1512.

Noget kunne tyde på, at privilegiet rent faktisk er en forfalskning. Ikke en forfalskning foretaget af klostret for på den måde at udvide sine rettigheder, eftersom der eksisterer et privilegiebrev fra Valdemar den Stores tid, som allerede omkring 1160 fritog klostrets landboere for al tjeneste til kongen. En sådan forfalskning ville derfor ikke have noget formål. Derimod kunne det være en forfalskning fremstillet med det formål at sikre sig yderligere imod krav fra kongemagtens side, og for at imødegå forurettelser, som klostret kan have været udsat for med hensyn til dets besiddelser. Dette forhold er noget, som privilegiets tekst rent faktisk omtaler som begrundelse for, at kongen udsteder sit privilegium.¹⁸ Det er svært at fastslå, hvornår et sådant overgreb kunne have fundet sted, men en mulighed er, at det skete i forlængelse af, at Esrum kloster brændte to gange inden for en kortere årrække, første gang i 1192 og anden gang i 1204. Klostret kunne have fået behov for at fremstille et privilegium for at legitimere klostrets ejerskab af deres besiddelser og understrege deres privilegier efter branden, muligvis fordi de originale kongeprivilegier var gået tabt under branden. Christoffers opdukken som vidne kunne i så fald forklares ved, at man fra klostrets side havde tilføjet alle de vidner fra kongeprivilegier, som man kunne komme i tanke om.

Et andet tidspunkt, hvor klostret havde behov for at fastslå sin besiddelses- og privilegiesituation, og hvor man kunne have haft interesse i at fremstille en privilegieforfalskning, var i 1240'erne. Klostret havde da problemer med arvingerne til stormanden Niels Grevesun, som midlertidigt havde solgt sine besiddelser i Huseby og Skærød til klostret for at finansiere sin korstogsdeltagelse.¹⁹ Arvingerne anfægtede i 1249 klostrets ejendomsret og forsøgte at få jorden tilbage, dog uden succes, idet Erik Plovpenning bekræftede klostrets besiddelsesrettigheder.²⁰ At dette ikke var et enestående eksempel på, at arvinger anfægtede klostrets besiddelsesrettigheder, fremgår af de donations- og mageskiftebreve, som Saxo Thorbensen og Jon Jonsen udstedte i hhv. 1246 og 1248. Begge gange fremhæves det, at overdragelsen af ejendommene er permanent, og at den ikke må anfægtes af fremtidige generationer.²¹ Jon Jonsen tilbyder endda munkene at hjælpe dem fysisk, hvis nogen skulle sætte spørgsmålstegn ved deres besiddelsesrettigheder til Lille Værløse, og han tager udtrykkelig afstand fra den i samtiden ikke usete uskik, at arvinger søger at omstøde donationer eller mageskifter.

At klostret senere fik problemer med overgreb mod dets besiddelser ses af to privilegier fra 1249. I det første tager hertug Abel klostret i sin særlige beskyttelse i et forsøg på at vinde klostrets støtte i sin kamp mod broderen Erik Plovpenning. Privilegiets ordlyd antyder utvetydigt, at 1240'ernes konflikter gik ud over klostrene, munkene og klostrenes besiddelser.²² Vi ved fra anden side, at Erik Plovpenning konfiskerede kirketiender for at finansiere sine militære udgifter, og fra Øm Klosters krønike ved vi, at såvel kongens som hertug Abels mænd plyndrede dette klostres besiddelser.²³ Der er dog i første omgang intet, der tyder på, at samme skæbne overgik Esrum Kloster. Erik Plovpenning understreger i sit privilegium til Esrum Kloster fra samme år – kongen ville lig broderen sikre sig det mægtige klostres understøttelse i sin sag og samtidig fastslå, at det var ham, der var herre over Sjælland – at han vil beskytte Esrum Kloster i verdslige anliggender imod hvilken som helst fjende.²⁴ Disse privilegier tyder sammen med Esrum Klosters egen krønike, som ikke beretter om overgreb på klostrets besiddelser fra kongens eller hertugens side, på at overgrebene udelukkende blev foretaget fra anden side.²⁵ At kongen ikke rent fysisk forgreb sig på klostrets besiddelser betyder dog ikke, at han ikke rejste krav om afgifter fra klostrets landboere. Det kan ikke udelukkes, at 1194-privilegiet blev fremstillet for at sikre sig imod disse krav.²⁶

I alle tilfælde ville Itzardus Gravius ikke have kunnet se, om privilegiet, som han fik forelagt i 1512, var fra anden halvdel af 1100-tallet, eller om det var fra 1200-tallet. Han ville kun – ud fra pergamentets tilstand og

skriftens udformning - have været i stand til at se, at det var flere hundrede år gammelt. Også ud fra et teknisk synspunkt er en forfalskning fra 1240'erne en afgjort mulighed; på dette tidspunkt ville folk heller ikke have undret sig over Christoffers opdukken i en tekst fra 1194, da den umiddelbare hukommelse om Christoffer var væk. Desværre kan denne hypotese ikke verificeres yderligere, da kildematerialet er spinkelt, men den er i hvert fald et muligt bud på en forklaring.

En allersidste forklaringsmulighed på, hvorfor Christoffer blev tilføjet som vidne i et privilegium, som skulle underbygge Esum Klosters besiddelseskrav, kunne være følgende. Vi ved, at kongemagten endnu i 1230'erne havde en del jordejendomme i det nordøstlige Sjælland,²⁷ og disse må umiddelbart efter godsconfiskationerne i 1157, hvor Valdemar inddrog Sven Grathes besiddelser, have været endnu større. Man kunne overveje, om Christoffer i sin tid muligvis fik tildelt nogle af disse besiddelser af faderen som en slags apanagelen. Senere overtog Christoffer hertugdømmet Slesvig, og hans besiddelser på Sjælland kan så være indgået i en gave fra kongemagten til Esum Kloster. Hvis det er tilfældet, at Christoffer havde et tidligere ejerforhold til nogle af de besiddelser, som Esum Kloster havde, ville hans underskrift som vidne på privilegiebrevet have ekstra vægt.

Selvom vi ikke præcist kan fastslå, hvorfor Christoffer, kong Knuds bror, optræder som vidne i Esum Klosters privilegium, kan vi ud fra denne undersøgelse konkludere, at Codex Esumensis indhold ikke ukritisk må godtages, men at de enkelte kilder må underkastes en nøje granskning hver for sig, før man benytter sig af dem. Hele sagen viser også, at når vi beskæftiger os med højmiddelalderen, så er vores viden om enkeltpersoner, deres familieforhold, deres gøren og laden og deres endeligt i langt de fleste tilfælde yderst begrænset.

Noter

- 1 Diplomatarium Danicum, 1. række, bd. 3, udgivet af C. A. Christensen, Herluf Nielsen og Lauritz Weibull, København, 1976-77, nr. 201.
- 2 Der er det pudsige ved Christoffers navn, at han efter alt at dømme er den første herhjemme, som bærer det navn, ligesom kong Niels var den første der bar det navn herhjemme. Det tætteste vi kommer på navnet Christoffer i den danske kongeslægt i 1100-tallet er Christina, idet både moderen til Ingeborg, Knud Lavards hustru og en af deres døtre hed Christina (se Diplomatarium Danicum 1. række, bd. 2, udgivet af Lauritz Weibull og Niels Skyum Nielsen, København, 1963, nr. 81).
- 3 Knytlingesaga, oversat af Jens Peter Ægidius, København, 1977, kapitel CIX, s. 144. Frillebørn var ikke noget ukendt syn i kongeslægten – tværtimod. Sven Estridsen havde således fået 16 børn med friller og da hans sønner og sønnesønner alle i større eller mindre grad fulgte i hans fodspor, var mange af kongeslægtens medlemmer født uden for ægteskab.
- 4 Aksel E. Christensen m. fl.: Gyldendals Danmarkshistorie bd. 1, København, 1977, s. 337-339; Erich Hoffmann: Königserhebung und Thronfolgeordnung i Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters, Berlin og New York, 1976, s. 102-108.
- 5 Saxo Grammaticus: Danmarks historie, oversat

- af Peter Zeeberg, 2000, bog XIV, kap. 34, afsnit 4. Saxo uddyber ikke her, hvad dette indebar, men vi kan fra andre samtidige kilder som Sven Aggesens Vederlov slutte os til, at Christoffer i hvert fald skulle lære hirdens lov. Han skulle lære ikke at yppe kiv, yde hinanden opmærksomhed og gøre gensidige tjenester. Christoffer skulle lære om bordets skikke og rangorden, være trofast overfor kongen og gavmild overfor sine nærmeste.
- 6 Saxo, bog XIV, kap. 42, afsnit 6 og kap. 45, afsnit 1.
 - 7 Annalerne var årbøger, der blev forfattet i klostre, ved domkirker og af kongens kancelli, der med få ord sammenfattede, hvad der var sket af vigtige begivenheder i de enkelte år. Mest betydningsfulde er ærkebispens Lundeannaler, de kongelige såkaldte Valdemarsannaler og forskellige klosterårbøger såsom Ryd klostres årbøger.
 - 8 *Annales Danici Medii Ævi*, Ellen Jørgensen (red.), København, 1920, s. 86-87. Dette bekræftes af Knyttingsesaga, som beretter, at Christoffer døde ti år før sin far, som døde 1182 (*Knyttingsesaga*, kapitel CXXVII, s. 170).
 - 9 *Scriptores minores historiarum Danicæ medii ævi*, vol. II, M. Cl. Gertz (red.), København, 1918-20, s. 84. Godt nok afviger Ringstedtavlen dødsår fra *Lundeårbogens*, idet det angiver 1167, men idet Ringstedtavlen er fra senmiddelalderen, og Christoffer først forsvinder fra Saxos beretning i starten af 1170'erne, er årbogens dødsår sandsynligvis det rigtige. Selve Christoffers grav eksisterer dog ikke længere, da den blev ødelagt ved anlæggelsen af borgmester Jørgen Nielsens gravsted i 1618 (se: *Danmarks kirker*, Sorø Amt, bd. 1, Victor Hermansen og Poul Nørlund (red.), 1936, s. 164).
 - 10 *Esrum klostres brevbog II*, Bent Christensen m fl. (red.), København, 2002, s. 212.
 - 11 A. D. Jørgensen: *Bidrag til Nordens historie*, København, 1871, s. 98-99.
 - 12 *Roskildekrøniken*, oversat af Michael Gelting, Højbjerg, 1977, s. 24; *Necrologicum Lundense*, udgivet af Lauritz Weibull, Lund, 1923, s. 70.
 - 13 *Diplomatarium Danicum*, 1. række, bd. 2, nr. 34. Sandsynligvis drejer det sig her om en fejl fra afskriveren Hamsforts side. Saxo beretter, at der ved kongevalget i 1104 kun var Svenssønnerne Ubbe og Niels tilbage. Selv den minimale mulighed, at Karl var en af de sønner, som Sven Estridsen havde bestemt til en gejstlig karriere, må udelukkes, da Karl optræder blandt de verdslige vidner i privilegiet. Det forekommer langt mere sandsynligt, at der her er tale om kongens nevø Karl, søn af Knud den Hellige. Han kan udmærket have været på besøg i Danmark, inden han blev greve af Flandern i 1119 (en sådan titel ville man ikke have undladt at påføre dokumentet) og været med til at bevidne kongens gavebrev. Hvis dette er rigtigt, ville det tillade en nærmere datering af gavebrevet.
 - 14 Saxo, bog XIV, s. 143-144.
 - 15 Vidnerne rækkefølge udelukker også, at Christoffer er en yngre søn af Valdemar og Sofie født efter hertug Christoffers død. I så fald ville hertug Valdemar stå over ham og ikke under ham.
 - 16 *Codex Esumensis*, udgivet af Oluf Nielsen, København, 1880-81, s. IV-VI.
 - 17 *Ibid.*, s. VI-VII.
 - 18 *Diplomatarium Danicum*, 1. række, bd. 3, nr. 201, s. 315, linie 3-9.
 - 10 *Diplomatarium Danicum*, 1. Række, bd. 5, udgivet af Niels Skyum-Nielsen, København, 1957, nr. 5-8.
 - 20 *Diplomatarium Danicum*, 1. Række, bd. 7, udgivet af Herluf Nielsen og Niels Skyum Nielsen, København, 1990, nr. 324.
 - 21 *Diplomatarium Danicum*, 1. Række, bd. 7, nr. 221 og 289.
 - 22 *Diplomatarium Danicum*, 1. Række, bind 7, nr. 302.
 - 23 Aksel E. Christensen m. fl.: *Gyldendals Danmarkshistorie* bd. 1, København, 1977 s. 447; *Øm klostres krønike*, i Valdemar Sejr og den store ærkebispesrid, Jørgen Olrik (red.), 1908, s. 251-253.
 - 24 *Diplomatarium Danicum*, 1. række, bind 7, nr. 305.
 - 25 *Annales Rerum Danicarum Esumensis*, i *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, Tomus I, udgivet af Jakob Langebæk, København, 1772, s. 245.
 - 26 Se også Brian Patrick McGuire: *Property and Politics at Esrum Abbey 1151-1251*, i *Medieval Scandinavia* 6, Odense, 1973, s. 122-150.
 - 27 *Kong Valdemars Jordebog*, bind 1, udgivet af Sven Aakjær, København, 1926-43, s. 117-118.

En skånsk familie mellem dansk og svensk: Ramel til Bækkeskov

Af Jens Chr. V. Johansen

Familien Ramel hørte under Frederik II og Christian IV til de mest indflydelsesrige adelige familier. Både far og søn Henrik Ramel var medlemmer af rigsrådet, og Henrik Ramel d.y. var også landsdommer i Skåne. Artiklen skitserer deres virke som dommere ved disse to domstole. Efter freden i Roskilde i 1658 måtte familien vælge side: Skulle de følge den svenske konge og beholde godserne i Skåne, eller skulle de tilslutte sig den danske sag? Artiklen diskuterer således også spørgsmålet om nationalt tilhørsforhold i Skåne i 1600-tallet.

Under en weekendudflugt til Skåne for at besøge Glimmingehus og gå i kommissær Wallanders fodspor i Ystad kom min hustru og jeg også forbi Bækkeskov. Det var først, da vi gik indenfor på slottet, at det gik op for mig, at to af mine interesser var samlet på dette sted. På den ene side retshistorien og på den anden de dansk-svenske forhold i tiden efter Roskildefreden i 1658.

Bækkeskov var ejet af familien Ramel, som stammede fra Brandenburg, og som var indvandret til Pommern i det 13. århundrede. Henrik Ramel fik i 1584 indfødsret i Danmark, samtidig med at den danske konge skænkede ham Bækkeskov i det nordøstlige Skåne. Henrik Ramel, der blev født ca. 1550, var søn af Gert Ramel til Wusterwitz i Pommern og Margaretha von Massow. For hans karriere var hans andet ægteskab med Else Brahe betydningsfuldt, da hun var datter af rigsråd Henrik Brahe til Vidskøfle. Men før han indgik ægteskab med Else Brahe i 1599, havde han i sin ungdom oplevet meget af den kendte verden. Som så mange andre unge adelssønner blev han sendt på dannelsesrejse, og i 1568 studerede han ved universitetet i Padova i det nordøstlige Italien.¹ Dette universitet blev grundlagt i 1222 med hovedvægten på jura-studiet. Når den unge protestant kunne studere ved et katolsk universitet i Norditalien, skal det ses i forbindelse med flere forhold. Væsentligt var, at universitetet i Padova var det universitet, der lå nærmest på Venedig, og denne republik havde ry for at være en særdeles tolerant bystat i det post-tridentinske Italien, dvs. efter konsiliet i Trent.² Konsiliet i Trent førte i 1564 efter 18 års forhandlinger til den katolske

Fig. 1: Portræt af Henrik Ramel. Det Kongelige Bibliotek.

reformation, der indebar gennemgribende ændringer i den katolske praksis og teologi.

Henrik Ramel d.æ.⁵

Før Henrik Ramel vendte tilbage til Danmark, havde han også gjort tjeneste ved sultanens kancelli i Konstantinopel, været assessor (bisidder) ved rigsrätten i Speyer (den øverste domstol for det tysk-romerske kejserrige) og tjent den polske konge, Stephan Batory. Disse stillinger tyder på, at han havde lært sin lektie under opholdet ved universitetet. I 1581 trådte han i dansk tjeneste under Frederik II, først som hofjunker fra 1582, men allerede i 1589 som leder af Tyske Kancelli.

Dette regeringskontor tog sig af al korrespondance med udlandet. Det kendskab, han havde fået til europæisk politik under sine år i udlandet, kom ham til gode i denne stilling. Men hans oprindelse i Pommern medførte også jalousi fra den indfødte adels side og problemer m.h.t. til posten som hofmester for den unge prins Christian. Det var Henrik Ramels held, at enkedronning Sophie støttede ham, da han blev krævet afsat i 1588. To år senere kunne han og hans støtter dog ikke holde stillingen længere, og han fik frataget posten som hofmester. Han fortsatte imidlertid som leder af Tyske Kancelli med aflønning i form af lensmandsposten på Åhus Len i Skåne. Eftersom det stod ham klart, at Sophie ville tabe magtkampen til rigsrådet og den nye konge, nærmede han sig rigsrådet. Det viste sig at være en ganske klog disposition, for i 1596 blev han optaget som medlem af dette råd. Hans kendskab til udenlandske forhold kom ham til gode, da han fik flere diplomatiske opgaver. Han deltog i de forhandlinger, der i 1597 førte til ægteskabskontrakten mellem kongen og prinsesse Anne Cathrine af Brandenburg, han deltog i forhandlingerne med Karl IX i Jönköping, og i 1600 forhandlede han med engelske gesandter i Emden. I 1603 overværede han Jakob Is kroning i London, og tre år senere vendte han tilbage til England, da han ledsagede Christian IV på dennes statsbesøg.⁴

Domstolssystemet i Danmark

Som medlem af rigsrådet sad Henrik Ramel i landets øverste domstol. En kort gennemgang af det danske retssystem er derfor på sin plads. Det er interessant, at retssystemet i det 16. og 17. århundrede var opbygget på næsten tilsvarende vis, som vi kender det i vore dage.⁵ Højesteret er øverst i domstolhierarkiet, efterfulgt af de to landsretter (Østre og Vestre Landsret), og herunder en byret for hver af de 24 retskredse. På Henrik Ramels tid var den øverste domstol Kongens Retterting. Derunder lå et vekslende antal landsdømme, og nederst i hierarkiet fandtes købstædernes domstole og domstolene på landet. Der var to domstole i købstæderne: bytinget og rådstueretten, og på landet var der et herredsting og i nogle tilfælde et birketing (som var visse godsejeres private domstol).⁶ Denne tredelte ordning rakte tilbage til landskabslovenes tid.⁷ Allerede så tidligt som i det 13. århundrede afsagde en domstol bestående af kongen og rigsrådet domme. På landskabslovenes tid

Fig. 2: Kort over Skåne med Bækkeskov indtegnet.

konkurrerede underinstanser og landsting om at dømme som første instans, skønt landstingene synes at have bemægtiget sig visse straffesager. Egentlig var der heller ikke meget ide i en instansfølge, når straffesagerne byggede på mededs-princippet, hvor eden var formelt afgørende for sagens udfald. I Jyske Lov er der svage træk af, at en udvikling bort fra det formelle og i retning af det materielle bevis var under udvikling. Sagerne skulle i hvert herred afgøres af stående nævn (såkaldte sandemænd), der havde til opgave at finde sandheden. Sandemændenes kendelser kunne appelleres, og det blev da en blanding af en gejstlig og verdslig domstol: »Biskop og bedste bygdemænd«-institutionen, der skulle tage stilling til sagens indhold.⁸

Landstingene var det forum, der senest fandt sin plads i domstolssystemet. Ifølge 1536-Håndfæstningens §§ 27 og 28 erstattede landsdommeren nemlig biskoppen.⁹ Landsdommeren dømte oprindeligt også sammen med de tilstedeværende på landstinget.

Rigsrådets domme blev afsagt kollektivt. Proceduren var den, at yngste medlem afsagde sin kendelse først, og derefter var det de øvrige medlemmers tur. Så længe Ramel sad i rådet, er der ikke overleveret voteringsprotokoller, der ville kunne afsløre, om han indtog holdninger, der afveg fra flertallets. Enigheden var sædvanligvis stor i rådet. Fra 1623 er der overleveret voteringsprotokoller, og det er uhyre sjældent, at det af disse fremgår, at der var uenighed mellem dommerne.¹⁰ Som privatperson var Henrik Ramel ikke stævnet i sager, der blev ført ved Kongens Retterting, og han stævnedes heller ikke selv nogen.

Familien Ramel som dommere

Anderledes med sønnen, der også hed Henrik. Han kunne ikke undgå at blive langt mere involveret i sager ved den højeste domstol, eftersom han var landsdommer i Skåne fra 1633 til 1636. I 1627 var han befuldmægtiget for den skånske adel ved et stændermøde i Odense. Som privatperson måtte han også møde for Kongens Retterting. Første gang var i juni 1621, da han som kun 20-årig blev sagsøgt af Knud Gyldenstjerne til Tim angående ejendomsretten til noget jord, der tilhørte Bækkeskov Kloster.¹¹ Sagens afgørelse blev overladt til ridemænd, som var de personer, der ifølge dansk ret blev udmeldt til at fastlægge skel mellem godser og landsbyer.

Anden gang var mere alvorlig, da Henrik Ramel i 1630 stævnedes landsdommeren i Skåne, Henrik Gyldenstjerne til Svanholm, fordi denne havde underkendt en nævningeed om drab og baseret sin dom på et forlig mellem drabsmanden og den dødes slægt. Ramel fik dog intet ud af denne appel, da Kongens Retterting opretholdt Gyldenstjernes dom.¹² Her skal det understreges, at Henrik Ramel blot tre år senere blev udnævnt til selvsamme post som landsdommer i Skåne.

Fig. 3: Bækkeskov, set fra gården.

Der gik 20 år, før Ramel i egenskab af privatperson igen anlagde sag for Kongens Retterting. På det tidspunkt havde han i lang tid intet haft med landsdommerposten at gøre, men han var i 1649 blevet udpeget til at være medlem af rigsrådet. I 1650 stævnedes han den nye landsdommer i Skåne, Kjeld Krag til Trudsholm, fordi denne havde underkendt en landstingsdom, der frifandt sagsøger for at betale sin brors gæld på 240 rigsdaler.¹³ Samme år trådte han på ny i aktion mod Kjeld Krag, fordi denne havde dømt en af hans tjenere til fængsel på Bremerholm for tyveri, selv om Ramel mente, at han burde løslades. Hvilke argumenter der blev anvendt over for rigsrådet, vides ikke, men det lykkedes ikke desto mindre Ramel at få sin tjener frifundet.¹⁴

I sin egenskab af landsdommer blev Henrik Ramel d.y. langt mere aktiv. I 1635 blev han tiltalt af Zacharias Petersen, der var borger i Helsingør, fordi han havde stadfæstet den tidligere byfoged i Helsingborg Niels Madsens dom i en sag om sår og skade, hvor sagsøgers bror havde modtaget penge for et forlig. Ramel blev frifundet, men det var under anvendelse af det store skyts, at det skete. Ikke færre end fem lovparagraffer blev opbudt

for hele rigsrådet og Christian IV, der også var til stede. Jyske Lov II-63, Jyske Lov III-21 og 22, Recessens kap. 21 og sluttelig Birkerettens kap. 5 blev lagt på bordet, men det virkede, eftersom Ramel blev frifundet.¹⁵

En sag, som bonden Morten Andersen fra Vomb i Fers Herred anlagde mod Ramel, er ganske interessant af flere grunde. Morten Andersen havde lagt sag an mod landsdommeren, fordi denne havde underkendt en nævningeed, der frifandt bonden i en drabssag. Men Kongens Retterting opretholdt Ramels dom.¹⁶ For det første kan det diskuteres, hvilke beviser Ramel og Rettertingen byggede på, men for det andet og endnu mere opsigtsvækkende er det, at en bonde økonomisk var i stand til at føre en sag frem til Kongens Retterting - også selv om hans liv stod på spil. Naturligvis kan det anføres, at omkostningerne ved at føre en sag fra Skåne til København ikke kan have været lige så store, som hvis sagen var kommet fra f.eks. Skagen, men alligevel har det kostet en betydelig sum penge.

Som landsdommer måtte Ramel træde i funktion senere i 1635, da Karen Jens Pedersens fra Fers Herreds tiltalte ham, fordi han havde stadfæstet en herredstingsdom, der dømte hende til døden som medvider til mordet på hendes mand.¹⁷ Ramel har givetvis fulgt reglerne til punkt og prikke, men endnu en gang må det undre, hvorfra sagsøger har fundet midler til at appellere en sag til Kongens Retterting, da det skal erindres, at sagen først var blevet appelleret fra herredstinget til det skånske landsting. Det kan ikke have været omkostningsfrit.¹⁸

En gang imellem kan det undre, at en sag blev ført frem til Kongens Retterting. Aage Ibsen fra Jonstorp i Luggude Herred var blevet dømt både ved herredstinget og ved Skåne landsting af Henrik Ramel til at skaffe bevis på sin ejendomsret til to kalve, han hævdede, at han havde købt af Erik Skrædder. Dommen fra landstinget blev da også stadfæstet af Kongens Retterting, men noget tyder på, at Aage Ibsen var meget sikker på sin sag, eftersom han ville have den helt til tops i det juridiske system.¹⁹

Niels Nielsen Skomager fra Blentarp tiltalte Ramel, fordi denne ved landstinget havde stadfæstet en dom fra Torne herredsting, der dømte Niels Skomager for at have handlet imod loven, da han havde krævet dødsstraf for et tyveri, der kun skulle straffes med fængsel på Bremerholm. Ramel blev frifundet for tiltalen, og det er umiddelbart meget forståeligt. Hvorledes Niels Skomager dog kunne have handlet imod loven er straks mere uforklarligt, og det forekommer at være en meget rigid opfattelse af de processuelle regler.²⁰

Bønderne i Vessinge kom også i konflikt med landsdommer Ramel, da han i maj 1635 underkendte en herredstingsdom, der havde frifundet bønderne i en sag om udpantning,²¹ og havde dømt dem for tyveri eller, som det udtrykkes i dommen, for ran med henvisning til Skånske Lov.²²

I juli 1635 demonstrerede Ramel sine juridiske evner, da han i en sag om incest underkendte en nævningeed, ifølge hvilken kvinden var blevet kendt skyldig, eftersom den kvindelige parts ægtemand ikke havde stævnet hende for hor.²³

På lignende vis kom Ramels juridiske opfattelse til udtryk, da han i en sag fra Helsingborg underkendte en bytingsdom om sår og skade fra Helsingborg byting, fordi ofret efter sagens afgørelse havde forliget sig med gerningsmanden. Også i denne sag blev der trukket på en stor mængde lovparagraffer for at nå til en afgørelse; der blev henvist til et mandat af 1. maj 1618, til Recessens kap. 8, til Gårdsrettens kap. 7 og til Jyske Lovs kap. 29 og 36.²⁴

Næste gang, Henrik Ramel måtte for Kongens Retterting, var, da præsten i Hørby i Frosta Herred stævnedes ham, fordi han havde stadfæstet en dom fra Bara Herred om den tidligere sognepræsts gæld på 118 rigsdaler, skønt præsten nægtede at være hele beløbet skyldig. Det kan undre, at sagen overhovedet var kommet så langt som til Kongens Retterting, eftersom domsgrundlaget var en fremlagt regnskabsbog. Hverken Ramel som landsdommer eller rigsrådet som dommere ved Kongens Retterting havde kunnet tyde regnskabsbogen anderledes, end at hele gælden på 118 rigsdaler skulle betales.²⁵

I den sag, som bonden Tue Trudsen anlagde mod landsdommeren, er det tydeligt, at bonden kæmpede med al kraft for at slippe for en streng straf. Tue Trudsen var ved Kristianstad byting blevet dømt for drab, fordi han med sin hestevogn havde kørt Jochum Vagtmesters hustru ihjel. Det siger næsten sig selv, at landsdommeren blev frifundet, når han en gang havde stadfæstet bytingsdommen. Men det er mærkeligt, at en bonde er gået med til at lade sig dømme ved Kristianstads byting, og den eneste forklaring må være, at nedkørslen er foregået i Kristianstad.²⁶ Desværre oplyses det ikke i sagsreferatet, om Tue havde kørt for hurtigt, eller om der var tale om en højresvingsulykke.

Hvorledes det skal forklares, at Henrik Ramel dømte i en sag, der havde sin oprindelse ved Rouglund Birk i Jylland, fremgår desværre ikke af sagen. I sagen, der drejer sig om, at Ramel havde underkendt et nævn, der frifandt Rasmus Nielsen og David Tyske for drab på en formodet tyv, henvises der i domspræmisserne som en af de relativt få gange i materialet til Skånske Lov, så meget tyder på, at sagen må have haft en vis forbindelse til Skåne.²⁷

Den sidste dom, Ramel som skånsk landsdommer blev stævnet til Kongens Retterting for, involverede en borger i Kristianstad. Birgitte Rasmus Glarmesters tiltalte landsdommeren, fordi han havde underkendt en bytingsdom, der frifandt sagsøgeren for i Hellig Gejst Kirke at have

kaldt Anne Lauridsdatter for en kagstrøgen jødehore. Med grundlag i Birkerettens kap. 20 blev Ramel dog frifundet af de øvrige medlemmer af rigsrådet.²⁸ Det er der intet nyt i. Men helt forbilledligt illustrerer sagen de forhold, der berørte en kvindes ære. Kvinder kunne blive skældt på deres ære for to forhold - for at være en heks eller/og en hore, og det var netop det sidste, Anne Lauridsdatter var blevet beskyldt for at være. At hun så oven i købet havde været i lag med jøder gjorde ikke sagen bedre for hende, også selv om der kan sættes spørgsmålstegn ved, hvor ofte der kom jøder til Kristianstad. Det tyder med andre ord på et eksisterende fjendebillede.²⁹

Den sidste sag, Henrik Ramel som landsdommer så sig stævnet for, blev rejst af Tyge Brahe til Tosterup, fordi han havde frifundet sagsøgers bonde for at betale landgilde med henvisning til en dom fra 1634.³⁰ Her må det jo formodes, at Ramel ikke havde kunnet handle anderledes, hvis han sad med en udskrift af den omtalte dom i hånden. Det synes således at dokumentere Ramels evner som dommer, at han dømte i overensstemmelse med den eksisterende lovgivning.

Det fremgår ganske klart af de sager, som Henrik Ramel dømte i, at han bestemt var en uhyre kompetent dommer, og den karakteristik, Hans Enevoldsen Brochmand gav ham i sin ligprædiken, var meget passende: »hand skaffet en hver Rig eller Fattig uden Vild eller nogen Persons Anseelse Low og Ret, som oc nocksom lod sig see oc kiende af det, at mesten Deels alle hans Domme af Kongen oc Rigens Raad til Herredag blef confirmerede.«³¹ (»Han ydede lov og ret til enhver, rig eller fattig, uden at se på vedkommendes status. Det ses af, at næsten alle hans domme blev opretholdt af Kongens Retterting.«)

Familien Ramel og spørgsmålet om nationalitet

De skånske adelige slægter var ualmindeligt godsrige, og områdets størrelse taget i betragtning er det påfaldende, at op mod 1/3 af de danske adelige slægter boede i Skåne ved midten af det 17. århundrede. Selv efter Roskildefreden i 1658 beholdt adelen en væsentlig del af godset i Skåne. Henrik Ramels søn Ove var imidlertid en af de første til efter Roskildefreden at aflægge ed til den svenske konge, og som belønning blev familien i 1664 introduceret i *Riddarhuset* i Stockholm.³² Loyaliteten kan dog have ligget på et meget lille sted, for efter Christian Vs invasion (1676) aflagde Ove Ramel troskabsed til den danske konge. Det blev naturligvis taget ilde op i Sverige, og Ove Ramel blev henrettet in effigie på Stortorvet i Malmø.³³ På det tidspunkt havde han dog slået sig ned i Danmark.³⁴

Andre dele af familien Ramel forblev dog i Sverige, deriblandt Oves bror Hans, som blev den skånske adels førstemand.³⁵ Hans Ramel blev

udnævnt til vicelandsdommer i Skåne, men han søgte ikke yderligere tjeneste i staten. Derimod koncentrerede han sig om at konsolidere sine godser, og han blev Skånes største magnat. Han var nok den, der oftest blev indstævnet for reduktionskommissionen,³⁶ men forbløffende ofte fik han medhold ved denne domstol. Det er blevet anslået, at forholdet mellem adelsgoods på den ene side og selvejerbønder og bønder under krongodset på den anden side var 5:3 i det 17. århundredes anden halvdel.³⁷ I 1770 blev en efterkommer Hans Ramel optaget i den svenske friherrestand.³⁸

De svenske myndigheder gjorde kort tid efter fredens indgåelse det yderste for at knytte Skåne så tæt som muligt til Sverige.³⁹ Domme afsagt i Danmark, som gjaldt skånsk gods, skulle ikke være gyldige. I 1661 blev det forbudt adelige, der var bosat i Danmark, og som ikke havde aflagt ed til den svenske krone, at være formyndere for umyndige bosat i Skåne.⁴⁰

Hans og Ove Ramels liv stiller uvægerligt nogle spørgsmål om nationalfølelse/-bevidsthed, standsfølelse og religiøs opfattelse. Hvordan kan det være, at de to brødre umiddelbart efter Danmarks afståelse af Skåne aflagde troskabsed til den svenske krone? Såvel deres far som deres farfar havde været medlemmer af det danske rigsråd, og Frederik III havde ikke brutalt kastet dem på porten. Der er ikke overleveret breve eller andre dokumenter fra brødrene, så derfor bliver det følgende mere eller mindre velbegrundede overvejelser.

Hverken deres fars første hustru, Birgitte Lunge, eller Margrete Skeel, som Henrik Ramel blev gift med anden gang, havde nære forbindelser til Skåne. Det havde oldemoderen Else Brahe dog, men hverken Ove eller Hans Ramel har kendt hende, da hun døde i 1619. Spørgsmålet er i sin kontekst imidlertid, hvorvidt adelen gennem ægteskab havde nære forbindelser over grænsen. Desværre er dansk-svenske ægteskaber ikke blevet undersøgt nærmere efter Kalmarunionstiden.⁴¹ Det betyder, at vi egentlig ikke ved, om det samme forhold gjorde sig gældende for dansk-svenske forbindelser som for dansk-tyske, hvor det i Christian II's håndfæstning fra 1513 § 46 hedder, at ingen adelige kvinder ved ægteskab kan medbringe dansk jordegods, men må nøjes med løvsøre.⁴² Der findes ingen tilsvarende paragraffer i Frederik Is og Christian III's håndfæstninger rettet mod dansk-svenske ægteskaber, men alligevel kan man godt forestille sig, at sådanne forbindelser ikke er blevet accepteret, og da slet ikke under de talrige krige mellem de to lande.

Alligevel valgte de to brødre Ramel svensk side. Ove ganske vist kun for en kortere periode, hvorefter han vendte tilbage til den danske, mens Hans efter en kort periode som vicelandsdommer vendte politikken ryggen. Spørgsmålet om national bevidsthed har optaget historikere og sociologer uhyre meget i den sidste generation. National bevidsthed forbin-

Fig. 4: Bækkeskov, luftfoto.

des som oftest med nationalstaten, som opfattes udviklet i tiden efter den franske revolution, men hvorledes blev det land, hvori man boede, så opfattet tidligere?⁴³ Svaret har været, at det handlede om regionalisme. Bønderne følte sig knyttet til det landskab, de boede i, byboerne til den købstad, de hørte til, og den eneste gruppe, der muligvis havde en vis fornemmelse for at tilhøre en større enhed, var adelen. Fra slutningen af 1630'erne viser landkommissærinstitutionen og rigsrådsvalgene imidlertid, at også den var influeret af provinstantegangen.⁴⁴ Men der var ikke tale om nationalisme, højst om patriotisme, er den gængse opfattelse blandt historikere. Paul Erik Engelhardt er imidlertid meget tæt på at holde fast i opfattelsen af, at der var tale om national bevidsthed, når han skriver, at skåningerne stod i den meget ubehagelige situation, at de enten skulle holde deres ed til Karl XI eller »følge hjertets lyst og hang til deres gamle fædreland«.⁴⁵ Gunner Lind har dog afvist ikke alene patriotisme-opfattelsen, men også at nationalbevidsthed skulle have været knyttet til troskabseden til kongen, og henviser i stedet til et patron-klientforhold, hvor han fremhæver de personlige bånd til kongens person.⁴⁶

Hanne Sanders afviser i det store og hele tankerne om national bevidsthed i tiden omkring Skånes overgang til svensk styre, idet hun giver det religiøse univers en langt mere fremtrædende rolle og især med udgangspunkt i biskoppen i Lund Peter Winstrups skrifter understreger, at det, der foregik, var et udtryk for Guds vilje, fordi skåningerne havde været for syndefulde. Takket være den lutherske fælleskultur mellem Danmark og Sverige blev overgangen langt lettere.⁴⁷

Afsluttende overvejelser

Hvis vi benytter de to Ramel-brødres handlinger i et forsøg på at besvare spørgsmålet om, hvilke drivkræfter der lå bag deres forehavender, bliver det vanskeligt at nå en sikker konklusion. Ove Ramels skift under Skånske Krig er nok det mest forunderlige. Efter at have aflagt troskabsed til den svenske trone i begyndelsen af 1660'erne må han have nået den konklusion, at Christian Vs indledende krigslykke ville fortsætte. Det kan argumenteres, at Hans Ramels besiddelser i Skåne gjorde det indlysende, at han ikke skulle sætte sin ejendom på spil; til gengæld trak han sig fra al politisk indflydelse. At de svenske myndigheder ikke fandt, at broderens tilbagevenden til dansk loyalitet skulle gå ud over ham, er måske et udtryk for, at spørgsmålet om nationalbevidsthed ikke har været så væsentligt på den tid. Der synes at have været tale om nogle meget personlige valg. Devisen synes at have været »redde sig hvo, der bedst kan«.

Familien Ramel lever i bedste velgående i Sverige den dag i dag. I Danmark er det vel de færreste, der forbinder den nyligt afdøde svenske entertainer Povel Ramel (1922-2007), der herhjemme nok er bedst kendt som ophavsmanden til Dirch Passers vise om »Karl Nielsen«, med den danske rigsråd Henrik Ramel til Bækkeskov, der var i kongernes tjeneste under Christian IV og Frederik III.

Noter

- 1 C.O. Bøggild Andersen: »Henrik Ramel d.æ.«, i *Dansk Biografisk Leksikon*, Bd. XIX. København 1940
- 2 Jens Chr. V. Johansen: »Reformationen« i Benedicte Fønnesbech-Wulff og Palle Roslyng-Jensen (red.): *Historiens lange linjer*. København 2006, s. 154 f.
- 3 Afsnittet er baseret på Bøggild Andersen.
- 4 Som bekendt skrev William Shakespeare skuespillet Macbeth til dette statsbesøg. Om det var heksene i dette skuespil, der forstærkede Christian IVs bekymring over dette fænomen, vides ikke. Der gik i hvert fald 11 år, før den danske forordning mod trolddom blev offentliggjort i oktober 1617. Cf. H. C. Bering Liisberg: *Vesten for Sø og Østen for Hav. Trolddom i København og i Edinburgh 1590*. København 1909, s. 73
- 5 Ditlev Tamm og Jens Chr. V. Johansen: »Kongens ting, byens ting og bondens ting - studier i det danske retssystem 1500-1800« i *Fortid og Nutid* 1992:2, s. 73-100. Se også Per Andersen: *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*. København 2010
- 6 Antallet af birketing i Danmark steg efter 1671. Se Jens Chr. V. Johansen: »Birket - et feudalt element i dansk enevælde« i *Historie* 2010, s. 1-23. I Skåne gjorde den enevældige svenske regering efter 1681 sit yderste for at reducere denne type domstole.
- 7 Andersen s. 163

- 8 Poul Johs. Jørgensen: »Biskop og bedste Bygdemænd« i *Tidsskrift for Rettsvidenskab* 57 (1944), s. 74-131
- 9 Erling Ladewig Petersen: »Landsdommerkorpset under adelsvælden: Rekruttering, karriere-mønstre og status« i *Historisk Tidsskrift* 93:2 (1993), s. 280
- 10 Pernille Ulla Knudsen: »Voteringsprotokollerne fra Kongens Retterting 1623-1657« i Ditlev Tamm (red.): *Kongens retterting 1537-1660*, bd. I. København 2003, s. 25-31
- 11 Ditlev Tamm (red.): *Kongens retterting 1537-1660*, bd. II. København 2003, s. 336, sag 3061
- 12 Ibid. s. 466, sag 4152
- 13 Ibid. s. 770, sag 6406
- 14 Ibid. s. 771, sag 6413
- 15 Ibid. s. 560, sag 4851
- 16 Ibid. s. 561, sag 4854
- 17 Ibid. s. 562, sag 4861
- 18 Disse to sager dokumenterer behovet for en dybtgående undersøgelse af datidens procesøkonomi. Dette behov blev påpeget for mere end 25 år siden. Se Jens Chr. V. Johansen og Henrik Stevnsborg: »16.900 retssager. Om retsarkiver, sagtypologi og procesøkonomi« i *Fortid og Nutid XXXII* (1985), s. 100-113
- 19 Tamm bd. II, s. 579, sag 4995
- 20 Ibid. s. 581, sag 5004
- 21 Inddrivelse eller opkrævning af pengekrav
- 22 Tamm bd. II, sag 5010
- 23 Ibid. s. 591, sag 5079
- 24 Ibid. s. 595, sag 5109
- 25 Ibid. s. 595, sag 5112
- 26 Ibid. s. 596, sag 5117
- 27 Ibid. s. 596, sag 5118
- 28 Ibid. s. 598, sag 5131
- 29 Se Jens Rahbek Rasmussen: »Fra svenskekrige til fodbold: Danmark og Sverige som arvefjender« i Kristof K. Kristiansen et al. (red.): *Fjendebilleder og fremmedhad*. København 1988, s. 156 for opfattelsen af fjendebilleder.
- 30 Tamm bd. II, s. 599, sag 5137
- 31 Hans Ennevoldson Brockmand: *Henrik Ramel til Bækkeskov*. København 1654, sig. Gii
- 32 I Sverige skelnes der mellem introduceret og ikke-introduceret adel. Den introducerede adel var de adelslægter, der var introducerede på Riddarhuset, en bygning i Stockholm, hvor den svenske adel mødtes som stand, når der blev afholdt Rigsdag.
- 33 Et billede eller maleri af Ove Ramel var bragt til Stortorvet og blev fremvist, mens dommen over ham blev oplæst.
- 34 C.O. Bøggild Andersen: »Ove Ramel«. *Dansk biografisk leksikon* bd. 19. København 1933-1944
- 35 Knud Fabricius: *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, bd. IV. København 1958, s. 191
- 36 Den svenske krone inddrog især i det 17. århundrede adelsgods og udlagde det som kron-gods til bønderne. Reduktionskommissionen var den domstol, der traf afgørelse i denne type sager. Cf. Sven A. Nilsson: *På väg mot reduktionen: studier i svenskt 1600-tal*. Stockholm 1964
- 37 Knud Fabricius: *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, bd. II. København 1906, s. 49f.
- 38 Friherre svarer nærmest til baron, men titlen er mere udbredt i Sverige, end den er i Danmark.
- 39 I august 1679 blev der på Ludvig XIVs diktat på slottet Fontainebleau syd for Paris sluttet fred mellem Danmark og Sverige.
- 40 Fabricius 1906 s. 51
- 41 Poul Enemark: »Adelige ægteskaber med unionspolitisk sigte ca. 1420-1460« i Per Ingeman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus 2001, s. 140ff.
- 42 Grethe Jacobsen: »Køn og magt i dansk senmiddelalder« i Agnes S. Arnórðóttir et al. (red.): *Konge, kirke og samfund. De to øvrigheds-magter i dansk senmiddelalder*. Aarhus 2007, s. 170
- 43 Se Harald Gustafsson: *Skåne i Danmark. En dansk historia till 1658*. Lund 2008 og Jens Lerbom: »Kritiska besök i 'snappheland'. Något om problemen med historieskrivning kring Skånelandskapens övergång från Danmark till Sverige« i Hanne Sanders og Per Karlsson (red.): *Roskildefreden 1658 - i perspektiv*. Skjern 2009, s.113ff.
- 44 Gunner Lind: »Gamle patrioter. Om kærligheden til fædrelandet i 1600-tallets Danmark« i Anders Monrad Møller et al. (red.): *Søfart - politik - identitet tilegnet Ole Feldbæk*. København 1996, s. 107
- 45 Paul Erik Engelhardt: *Skåne mellem dansk og svensk. En undersøgelse af de nationale brydninger i Skåne stift i årene 1658 til 1679. Holdninger hos bisoppen og i præsteskabet*. København 2007, s. 219
- 46 Lind 1996, s. 110f.
- 47 Hanne Sanders: »Religiøst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter overgangen til Sverige i 1658« i Hanne Sanders (red.): *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*. København 2001, s. 242

Jens Chr. V. Johansen, født 1949, dr. phil., ekstern lektor ved SAXO-instituttet, Københavns Universitet. Underviser i metode, dansk og spansk historie (16.-18. århundrede). Forskningsområder: retshistorie (herunder trolddomsprocessernes historie) og dansk-svenske forhold før og efter Roskildefreden. Publikationer omfatter bl.a. disputatsen: *Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark*, Odense, 1991. E-mail: jens_chr_v_j@hotmail.com.

Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard samt Peder Munk i Vesterris, del 1

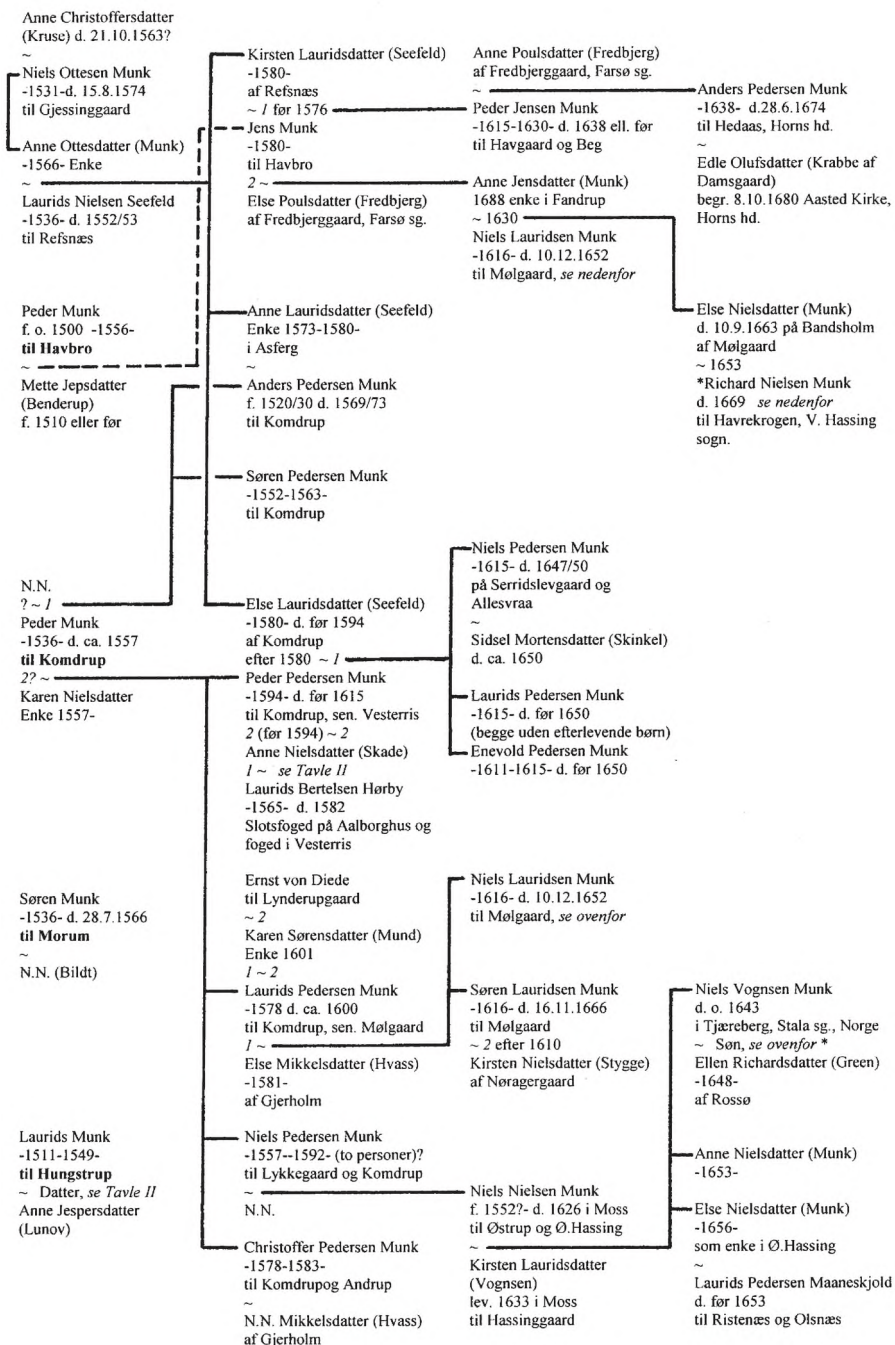
Af Ole Færch, Ole Bech Knudsen og Flemming Winther

I artiklen Peder Munk i Torstensgaard, Vesterris og Staby Kærgaard, et blad af Vinranke-Munkernes saga i Personalthistorisk Tidsskrift 2009:1 af Ole Færch var antagelsen, baseret på Munk-stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1905, at der var tale om én person. Nu viser nyere forskning, at der er tale om to personer, Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard og Peder Munk i Vesterris. Forfatterernes nye undersøgelser peger på, at Peder Munk i Vesterris ikke hører til Haubro-linien, som Adelsårbogen angiver, men til Komdrup-linien. Han var antagelig først gift med Else Lauridsdatter Seefeld fra Revsnæs, og hans anden hustru Anne Skade var ikke datter af Mads Nielsen Skade (II) til Nærild, som Adelsårbogen 1915 angiver, men af Niels Rasmussen Skade (I) i et hidtil ukendt ægteskab med Elsebe Pallesdatter Spliid.

Gennem de senere år har en række private forskere gennemtravet arkivalier fra 1500- og 1600-årene og udgivet deres arbejde til almen benyttelse. Herved er der åbnet op for forskning i tiden langt før kirkebøger og folketællinger. Et eksempel er Bjarne Nørgaard-Pedersens († 2010) *Jyske tingbøger* med uddrag af bl.a. Viborg landstings dombøger fra 1569-1664, udgivet privat på CD-ROM. Det er især gennem hans utroligt omfattende og værdifulde forskning, at ny viden om Peder Munk-erne er dukket op. Et andet eksempel er Holger Hertzum-Larsens uddrag fra en del ældre dokumenter i godsarkiver, rettertingets stævningsbøger m.v., udgivet i *Jyske domme og dokumenter 1440-1700*. Et tredje eksempel er Hans Gjedsted i Støvrings (1935-2010) uddrag af Hornum herreds og en række andre tingbøger fra Himmerland, som ligger på Slægtshistorisk Forening for Aalborgegnens hjemmeside, www.protokoller.dk

At Peder Munk i Staby Kærgaard og Peder Munk i Torstensgaard er identiske, ses foruden af de kilder, der anføres i artiklen Persh. Ts. 2009:1, af et tingsvidne af Ulfborg herredsting 18. februar 1604: »liudendes Peder Munck i Stabye Kiergaardt wundit hafde, att huiss eigendomb, ssom hand for goede mendt opregnidt haffuer, der hand boede i Torstensgaardt«¹

Af Viborg landstings dombog C, 3. dec. 1631 fremgår, at Peder Munk, som boede i Staby Kærgaard, arvedes af hans halvbrødre Johan (Svend-

Se tavleforklaring på s. 30.

sen) Sibak og Jens Svendsen. Da Peder Munk i Vesterris på dette tidspunkt havde mindst én levende søn, nemlig Niels Munk til Serridslevgaard, der ikke nævnes som arving, er det nu klart, at Peder Munk i Vesterris og Peder Munk i Staby Kærgaard ikke er samme person. Hvem var de så?

Den nærmere undersøgelse af dette har vist, at stamtavlerne i *Danmarks Adels Aarbog* på en række punkter er baseret på ikke angivne og ukorrekte kilder, og/eller fejlagtige sammenkædninger af oplysninger.² Ligesom Adelsårbøgernes forfattere har vi haft problemer med, at originaldokumenterne sjældent anfører patronymer, eller for kvindernes vedkommende *kun* patronymer. Der er også sjældent bevaret våbenafbildninger på segl, gravsten eller epitafier for de her undersøgte lavadelige personer.

To nyere publikationer i *Personalthistorisk Tidsskrift* omhandler dele af Vinranke-Munk slægten; men de tangerer kun lige vores personkreds og ændrer ikke på konklusionerne i det følgende.³

Peder Munk i Vesterris

Efter Adelsårbogen 1905, s. 311 skrives Peder Munk til Vesterris i *Rinds* herred, men som Ole Færch har klarlagt i »Fru Inger i Suldrup«, *Personalthistorisk tidsskrift* 2003:2, s. 121ff., drejer det sig om Vesterris i Bislev sogn i *Hornum* herred. Det er fundet bekræftet, idet Peder Munks senere hustru Anne Skade nævnes i Rostjenestelisten 1583 for adelen i Jylland⁴ under *Hornum* herred som »Fru Anne, Laurids Bertelsens til Vesterris«. Anne Skade var altså 1583 enke efter sit første ægteskab med Laurids Bertelsen Hørby og endnu ikke gift med Peder Munk.

Efter Adelsårbogen 1905 blev Peder Munk i Vesterris 1580 tilsagt til hyldningen af den kommende Konge Christian 4. Kilden angives at være Sjællandske Registre 1579-1588, s. 472. Her ses blandt adelen i Viborg Stift Jørgen Harbou til Vesterris og Laurids Bertelsen til Vesterris, men ingen Peder Munk. Jørgen Christensen Harbou vides fra alle andre kilder at høre til Hvolris og Lille Restrup, og at der står Vesterris, hvortil han ellers aldrig nævnes, hverken Vesterris i Bislev sogn eller Vesterris i Testrup sogn, beror nok på en forveksling af Hvolris og Vesterris i dokumentet. Hermed forsvinder et af sporene af Peder Munk.

Efter Adelsårbogen s. 311 skulle Peder Munks søn Niels 1599 være sat i Sorø skole.⁵ Også her er Adelsårbogen unøjagtig. I kilden står »Mester Hanns Michelssen fick Breff, Kongl. Majj. att haffue Bevilget Eptheskr. Sigisse Rosenkrannds, Giordt Persenns aff thorleffrsche, Saa och Lasse Munck att En huer af deris Sønner maa indtagis der wdj Soer skolle, Att hand derfor forunder thennom tilbørlig Underholding och allis j Andre maade som andre skolle børn af Adell der niuder och Bekomer. Actum frederich tredje 17. Majj Ao. 98«. Som det fremgår nævnes alene, at en

Laurids Munks søn 1598 kom i Sorø Skole. Af en afskrift af en elevfortegnelse, der har dannet grundlag for F.R. Friis: *Disciplene i Sorø Skole 1586-1623*, fremgår, at skolen 1599 havde en elev Niels Munk. Disse oplysninger har Adelsårbogen sammenkoblet til at, Laurids Munk til Komdrup, (senere i Mølgaard) 1598 fik en søn Niels Munk i Sorø Skole. Sammenkoblingen er sikkert rigtig, men der står dog ikke Komdrup i Sjællandske Tegnelser. Hermed synes det rimeligt klart, at Peder Munk i Vesterris ikke i 1599 efter de foreliggende kilder fik en søn Niels optaget i Sorø Skole. Hermed forsvinder endnu et spor af Peder Munk i Vesterris. Af sikre kendsgerninger står tilbage:

1. At Peder Munk ifølge sagen 1594 var i Vesterris, og at han efter 1583 var blevet gift med Anne Skade.
2. At han var død før 14. april 1615, hvor sønnerne Niels, Laurids og Enevold solgte arvegods i Bislev sogn efter ham, måske allerede før 1611, hvor Peder Kuri nævnes i Vesterris.
3. At hans og Anne Skades begravelse 1647 fortsat eksisterede i Bislev kirke.

Der er ikke fundet noget helt sikkert bevis på, hvem Peder Munks forældre var, men gode indicier. Et første fingerpeg findes i form af det vær-

Fig. 1: Bislev kirke, hvor Anne Skade og Peder Munk til Vesterris er begravede. Foto Ole Færch.

gemål, som Søren Munk til Mølgaard 1642 blev pålagt for Niels Munk til Allesvraas børn.⁶ Denne Niels Munk var ovennævnte søn af Peder Munk i Vesterris. Niels Arenfeldt til Ullerupgaard blev beskyldt for at ville forgive sin kone Karen Dyre og blev pålagt at møde på Viborg landsting 26. januar 1642 og lovværge sig med 12 riddersmandsmænd. De svor ham fri, men blev alle siden dømt for mened og landsforvist i 20 år. Niels Munk var en af disse adelsmænd, og Søren Munk til Mølgaard blev i den anledning pålagt at være værge for hans børn.

Umiddelbart skulle efter Jyske Lov børnenes farfar Peder Munk i Vesterris være værge for Niels Munks børn under hans landsforvisning, men han var forlængst død. Herefter skulle den ældste af børnenes farbrødre Laurids og Enevold Munk være værge. Da det ikke sker, må de være døde. Så må værgemålet være gået til den ældste bror til Peder Munk i Vesterris, og hvis denne bror ikke levede eller ikke kunne påtage sig værgemålet da til dennes ældste søn, som 1642 må være Søren Munk til Mølgaard i Havbro sogn.⁷ Før vi kommer tilbage til ham, er det nødvendigt at undersøge Adelsårbogens opstilling af Vinranke-Munk slægten i sammenhæng med Peder Munk.

Adelsårbogen 1905 har s. 309 en Jens Munk til Havbro som bror til Peder Munk i Vesterris. Det kan næppe være rigtigt, da Jens Munks sønnesøn Anders Munk til Hedeaas (død 1674) ikke optræder som værge for Niels Munks børn 1642 og senere. (Se desuden afsnittet *Vinranke Munk'erne fra Havbro* nedenfor). I en periode afgav Søren Munk således »på grund af alder og svaghed« værgemålet til Peder Iversen Mund til Merringgaard. Hans mor⁸ var datter af Anne Skades første ægteskab med Laurids Bertelsen Hørby og dermed fjernere beslægtet med børnene end Jens Munks efterkommere, *hvis* han virkelig havde været bror til Peder Munk i Vesterris.

Peder Iversen Mund var brodersøn af Claus Sørensen Mund til Serridslevgaard. Man kunne spørge, om værgemålet så hang sammen med, at Niels Munk siges gift med Claus Munds enke?

Peder Munks søn Niels Munk

Adelsårbogen 1905 har s. 311ff. en længere omtale af Niels Munk fra Vesterris' brogede liv og af hans 10 børn med Sidsel Mortensdatter Skinke til Allesvraa i Ingslev sogn, Vends herred.⁹ Overalt i teksten kaldes han Niels Munk »til Serridslevgaard«. Dette beror på en udokumenteret antagelse i Adelsårbogen, at Niels Munk omkring 1615 skulle være blevet gift med Kirsten Jørgensdatter Harbou, enke efter ejeren af Serridslevgaard Claus Sørensen Mund, (død før okt. 1603).¹⁰ Det er imidlertid usandsynligt, at den velhavende enke med tre halvvoxne sønner og fem døtre skulle have ægtet den ubemidlede og meget yngre Niels Munk fra

Vesterris. Således havde børnene 9.4.1619 endnu ikke skiftet efter deres forældre.¹¹ Antages det nævnte ægteskab, måtte man desuden forvente at se Henrik Clausen Mund (ejer af Serridslevgaard fra 1635, død 1675) som værge for *stedfaderen* Niels Munks børn. Antagelsen stammer utvivlsomt fra, at Niels Munk i en årrække skrev sig til gården, uden at der har ligget andet i det, end at han havde gården som fast adresse.¹² Hans omvandrende militærkarriere må være begyndt på et meget tidligere tidspunkt end i 1630'erne, hvor han allerede nævnes som kaptajn.¹³

Der er kun fundet en enkelt dokumenteret økonomisk forbindelse mellem Niels Munk og Mund-familien, der i hele perioden 1600-1650 *ejede* Serridslevgaard: »Jørgen Mund *til* Serridslevgaard havde [19.1.1622] stævnet Niels Munk *på* Serreslevgaard for en sølvhalsring, guld og en rosenobel, som Niels Munk til Jørgen Munds søster jomfru Birgitte Mund [død 1650, gift 1626 m. Mogens Pax] skyldig er efter kontrakts indhold, som han forholder ham o.s.v.«¹⁴

Niels Munk fra Vesterris har kun været gift én gang, med Sidsel Mortensdatter Skinkel.

Vinranke Munk'erne fra Havbro

Den første nogenlunde dokumenterede ejer af Havbrogaard er Gunde Munk, der nævnes 1442, 1454 samt 1468, og som kan formodes født omkring 1415.¹⁵ En samtidig Søren Munk i Havbro nævnes kun en enkelt gang i 1454. Han kan være bror til Gunde, som Adelsårbogen formoder; men gårdens daværende ejerforhold kendes ikke nøjere.¹⁶ Allerede 1468 og 1471 nævnes en Peder Munk på gården.¹⁷ Undersøges Adelsårbogens »yngre Linie« (1905, s. 304ff.) nærmere, er det hensigtsmæssigt at gå ud fra en sikkert dokumenteret retssag fra 1546, 1552 og 1572.

I 1572 blev Axel Juel til Villestrup endeligt frikendt for at have købt selvejerbøndergods, hvilket i Frederik II's håndfæstning forbydes adelen.¹⁸ Axel Juel havde købt og indløst et pantebrev på 120 års brugsret til en gård i Bonderup, udstedt af Gunde Munk 1454. Dennes arvinger, væbnerne *Peder Munk til Havbro*, *Søren Munk til Morum*, *Peder Munk til Komdrup* og *Las Munk til Hungstrup* havde 1546 afstået deres indløsningsret til Axel Juel.¹⁹ Det samme bekræftede 1552 medarvingen, væbner Niels Munk til Gjessinggaard, der nævnes 1531-1568 og døde 15.8.1574.²⁰

I dommen 1572 betegnes de fire førstnævnte som *børnebørn* af Gunde Munk; men strengt taget vides vist kun, at de var hans arvinger. Imidlertid udgør arvesagen et sikkert udgangspunkt for i det følgende at definere slægtslinier udgående fra Havbro, Komdrup og Hungstrup. (Linien fra Morum samt en femte slægtsgren fra Halkær/Gjessinggaard vil ikke blive omtalt yderligere her).

Adelsårbogens opstilling af Havbro-linien er på nogle punkter tvivlsom eller urigtig. Som nævnt ovenfor er det ikke sandsynligt, at Peder Munk på Vesterris kan være bror til Jens Munk til Havbro. Denne Jens Munk angives at være søn af en Peder Munk til Havbro (født omkring 1500, sidst nævnt 1556) og Mette Jepsdatter Benderup (født 1510 eller før). Parrets kronologisk bedst kendte datter Gertrud, gift 1548 m. Bertel Kjærulf i Aslund, er født ca. 1530.²¹ En bror Jens Munk må have været nogenlunde jævnaldrende med hende og ville så ved sin død 1636 have være omtrent 100 år. Det forekommer ikke rimeligt, og flere forskellige Jens Munk'er åbenbart blandet sammen, således også en sydjysk Jens Munk, der 1625 takseres sammen med Frederik (Lange-) Munk til Haraldskær, Skibet sogn.²²

(Den yngre) Jens Munks første hustru Kirsten Lauridsdatter (nævnt 1580)²³ var datter af Laurids Nielsen Seefeld til Revsnæs i Komdrup sogn og Anne Ottesdatter Munk,²⁴ som senere omtales nærmere. Jens Munk til Havbro tilbyttede sig 1580 Bandsholm og tre gårde i Havbro fra Jacob Enevoldsen Seefeld til Visborg for gods i Skibsted og Komdrup,²⁵ men solgte 1629 Bandsholm til Søren Munk af Komdruplinien og pantsatte samme år den halve Havbrogaard til dennes broder Niels Munk til Mølgaard.²⁶ Jens Munk døde 1636, og allerede 1630 havde hans søn Peder Munk til Havgaard (død 1638 eller før) solgt sin andel af Havbro til samme Niels Munk, der var gift med hans halvsøster. Dermed var gården overgået til Komdrup-linien, der nu skal omtales.

Komdrup-grenen af Vinranke-Munk-slægten

Ser man nærmere på Komdrup-linien, som værgen Søren Munk til Mølgaard i Havbro sogn tilhører, viser der sig graverende fejl. Som vist nedenfor, er Christen Munk til Ørnhoved (s. 314) en »Munk af Vejbjerggaard«, og desuden må en større gren af Komdrup-efterkommerne fejlagtigt være kædet sammen med Munk'erne af Hungstrup-linien (s. 305f.).

Igen er det et ellers uforståeligt værgemål sammen med andre indicier, der afslører denne fejl.²⁷ Niels Vognsen Munk i Tjæreberg i Norge dør lidt før 1644, da Niels Munk til Mølgaard indsættes som værg for hans umyndige børn. Deres farfar Niels Nielsen Munk til Østrup beseglede 1622 til vitterlighed med Søren og Niels Munk til Mølgaard.²⁸ Dennes datter Else bliver 1653 gift med Richard Munk, (søn fra Tjæreberg) og dør i barselseng 1663 hjemme hos sin mor, der da var enke på Bandsholm i Havbro sogn.

Dette er en klar indikation af, at Niels Nielsen Munk til Østrup i Hornum herred hører til Komdrup-linien, trods hans angivelige fødsel på Hungstrup 1552 (kilden ukendt). Han kan være søn af den Niels Peder-

Fig. 2: Udsnit af kobberstik i Peder Resens Frederik 2's Krønike (1680), der viser den danske flådes skibbrud i en storm under Gotland 1566. Mange jyske adelige druknede ved ulykken, således også en Niels Munk og en Niels Skade.

sen Munk, der 1557 boede paa Lykkegaard i Fræer sogn og blev tiltalt for en Oppebørsel, som faderen Peder Munk til Komdrup havde afkrævet en af Kronens Tjenere. Niels Munk nævnes 1562 i Aalborghus lens jordebog som fæster af en gård i Fræer, utvivlsomt Lykkegaard. Denne gård ejedes senest 1602 af den ovennævnte Jacob Enevoldsen Seefeld til Visborg og Sostrup,²⁹ hvilket passer med, at det kan være denne Niels Pedersen Munk, der var gift med Jacobs faster Maren Jensdatter (Seefeld).³⁰

Thiset har imidlertid fra sin publikation 1880³¹ overtaget, at Maren Jensdatters mand forgik 28. juli 1566 ombord på *Poppegøien* under Gulland. I listen over de omkomne står der dog kun »Niels Munk«, så den druknede kunne også være Niels Lauridsen Munk, der af Fru Lisbet Bryske angives død ugift paa Hungstrup.³² Er denne hypotese korrekt, kan det stadig være Niels Pedersen Munk fra Lykkegaard, der 1587 og 1592 nævnes med sine brødre på Komdrup (og senere ikke mere). - Hypotesens usikkerhed består i, at der kan have været endnu flere Niels Munk'er, som ikke nævnes i de bevarede kilder. Vi antager med Adelsårbogen, at Niels Nielsen Munk til Østrup er identisk med Niels Munk til Hassinggaard (død 1626), der vil blive omtalt senere i afsnittet om Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard.

Værgerne Søren og Niels Munk til Mølgaard

Brødrene Søren og Niels Munk, der 1642 og 1644 blev pålagt værgemål for børnene af henholdsvis Niels Pedersen Munk af Vesterris og Niels Vognsen Munk i Tjæreberg, var sønner af Laurids Pedersen Munk til Komdrup, senere Mølgaard og hans 2. hustru Karen Sørensdatter Mund.³³ Hun var datter af Søren Pedersen Mund til Serridslevgaard i Nebel sogn, Voer herred (nævnt 1518-80)³⁴ og Kirsten Clausdatter Glambek (Rutze). Deres søn Claus Munk til Serridslevgaard er en del af det familienetværk, der omtales ovenfor i forbindelse med Niels Pedersen Munk.

Søren og Niels Munk købte 1618 halvdelen af Mølgaard af deres stedfar Ernst v. Diede til Lynderup, der efter Laurids Munks død omkring år 1601 var blevet gift med hans enke. Endvidere havde brødrene en ugift søster Lisbeth, der døde i 1634 i Horsens hos hendes moster fru Bodil Mund.

Disse familieforhold får forfatterne til at slutte, at den Peder Munk »til Komdrup«, der af Adelsårbogen nævnes som bror til Laurids Munk kan være identisk med Peder Munk »til Vesterris«. De er sønner af Komdrup-liniens stamfar Peder Munk, der nævnes 1536 i Recessen, og var død o. 1557.³⁵ Hans enke Karen Nielsdatter³⁶ er nok mor til brødrene, dog kunne Adelsårbogens ældste bror med det utypiske fornavn *Anders* Munk tyde på, at Peder Munk til Komdrup har været gift to gange. Også det, at Anders og broderen Søren Munk begge var myndige allerede 1552 og vel begge tjente i Kanceliet, afgrænser dem fra de øvrige fire brødre og tyder på to kuld børn.

Adelsårbogen har kun to oplysninger om (den yngre) Peder Munk til Komdrup. Han angives 1592 at have givet bidrag til Viborg Domhus. Med hensyn til det er Adelsårbogen unøjagtig. Kilden er Jyske Tegnelser 1580-96, s. 336a. Her står der imidlertid: »Register på det som adelen i Jylland, har bevilliget og givet til domhusets opbygning og nu er blevet takseret Sct. Mauris [22. sept. 1592] dag i Viborg: Laurids Munk til Mølgaard og hans brødre Niels Munk og Peder Munk, 3 rdl.«

Den anden oplysning er, at Peder Munk til Komdrup skulle have underskrevet adelens hyldning 1608. Henvisningen er også her unøjagtigt gengivet. Hyldningen nævner to med navnet Peder Munk. Sidst i dokumentet under Danmarks Riges Råd står rigsmarsk Peder (Ludvigsen) Munk, som døde 1623. Den anden Peder Munk står – desværre uden stedsangivelse – blandt navne, der må opfattes som nordjyder, så han kan være »vor mand« i Vesterris.

Sammenligner man desuden Rostjenestelisterne for adelen i Jylland 1583 og 1587 takseres Las Munk til Mølgaard 1583 alene til 1 hest. I 1587 står »Las Munk til Mølgaard og hans brødre Niels Munk og Peder Munk, 1 hest«,³⁷ altså samme formulering, som bruges 1592. Der står intet om, at Peder Munk befinder sig på eller skulle skrive sig til Komdrup, som

Adelsårbogen angiver, og ingen kendte dokumenter angiver noget sådant. Umiddelbart læses teksten således, at Laurids Munks brødre Niels og Peder Munk befandt sig på Mølgaard. For Peder Munk i Vesterris' giver det ingen problemer, da den første registrering, vi har på ham i Vesterris, er 8. marts 1594, hvor han af Laurids Ebbesen til Tulstrup sammen med Mads Nielsen Skade i Nærild m.fl. blev stævnet til rettertinget.³⁸ For Niels Munk er det vanskeligere at forstå teksten. Han var også søn af (den ældre) Peder Munk i Komdrup 1536 og boede 1557 og i en årrække herefter i Lykkegaard i Fræer sogn.³⁹ Efter Adelsårbogen skulle han altså ca. 40 år senere i 1592 være i Mølgaard hos sin bror Laurids Munk. Det er overraskende, men kan enten forstås sådan, at ikke alle tre brødre opholdt sig på Mølgaard, eller at flere forskellige kendte og ukendte Munk'er her er blandet sammen, jfr. diskussionen af de forskellige Niels Munk'er i slutningen af sidste afsnit.

Konklusionen er imidlertid, at Peder Munk i Vesterris ikke skal knyttes til Haubro-linien, men til Komdrup-linien af Vinranke-Munk-slægten.

Artiklen afsluttes i næste nummer.

Tavleforklaring

Tavle I: Vinranke-Munkernes slægtsskabsforhold efter forfatternes opfattelse. Venstre spalte indeholder de fire grene af slægten, defineret som arvinger 1546 samt medarvingen Niels Munk på Gjesinggaard. Desuden ses her forældrene til de tre indgifte Seefeld-døtre. Kun relevante personer er medtaget i de følgende tre generationer, så søsken-derækkerne er ufuldstændige, og ikke alle ægte-

partnere er anført. På tavle I angives ægteskaber med tegnet ~. I nogle tilfælde med tilføjet vielsesår eller oplysning om evt. børn. Når personer har været gift flere gange, betegnes ægteskabets nummer eksempelvis således: 2 ~ 3. I dette tilfælde betyder det, at det er 2. ægteskab for personen *over* tegnet, 3. ægteskab for personen *under* tegnet.

Anvendte forkortelser

DAAa: *Danmarks Adels Aarbog*

Trap: J.P. Trap, *Danmark*, Femte udgave. Bind 16, 1961.

Noter

- 1 *Danske Domme 1375-1662*, bind VI, s. 292.
- 2 Tor Weidling har i sin artikel »Anders Thiset og dansk adelsgenealogi« givet en udmærket oversigt over de faldgruber, man som bruger af de ældre Adelsårbøger må leve med. (*Norsk Slekthist.* Tidsskr. 35 (1995-96), s. 99-123).
- 3 Dion C.E. Maaneskjold, *Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle, Personalhistorisk Tidsskrift 1989:2*, 121-138, rettelser: 2012, 125-26 og Christian Hau, *En heraldisk loftsbjælke, Personalhistorisk Tidsskrift 2005:1*, 23-44.
- 4 Rostjenestetakseringer for adelen 1574-1652, Rigsarkivet.
- 5 Sjællandske Tegnelser 1596-1604, s. 140b, Rigsarkivet.

6 DAAa 22 (1905), s. 317 og 312.

7 Allerede 1616 ses en forbindelse til denne familie, idet Niels Munk til Mølgaard på sine egne og på sin bror Søren Munks vegne stævnedes Niels Munk til Serreslevgaard for et tingsvidne, han efter en skriftlig klage til Horsens byting 17. febr. forhvervet har, hvilken klage de ikke mener kan bevises. Efter skudsmål blev samme sag opsat til i dag en måned. [Horsens Tingbog 1616 eksisterer desværre ikke mere, og sagen genoptages ikke i Dombogen]. Bjarne Nørgaard-Pedersens uddrag af *Viborg Landstings Dombog B* 18.5.1616, fol. 173.

8 Karen Lauridsdatter (Hørby) (d. mellem 1655 og 23.9.1656), gift ca. 1592 med Iver Sørensen Mund

- til Merringgaard, Korning sogn (d. 1651). *DAAa* 15 (1898), s. 248; 69 (1952), 71; 21 (1904), 338.
- 9 *DAAa* 33 (1916), s. 457.
- 10 Ifølge *Kancelliets Brevbøger* 8. oktober 1603 udstedtes stadfæstelsesbrev på livstid for fru Kirsten Harbou til Seritsløf, Claus Munds enke, på kirkenes part af korntienden af Nebel sogn, etc., etc.
- 11 *Kancelliets Brevbøger* 9. april 1619.
- 12 Den grundige kender af det 16. og 17. århundredes forhold, H.F. Rørdam bemærker: »Det agtedes nemlig som Vanhæder for en Adelsmand i de Tider [1580] ikke at kunne skrive sig til en bestemt Ejendom, ...« (H.F. Rørdam, *Historieskriveren Arild Hvitfeldt* (Kbh. 1896), s. 89).
- 13 J.C.W. og K. Hirsch, *Fortegn. o. danske og norske Officerer 1648 - 1814*, bind 7, s. 264 (Manuskript i Kgl. Bibl., Mikrokort, udg. af Kildeskriftelskabet).
- 14 Bjarne Nørgaard-Pedersens uddrag af *Viborg Landstings Dombog B* 1622, fol. 20.
- 15 *DAAa* 22 (1905), s. 304.
- 16 *DAAa* 22 (1905), s. 309.
- 17 Han kaldes i Trap bind 16, s. 1179 »Gundesen«, i originaldokumenterne blot Per/Peder Munk i Havbro jf. William Christensen, *Repertorium Diplomaticum*, nr. 2441 og 2937.
- 18 Kolderup-Rosenvinge, *Udvalg af Gamle danske Domme* III, s. 165ff.
- 19 *Udsnit af domsteksten 1572*:
Item i Rette laugde forne Gunde Muncks Arffvingis Tilladelssebref, som vor Peder Munck till Hauffbroe, Peder Munck till Kunderup, Søfferen Munck i Morum og Lass Munck till Hungstrup, Vebner, som vor forne, Gundi Muncks Barneborn, under alle theris Besegling, forne Axell Juell samme Goudtz att skulle indfriie og igen indløsse, som forne Gundi Munck til forne Vogen Jenssen i Bonderup hafde pantsatt, och forne Axell Juell siden att skulle hafve, nyde och beholde till sig och sinne Arffvinge hver theris Anpartt udi forne Gaardt och Gaardstedt met samme Toffitt och 1 ½ Fiering Jordtt offver alt Bonderup Marck for en frii Eyendom evindelig att eye och beholde, eptthersom. samme Opladelssebref therom ydermere udvisser och indeholder, under Datum
1546. Disligeste i Rette laugde Niels Muncks till Giissing, Vebners, Skiødebref, som och vor Metarffvinge till samme Eyendom, som thett och viidere forclerer och indeholder, under Datum 1552. Och vor forne Gundi Munckis Arffvingis och forne Niels Munckis Breffve beseglede met en Vinranck, ligesom forne Gunde Munch gamell Pantthebref.
- 20 P. Resen, *Atlas Danicus*, citeret efter Anton Blaabjerg, *Nutiden og Valdemar Sejlr* (2. udg. Slægten, Viborg 2000), 23.
- 21 *DAAa* 28 (1911), s. 578.
- 22 *Danske Magazin* 5, I, s. 174.
- 23 Rigsarkivet, *Jyske Tegnelser* IX. 582, skifte 1638.
- 24 *DAAa* 31 (1914), s. 457 og 22 (1905), s. 305.
- 25 Rigsarkivet, tidligere i *Topografisk Samling på Pergament, Visborggaard*.
- 26 Landsarkivet i Viborg, *Viborg Landstings Skøde- og Pantebog*.
- 27 *DAAa* 22 (1905), s. 306.
- 28 *Viborg Landstings Skøde- og Pantebog*.
- 29 *Trap*, bind 16, s. 1114.
- 30 Datter af Jens Tygesen til Dalsgaard (død før 1538) og (i 2. ægteskab) Ingerd Andersdatter (Bjørn, af Randrup), der levede som enke 1543. (*DAAa*. 31 (1914), s. 453 og 455).
- 31 *Personalhistorisk Tidsskrift* 1,I (1880), s. 131; De ældste danske arkivregistraturer III, s. 74.
- 32 *DAAa* 22 (1905), s. 305.
- 33 *DAAa* 22 (1905), s. 315ff.
- 34 *DAAa* 21 (1904), s. 335ff.
- 35 *DAAa* 22 (1905), s. 314. I Aalborghus lens jordebog 1562 nævnes under Komdrup sogn, at »P. Munk« ejer kongekorntienden og har *Jus patronatus* [kaldsret til kirken]. Peder Munk i Komdrup kan måske have levet lidt længere end til 1557; men forklaringen kan også være, at man ikke har fået rettet jordebogen, som det en gang imellem ses.
- 36 Klaus Gjerding: *Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie* (Aalborg 1890), s. 212.
- 37 Rigsarkivet, Rostjenestetakseringer 1574-1652, adelen i Jylland 16. januar 1587.
- 38 Rigsarkivet, Danske Kancelli, stævninger.
- 39 Klaus Gjerding: *Hellum Herreds Beskrivelse*, s. 178 og 211.

Flemming Agaard Winther, født 1933, civilingeniør, til 1998 ansat ved Kiels Universitet med fagområde infrarød spektroskopi. Har foruden faglige publikationer skrevet artikler i *Personalhistorisk Tidsskrift* og bogen »Præstehustruen i Lyngaa og hendes familie« (Slægten 2008, ISBN 978-87-90331-41-2). E-mail: winther@phc.uni-kiel.de.

Ole Bech Knudsen, født 1948, b.a. i historie, Aarhus Univ. Arkivmedarbejder i industrikoncernen SPX. Har skrevet artiklen: Separations- og skilsmissegaver. En arkivvejledning, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1993:2. Desuden en række mindre artikler i tidsskriftet »Slægten«. E-mail: obk.aarhus@stofanet.dk.

Ole Ferch, f. 1946, akademiingeniør, HD. Har blandt andet publiceret: *Færchslægterne i Danmark*, 1998, *Hakon Svensson, en svensk indvandrer i Danmark*, 1999, *Diplomatarium Hornumense, Tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birketing 1216-1636*, 2004, *Klæstrulund i Vokslev sogn*, 2007, *Hasseris Å*, 2008, *Vokslev Sogns Historie, 2010, Himmerlandske herredsfogeder, by- og birkefogeder samt skrivere, 2011. Gravstenene i Vokslev kirke og Romanske gravsten i og ved Vokslev kirke* (Himmerland & Kjær herreds årbog 2001 og 2002), *Fru Inger i Suldrup, Personalhistorisk Tidsskrift 2003:2, Peder Munk i Torstensgaard, Vesterris og Staby Kærsgaard, Et blad af Vinranke-Munkernes saga, Personalhistorisk Tidsskrift 2009:1*. E-mail: ole.ferch@stofanet.dk.

Fra »Provinsarkvarium« til en del af Statens Arkiver Øst Landsarkivet i København 1893-2011

Af Charlotte S. H. Jensen, Christian Larsen og Jørgen Mikkelsen

Ved udgangen af 2011 ophørte Landsarkivet i København reelt med at eksistere, selvom arkivets mange magasin- og kontorlokaler først bliver tømt i løbet af 2012. Tre arkivarer, som alle har haft tilknytning til Landsarkivet i en årrække, giver i denne artikel en karakteristik af nogle af de vigtigste aktiviteter i husets historie. Christian Larsen indleder med en generel oversigt med hovedvægt på Landsarkivets ældre historie, mens Charlotte S. H. Jensen og Jørgen Mikkelsen giver en mere detaljeret redegørelse for bestemte aspekter med fokus på tiden efter 1980. Charlotte S.H. Jensen skriver om formidling, mens Jørgen Mikkelsen tager sig af modtagelse af arkiver, dokumentation og øvrige servicefunktioner samt forskning, redaktionsarbejde og arkivkultur.

1. Fem faser i Landsarkivets historie

Begyndelsen – 1889-1920

I 1889 fik Danmark sin første arkivlov: lov nr. 42 af 30. marts 1889 om oprettelse af et rigsarkiv og om lønninger for de derved ansatte embeds- og bestillingsmænd. Lovens titel var meget sigende. Der skulle oprettes et rigsarkiv, der bestod af et hovedarkiv (fra 1907: Rigsarkivet) og tre provinsarkiver (fra 1907: landsarkiver). Om arkivernes virksomhed hed det, at hovedarkivet bestod af centraladministrationens arkivalier »saa langt frem i Tiden, som det maatte blive vedtaget af de enkelte Ministerier«, og at provinsarkiverne »dannes ved Afleveringer fra vedkommende Embedsarkiver, ligesom kommunale og Godsarkiver kunne optages i dem«. ¹ Desuden var det bestemt, at Provinsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm skulle ligge i eller ved København. ²

Arkivvæsenet hørte under Kultusministeriet, som efter arkivlovens vedtagelse gik i gang med at implementere loven. I København købte ministeriet et markareal på 6.700 m² fra Landbohøjskolen imellem Jagtvej, den planlagte forlængelse af Nordvestvej (i dag Rantzausgade), den nyanlagte Hiort Lorentzens Gade og den planlagte Florsgade, og man

udskrev en konkurrence blandt fire yngre arkitekter. Konkurrencen blev vundet af Martin Nyrop, men de bevilgende myndigheder havde også et ord at skulle sige, og to gange afviste Folketingets finansudvalg Nyrops projekt, fordi det kostede 46.000 kr. mere end de budgetterede 200.000 kr. Nyrop måtte derfor reducere arkivbygningens længde og hylderummet for at holde sig inden for budgettet.

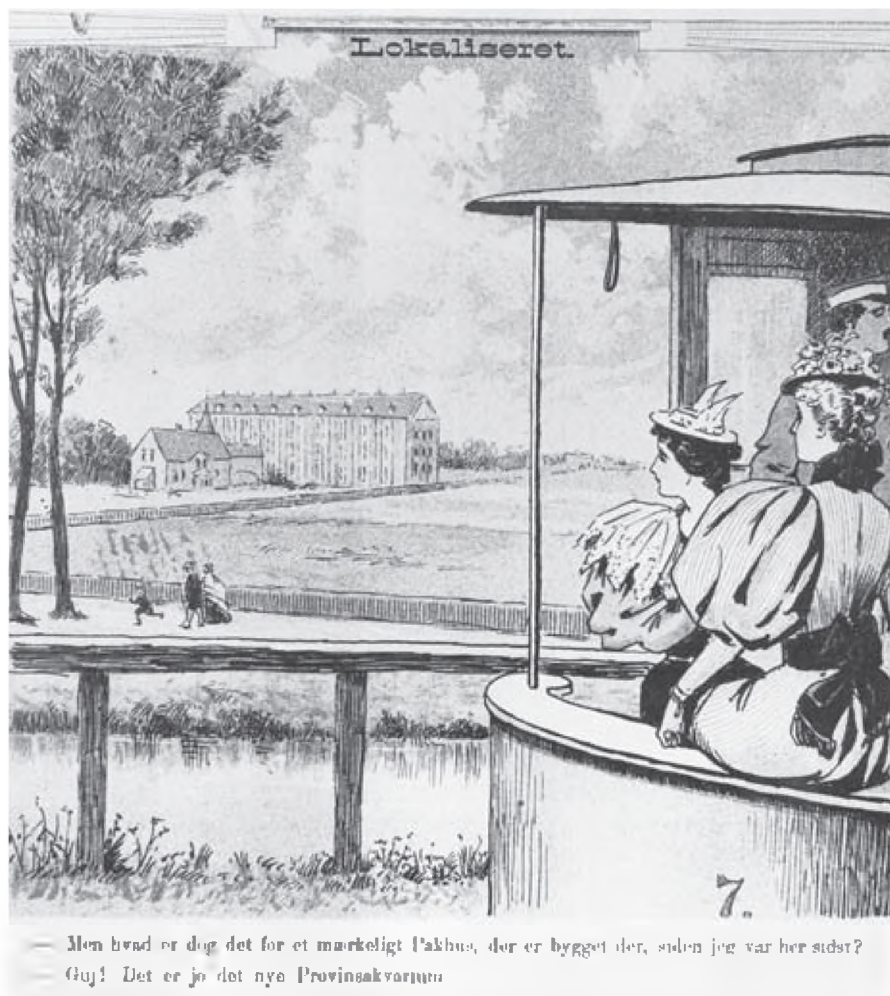

Fig. 1: I 1895 bragte vittighedsbladet PUK denne tegning af to unge damer på sightseeing i det grønne Nørrebro, hvor Ladegårdsåen endnu ikke var blevet omdannet til Aboulevarden. Man må formode, at damerne sjældent satte deres ben i denne del af København, for Provinsarkivet havde faktisk allerede eksisteret i to år, da tegningen blev trykt! Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-10.

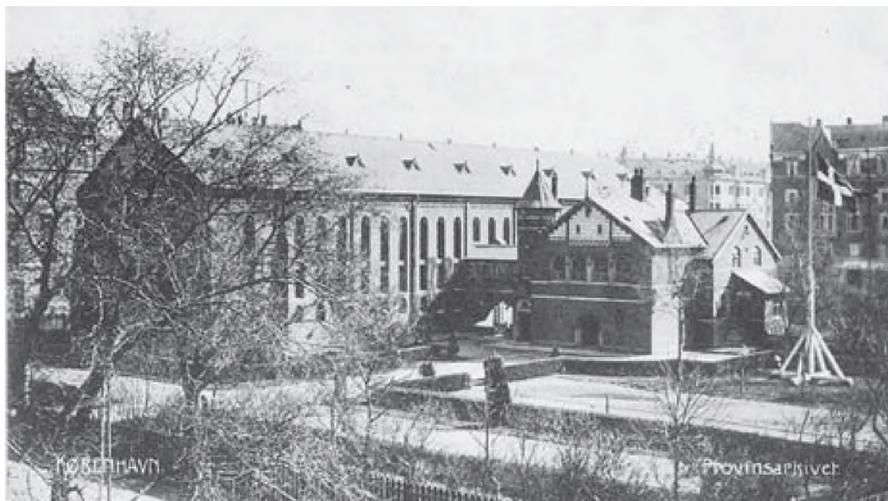

Fig. 2: Landsarkivet i København i 1908. Til venstre ses Nyrops næsten katedralignende arkivbygning og til højre villaen, der rummede landsarkivarens embedsbolig og kontor, arbejdspladser for personalet og læsesalen. Mellem arkivbygningen og villaen var der en forbindelsesgang, som i folkemunde hurtigt kom til at hedde »Sukkenes Bro«, inspireret af den berømte bro i Venedig. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-1.

Heldigvis gjorde licitationen det billigere end beregnet at bygge, og man kunne derfor tilføje tre fag til magasinet. Byggeriet blev påbegyndt i september 1891, og 30. juni 1892 var der rejsegilde. Det nye arkivbyggeri bestod af et stort arkivmagasin i røde håndstrøgne mursten i tre etager med grågrønne skiftersten på taget. På begge sider var der høje slanke vinduer. På mange måder mindede bygningen om et kirkeskib. Indvendigt var etagerne adskilt af jernristegulve, således at lyset kunne trænge igennem etagerne. Arkivreolerne var lavet af træ, der sammen med jern og indre rum var bemalet med stærke farver for at live op i det ret dystre arkivrum. Ved siden af arkivbygningen blev der opført en villa, som var forbundet med magasinet med en lukket overgang, hurtigt døbt »Sukkenes Bro«. Villaen var opført i røde mursten, skifertag og et trappeårn, hvis tag var beklædt med kobber og prydet af en lang stang med en forgyldt krone. Villaen var landsarkivarens bolig, læsesal med 16 pladser og bogbinderi. Landsarkivaren havde kontor i et hjørne af læsesalen, mens det øvrige personale sad på to af læsesalspladserne.

Provinsarkivet kunne tages i brug i foråret 1893, hvor de første afleveringer blev modtaget, og tilstrømningen af arkivalier fortsatte de følgende år. I 1894 fik arkivet en større aflevering fra Københavns doms- og politimyndigheder, som »beløb sig efter de medfulgte Vejerbodssedler

Fig. 3: Nogle af de største bidragydere til Landsarkivets samlinger har altid været de københavnske politi- og domsmyndigheder. Når sager og dokumenter skulle afleveres til arkivvæsenet, blev de lagt mellem to stykker pap og bundet sammen med sejlgarn i den berømte/berygtede arkivknode, der selv for arkivansatte kunne være vanskelig at mestre. Arkivernes magasiner rummede lange rækker af båndpakker lige fra små tynde pakker til ordentlige »krabater« som pakken på fotoet med pådømte sager fra Landsover- samt Hof- og Stadsretten i 1914. I 1970'erne blev arkivvæskan indført, men det var først i forbindelse med flytteforberedelserne i begyndelsen af 2000-årene, at de sidste båndpakker forsvandt. Foto 1967, Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-2.

til henved 100,000 Pund«. ³ Læsesalen blev først officielt åbnet i 1894, men allerede i 1893 modtog man »enkelte Besøgende«. ⁴ Den første gæst – 8. juni 1893 – var pastor P.C. Garde, der ville studere Holbo Herreds historie. I 1894 var der 869 besøg på læsesalen, foretaget af 130 læsesalsgæster. Læsesalen havde åbent alle hverdage mellem kl. 12 og 16.

Udover at betjene læsesalsgæster brugte arkivets personale meget tid på at lave attester fra kirkebøger og afskrifter af domme, og man måtte allerede efter et par år ansætte en særlig medarbejder til dette arbejde. Især navneloven af 1905 og dens muligheder for, at folk kunne skifte efternavn, gav en hel del arbejde med at korrespondere med myndigheder og privatpersoner og med at notere navneændringerne i de afleverede kirkebøger. Dertil kom arbejdet med at udskrive attester, da flere og flere love havde gjort det nødvendigt at vedlægge attester.

Også gæsternes antal var stigende. Landsarkivet havde ganske vist ikke lige så mange besøgende som Rigsarkivet, »men til Gengæld gör de betydelig større Ulejlighed« ved at bestille flere bind og pakker end gæsterne på Rigsarkivets læsesal. ⁵

En vigtig del af Landsarkivets opgave var at gøre de afleverede arkivalier tilgængelige for brug på læsesalen ved at ordne, pakke og registrere dem. Skifteprotokollerne har sammen med kirkebøgerne altid været meget efterspurgt af landsarkivernes brugere, og i årene 1909-11 og igen fra 1916 begyndte Landsarkivet i København at lade fanger i Vridsløselille og senere også i Vestre Fængsel lave registre til skifteprotokollerne, idet det var »en billig Maade« at tilvejebringe disse registre på. ⁶ Fangerne i Horsens Tugthus udarbejdede fra 1911 på tilsvarende vis registre

til nørrejske skifteprotokoller. Arkivvæsenet fortsatte med at få lavet registre i statsfængslerne frem til slutningen af 1950'erne.

Igennem de første årtier skete der få bygningsmæssige forandringer, og forholdene var beskedne. I 1897 fik man en hydraulisk elevator – man havde ønsket to elevatorer, men Folketinget bevilgede kun én. I 1908 fik man telefon (Nora 884), og på finansloven 1915/16 fik man penge til »Indlæggelse af elektrisk Lys i Landsarkivet«.7 Indtil da havde man anvendt petroleumslamper, men efter at en lampe væltede og lavede en mindre ildløs, gik man over til elektrisk belysning. Og året efter blev tårnclosetterne skiftet ud med vandclosetter.8

Stigende besøgstal og udbygning – 1920-60

Antallet af besøg nåede i 1918 op på 3.250, og det skabte problemer på en læsesal med 16 pladser, hvoraf tre-fire blev benyttet af arkivets personale, som havde kontor på læsesalen. Riften om pladserne har sikkert også været en af grundene til, at Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalthistorie i 1919 anmodede om udvidelse af åbningstiderne.

Fig. 4: Den første læsesal var ikke særlig stor, hvilket i de første årtier ikke udgjorde noget problem, for gæsternes antal var begrænset. Og det havde den sidegevinst, at der blev mere plads til Landsarkivets personale, som havde deres arbejdsplads på læsesalen. På bordet ses to petroleumslamper, som var i brug indtil 1915/16, hvor Landsarkivet fik indlagt elektrisk lys. Midt på bordet ses blækhus og blæktørrer til brug for både personale og gæster. Foto cirka 1908, Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-3.

Rigsarkivets og Landsarkivets åbningstid blev derefter udvidet med en time, så læsesalene først lukkede kl. 17.

Landsarkivar G.M. Hornemann foreslog derfor ministeriet, at man udvidede læsesalen ved at lave en tilbygning. Der blev indgået aftale med Martin Nyrop om at opføre en toetages bygning foran den daværende læsesals vestre gavl. Den nye tilbygning skulle på 1. sal have en læsesal med plads til 34 gæster, mens den gamle læsesal blev lavet om til garderobe, forhal, kontor til landsarkivaren og en frokoststue. I tilbygningens stueetage blev der indrettet bolig til kustoden samt materialrum. Politikerne bevilgede 81.000 kr. på finansloven 1919/20, men da man skulle i gang med at bygge, var byggepriserne steget gevaldigt, og tilbygningen endte med at koste 159.900 kr., herunder 2.900 kr. til hustelefon. Den nye læsesal kunne tages i brug i juli 1920.

Også afleveringerne fortsatte med at strømme ind. I 1919 besluttede Justitsministeriet, at dommerne skulle aflevere skøde- og panteprotokoller fra før 1848, realregistre, der var omskrevet til nye realregistre, og kopier af tinglæste dokumenter ældre end ét år, hvilket førte til aflevering af over 1.000 bind og pakker.⁹ Det positive ved afleveringerne fra dommerne og andre dele af lokaladministrationen var, at Landsarkivets brugere fik mere materiale til deres benyttelse. Det mindre positive var, at magasinerne hurtigt blev fyldt op, og i 1940'erne og 1950'erne måtte Landsarkivet sige nej til afleveringer, som man ellers var forpligtet til at tage imod. Landsarkivar Hans Knudsen og hans efterfølger Harald Hatt prøvede at få gennemført en udvidelse af magasinerne, men havde ikke held dertil. Til gengæld lykkedes det Hatt få at penge til elektrisk lys og centralvarme i magasinerne i 1949. I de kolde vintre i 1940'erne havde temperaturen nemlig flere gange været under frysepunktet, hvilket hverken arkivalier eller ansatte havde godt af.

Pladsmanglen hos landsarkiverne satte gang i drøftelserne om mere systematiske kassationer i lokaladministrationens arkiver, men først i 1950'erne kom der gang i dette arbejde på initiativ af Johan Hvidtfeldt, der var landsarkivar i Viborg. Der blev lavet kassationsplaner for gejstligheden, dommerembederne, politiet, statsamterne og amtskommunerne.

Besøgstallet på Landsarkivet i København var i rivende udvikling: fra 3.950 i 1923 til 9.018 i 1943. De mange læsesalsbesøg i 1943 og under hele besættelsen skyldtes de mange danskere, der gerne ville finde ud af, om de var af ren arisk oprindelse, eller som skulle have en arierattest. Efter 1945 forsvandt disse gæster, og besøgstallet kom til at ligge på samme niveau som i 1930'erne. Til gengæld fik arkivvæsenet en ny gruppe af interesserede brugere i mormonerne, som fra 1945 mikrofilmmede kirkebøger, folketællinger, lægdsruller og skifteprotokoller fra før 1860. Mor-

Fig. 5: Med årene steg antallet af læsesalgæster, og allerede i 1920 måtte der indrettes en ny, større læsesal, som var i brug frem til 1960'erne. På billedet ses læsesalen i 1960, hvor den havde 4.085 besøgende, der gjorde flittigt brug af Landsarkivets samlinger. Til højre på billedet kan man lige ane ekspeditionen, hvor gæsterne blev skrevet ind, og hvor man afleverede sine bestillingssedler. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-3.

monerne laver slægtsforskning, fordi de har en forpligtelse over for de af forfædrene, som ikke har modtaget mormonernes religiøse budskaber. Mormonerne sørger derfor for at gøre visse nødvendige evangeliske forordninger, eksempelvis dåb, tilgængelige for forfædrene i kirkens templer. Da mormonerne i 1957 ansøgte om at måtte mikrofilme arkivalier fra perioden 1860-1924, vakte det protester fra kirkelig side og spørgsmål i Folketinget til kirkeministeren, og filmningen måtte derfor sættes i bero.

Siden 1894 havde Landsarkivet haft et bogbinderi, fra 1894 til 1924 ledet af Richard Friis og fra 1903 med hjælp af hans datter Gerda Friis. Bogbinderiet indbandt ikke alene protokoller og bøger, men foretog også konservering af protokoller og pergamenter for arkivvæsenet samt Københavns Stadsarkiv, Det Kongelige Bibliotek og godser. De mange opgaver gjorde, at man i 1956 delte arbejdet mellem et bogbinderi på Landsarkivet og en konserveringsafdeling på Rigsarkivet.¹⁰

Vækst og udvidelse – 1960-80

Landsarkivet havde i en del år måttet afvise afleveringer, og arkivets andre aktiviteter var hæmmet af for små faciliteter, selvom man havde inddraget

landsarkivarboligen til kontorer og frokoststue. I 1960 fik man mulighed for udvidelse, og et projekt til ny administrations- og magasinfløj blev igangsat. Kgl. bygningsinspektør Niels Koppel (der i øvrigt var fætter til Landsarkivets chef Harald Jørgensen) udarbejdede planer til et nyt magasin og en ny fløj til læsesal og administration. Den gamle landsarkivarbolig og forbindelsesbygningen blev revet ned, og i årene 1964-65 blev det nye magasin bygget, udstyret med moderne compactusreoler og med plads til 42 km arkivalier. I Nyrops arkivbygning var der plads til 8 km arkivalier. Desuden blev der indrettet kontorer, bogbinderi, konserveringsværksted m.m. Arkivalier fra fjerndepoter i Søkvæsthuset og Scandiagade og fra magasinet i Nyrops arkivbygning blev flyttet til Koppel-magasinet. Mellem det nye magasin og Nyrops magasin blev der opført en firfløjet administrationsbygning med kontorer, frokoststue, konferenceværelse, kombineret udstillings- og foredragssal og læsesal til 60 personer. Nybyggeriet kostede 7,9 mio. kr. og blev indviet 5. april 1967 af kulturminister Bodil Koch.

De nye lokaler i administrationsbygningen gjorde det muligt med mere udadvendt arbejde. Harald Jørgensen begyndte at arbejde systematisk med arkivudstillinger for at få kontakt til »et alment historisk interesseret publikum«,¹¹ og det lykkedes ham at få kongelige, ministre og kendte politikere til at åbne udstillingerne og dermed få pressebevågenhed. Samtidig begyndte Landsarkivet at udsende *Foreløbige arkivregistraturer* (som afløser for de hidtidige seddelregistraturer) og udstillingskataloger, embedsætter m.v., og i 1966 kunne man udgive en guide over alle Landsarkivets samlinger. Denne formidlingsvirksomhed og det nye byggeri medførte en kraftig stigning i besøgstallet gennem 1960'erne og 1970'erne, og i 1975 havde Landsarkivet 10.406 besøg mod 5.336 besøg ti år tidligere.

Samtidig med bygningsudvidelsen blev der også i 1960'erne mulighed for at ansætte mere personale. I 1960 havde Landsarkivet 9 ansatte, i 1965 15 medarbejdere og i 1975 30 ansatte. Personaleforøgelsen skete især hos den teknisk-administrative personalegruppe med ansættelse af arkivsekretær, kontorfuldmægtig, overassistent og assistenter, flere arkivbetjente og en bogbinder- og konserveringsafdeling med ni medarbejdere.¹² Fra 1970 havde Københavns Universitets Afdeling for Lokalhistorie under ledelse af lektor Knud Prange til huse på Landsarkivet, og et frugtbart samarbejde mellem afdeling og landsarkiv udvikledes i de følgende årtier.

Besparelsernes årti – 1980'erne

1980'erne var præget af besparelser og en rigsarkivar, der havde en særegen måde at forvalte rigsarkivembedet på.¹³ Ved indgangen til 1980'erne havde Landsarkivet 31 fastansatte – et antal, der ti år senere var reduceret til 23. Til trods for færre medarbejdere formåede Landsarkivet at fortsætte

med at modtage arkivalier. I 1992 måtte man dog indføre afleveringsstop og kun tage imod aftalte afleveringer. Også læsesalen blev betjent for det stadig stigende antal besøgende, og i 1988 nåede besøgstallet op på 20.000 – et niveau, som blev fastholdt frem til cirka 2005. De mange besøgende betød, at man i 1985 måtte indrette foredrags- og udstillingssalen til film- og kopilæsesal for at lette presset på hovedlæsesalen. Den nye filmlæsesal var indrettet til selvekspedition, hvor arkivbrugerne kunne benytte mikrofilm, mikrofiche og papirkopier af de hyppigst brugte arkivalier.¹⁴

Fig. 6: Med ibrugtagning af de nye magasin- og administrationsbygninger i 1966 fik Landsarkivet også en større og mere moderne læsesal, som kunne håndtere det stærkt stigende antal gæster. Billedet af den nye læsesal er taget i dagene omkring 19. september 1966, hvor man tog den i brug. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-3.

Integration og funktionel sammenlægning – 1992-2011

I 1992 vedtog Folketinget en ny arkivlov, der betød oprettelsen af enhedsorganisationen Statens Arkiver og nye mål for det statslige arkivvæsen, ligesom der kom en ny rigsarkivar – Johan Peter Noack – der skulle implementere lovens bestemmelser.¹⁵ Tværgående funktioner i Statens Arkiver blev samlet i nye enheder: I 1993 blev Statens Arkivers Sekretariat oprettet i Rigsarkivet til at varetage økonomi, løn og personaleforhold, og i 1995 blev Statens Arkivers Filminningscenter (SAF) etableret på Landsarkivet i Viborg og Statens Arkivers Konserveringscenter (SAK) på Landsarkivet i København (dog med tilknyttede konserveringsværkste-

Fig. 7: Landsarkivet var gennem alle årene et meget besøgt sted, men det gav også udfordringer at håndtere de mange gæster. I midten af 1980'erne måtte man lave foredrags- og udstillingssalen om til film- og kopilæsesal for at lette presset på hovedlæsesalen. På billedet ses den nye filmlæsesal i 1986, hvor arkivets gæster kunne bruge mikrofilm, mikrofiche og papirkopier af de mest anvendte arkivalier. I 1995 blev filmlæsesalen nyindrettet i forbindelse med, at mikrofortsamlings blev udvidet til at omfatte mikrofort af alle landets kirkebøger. Samtidig blev antallet af læseapparater kraftigt udvidet. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-3.

der i Rigsarkivet og i Viborg). 1990'erne blev præget af arbejdet med resultatkontrakter, hvor Statens Arkiver som en af de første institutioner indgik en aftale med Kulturministeriet om de mål, der skulle nås inden for en given periode. Resultatkontrakten fra 1996 havde det strategiske mål, at alle bevaringsværdige statslige arkivalier, der var ældre end 30 år, skulle være indsamlet inden udgangen af 2006.

Også arbejdet med et nyt fælles arkiv for Rigsarkivet og Landsarkivet i Ørestaden kom til at præge Landsarkivets arbejde frem til 2002. Som forberedelse til denne flytning begyndte man at ompakke arkivalierne og at registrere dem i den nye arkivdatabase Daisy.¹⁶

Regeringsskiftet i 2001 betød både opgivelse af Ørestadsprojektet og en besparelse, der udmøntede sig i afskedigelse af flere chefer og en del menige medarbejdere i Statens Arkiver. Stillingen som chef for Publikumsafdelingen i Rigsarkivet blev overdraget til landsarkivar Inge Bundsgaard, der i 2003 blev leder af de to institutioners publikumsfunktioner. De medarbejdere ved Landsarkivet, der var beskæftiget med bevaring, kassation og aflevering af offentlige myndigheders arkiver, blev en del af Rigsarkivets Bevarings- og Kassationsafdeling.

Stadig faldende finanslovsbevillinger gjorde det nødvendigt for Statens Arkiver at optimere bygningsmassen, som det hedder på teknokraterprog. I 2010 blev det besluttet, at Rigsarkivet og Landsarkivet i København skulle lægges sammen, og at personalet skulle overflyttes til Rigsarkivets bygninger på Slotsholmen og på Kalvebod Brygge. Personalet blev overflyttet i andet halvår af 2011, og den nye fælles læsesal åbnede 3. januar 2012.¹⁷ Tilbage står flytningen af arkivalierne på et landsarkiv, der er

tømt for mennesker efter 118 års aktivt virke. Der er måske udsigt til, at bygningerne kan videreføres som hjemsted for Københavns Stadsarkiv.

2. Modtagelse af arkivalier

Fra kirkebøger til kirkebøger – indsamlingskampagner gennem mere end 100 år

Som tidligere nævnt modtog Provinsarkivet allerede i de første år store mængder af arkivalier. Et af de områder, som i særlig grad nød bevågenhed, var indsamling af kirkebøger. En bekendtgørelse fra 1892 stillede krav om, at alle kontraminiestralbøger fra landsognene skulle afleveres blot ti år, efter at de var udskrevet. For købstadsognene blev den tilsvarende grænse dog sat ved 30 år. Allerede i 1893 fik Provinsarkivet via provsterne kontakt til alle præster øst for Storebælt. I en del af pastorerne havde man dog kun én intakt kirkebogsrække fra tiden efter 1812, hvor det blev påbudt at føre både hoved- og kontrabog. Det lykkedes imidlertid den ihærdige og nidkære provinsarkivar V.A. Secher at over-

Fig. 8: Konservering af arkivalier og indbinding af protokoller var gennem hele Landsarkivets historie en væsentlig del af arkivets aktiviteter. Oprindeligt havde der været både bogbinderi og konserveringsafdeling på Landsarkivet, men i midten af 1950'erne delte Rigsarkivet og Landsarkivet opgaverne imellem sig med et bogbinderi på Landsarkivet og en konserveringsafdeling på Rigsarkivet. De nye bygninger og opgangstiderne i 1960'erne gjorde det muligt at opbygge et kombineret restaureringsværksted og bogbinderi med ni ansatte, bl.a. bogbinder Leif R. Mortensen, som ses på billedet fra 1971. Som led i opbygningen af den nye enhedsorganisation Statens Arkiver blev konserveringsaktiviteterne på Rigsarkivet og landsarkiverne i 1995 samlet i Statens Arkivers Konserveringscenter (SAK) på Landsarkivet i København. Da de store besparelser i 2002 skulle udmøntes, valgte Statens Arkivers ledelse at nedlægge SAK og afskedige personalet. Siden 2003 har Statens Arkiver haft en konserveringsfaglig medarbejder, der overvåger samlingerne og koordinerer indkøb af konserveringsydelser hos andre institutioner. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-3.

bevise ikke blot rigsarkivar A.D. Jørgensen, men også Kultusministeriet om at pålægge disse pastorater at fremstille kopier af de tabte kirkebøger. Herefter kunne arkivvæsenet modtage en samlet række af kirkebøger for hvert sogn, mens pastoraterne beholdt det andet sæt. I løbet af 1890'erne blev der afskrevet kirkebøger i cirka 50 sogne på Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm, og siden fulgte endnu flere sogne!¹⁸

Den stærkt udvidede magasinkapacitet i 1966 gav mulighed for, at Landsarkivet på ny kunne sætte gang i en større indsamlingsrunde for offentlige arkivalier. I de følgende ti år modtog arkivet da også hele 8,3 km arkivalier, og hermed nåede den samlede arkivbestand op på cirka 30 km. Takket være landsarkivar Harald Jørgensens utrættelige indsats som publicist blev en stor del af disse mange nye arkivalier hurtigt tilgængeliggjort gennem stencilerede registraturer (se ovenfor).¹⁹ Kort før sin afgang i 1977 udgav Harald Jørgensen en opdateret udgave af den såkaldte blå guide fra 1966.²⁰ Indtil udviklingen af Daisy var denne bog det vigtigste generelle hjælpemiddel til brugen af Landsarkivets samlinger.

Ligesom i 1890'erne var kirkebogsindsamling et af de store satsningsområder i anden halvdel af 1960'erne, og det var i forbindelse med denne indsamlingskampagne, man besluttede at tildele alle sogne bestemte numre og at løbenummerere de enkelte bind inden for hvert sogn. Et andet højt prioriteret felt i disse år var indsamling af arkiver fra domstole og politikredse – herunder alle de retsbetjentarkivalier (fra tiden før 1919), som endnu ikke havde fundet deres plads i arkivreolerne på Jagtvej. Måske var det Københavns Politi og Københavns Byret, som fik aller mest glæde af de nye magasiner. I 1967 kunne Harald Jørgensen således meddele byretten, at Landsarkivet var villig til at »aflaste« retten for 1½ af de cirka 3½ km arkivalier, som den lå inde med. I realiteten var dette dog blot, hvad Landsarkivet allerede havde pligt til at modtage, idet myndighederne som hovedregel skulle aflevere deres bevaringsværdige arkivalier 30 år efter tilblivelsen.²¹ Harald Jørgensen opfordrede ved samme lejlighed Københavns Byret til for fremtiden at aflevere arkivalier med cirka fem års mellemrum. Sådan er det også stort set kommet til at gå.

Til Landsarkivets arbejdsområde hørte også en lang række små myndigheder og institutioner, som kun har haft kontakt med arkivvæsenet med årtiers mellemrum. Dette gælder ikke mindst inden for undervisnings- og socialektorerne, hvor kun et fåtal af institutionerne er statslige og dermed pålagt afleveringspligt til det statslige arkivvæsen. Med arkivar Erik Nørr som primus motor blev der i 1980'erne gennemført flere omfattende indsamlingskampagner på disse områder. En af de største drejede sig om gymnasierne, hvor man dog først og fremmest koncentrerede sig om de skoler, som i en kortere eller længere periode

har været statslige. Den sædvanlige fremgangsmåde under dette projekt var at aflægge besøg på gymnasiet, hvor arkivaren sammen med rektor eller en arkivkyndig medarbejder gennemgik indholdet i skabe, hylder, lofts- og kælderrum for at samle alle de bevaringsværdige protokoller og papirer. Ofte var mængden af dokumenter så beskeden, at den kunne ligge i Landsarkivets bil og køres hjem til arkivet med det samme.²² I midten af 1980'erne blev der udarbejdet en skabelon, som blev anvendt til registrering af såvel Landsarkivets gamle latinskolearkiver som de nytilkomne gymnasiearkiver. Slutstenen på projektet blev en tobindsregistratur med en beskrivelse af arkiverne fra 59 latinskoler/gymnasier samt en række studenterkurser.²³

Stort set alle udgifter til ordning og registrering af gymnasiearkiverne blev dækket af Landsarkivet, som dog benyttede flere akademikere i jobtilbud til at løse opgaven. Derimod var 1980'ernes store indsamlingskampagne vedrørende kommunale arkivalier i overvejende grad finansieret af kommunerne. Proceduren var her, at Landsarkivet gav en primærkommune et tilbud på ordning, pakning og registrering af de arkivalier, der var skabt af de købstads- og landkommuner, som tidligere havde ligget inden for primærkommunens grænser. Hvis tilbudet blev accepteret, blev arkivalierne taget ind for at blive ordnet og registreret. Resultatet af det store kommunale indsamlingsprojekt, som reelt sluttede i 1991, var hele 31 registraturbind, der hver indeholder en samlet fortegnelse over, hvad en bestemt primærkommune har afleveret.²⁴ Selvom det kun drejer sig om cirka 30 procent af alle kommuner inden for Landsarkivets dækningsområde, er der tale om langt over 1 km arkivalier, og dette materiale omfatter lange rækker af kommunale mandtalslister, socialsager, selvangivelser og andre kilder af betydelig personal- og slægtshistorisk interesse.²⁵ Der er dog en markant forskel på omfanget af de enkelte arkiver, hvilket tydeligt afspejler en stærkt varierende administration og arkivbevidsthed i fortidens kommuner. Således rummer flere af de større købstadskommunearkiver mellem 90 og 150 meter arkivalier, mens der kun er ganske få bind og pakker fra en del landkommunerne.²⁶

1990'erne blev et skelsættende årti for det myndighedsvendte arbejde i Landsarkivet og i det statslige arkivvæsen som helhed. Johan Peter Noack, der tiltrådte som rigsarkivar i 1992, nåede tidligt frem til den erkendelse, at mange myndigheder lå inde med langt flere og ældre arkivalier end rimeligt. Dette skyldtes bl.a., at der manglede tidssvarende bevarings- og kassationsbestemmelser for en stor del af arkivalierne, og at Rigsarkivet og landsarkiverne ikke havde gjort tilstrækkeligt for at indsamle statslige arkivalier i de magre 80'ere. Ved resultatkontraktfor-

Fig. 9: Seks store landsarkivprofiler til møde i arkivets samarbejdsudvalg i 1972. Landsarkivar Harald Jørgensen for bordenden er måske den person, som har haft allerstørst betydning for arkivet. Det skyldes ikke blot hans håndtering af byggesagen i midten af 1960'erne, men også hans store indsats for tilgængeliggørelse og formidling og – på minussiden – en ret omfattende kassation af arkivalier i bestemte arkivfunds. Harald Jørgensen er her flankeret af arkivarerne Helle Linde (t.v.) og Grethe Ilsøe (t.h.). På højre side ses desuden konservatorerne Arne Møller Pedersen og Leif Mortensen, som var ansat i det statslige arkivvæsen i hhv. 44 og 38 år. Også Villy Christiansen yderst til venstre arbejdede i Landsarkivet i 38 år. Det meste af tiden havde han hovedansvaret for modtagelse og opstilling af nye arkiver. Samtidig udførte han et utal af arkivtilsyn. Villy Christiansens naturlige myndighed kombineret med en veludviklet situationforfornemmelse gjorde ham særdeles kompetent til denne opgave. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-10.

handlingerne med Kulturministeriet i 1994 og igen i 1996 lykkedes det da også at få tilført ret betydelige ekstraressourcer til Statens Arkivers myndighedsvendte arbejde. Selvom hovedparten af de nye medarbejdere fik arbejdsplads på Rigsarkivet, skete der også en styrkelse af bevarings- og kassationsarbejdet på Landsarkivet i København fra 1995 og indtil den organisatoriske sammenlægning med Rigsarkivet i 2002-03.

Landsarkivet havde da også en central rolle, da Statens Arkiver mellem 1997 og 2002 gennemførte en række store analyser af arkivdannelsen i bl.a. uddannelses-, social-, rets-, told- og skattesektorerne og på grundlag heraf udarbejdede nye bevarings- og kassationsbestemmelser for disse områder.²⁷ Bestemmelserne var præget af en væsentligt mere restriktiv bevaringspolitik, end man tidligere havde set i arkivvæsenet.²⁸ Baggrunden var, at Statens Arkivers ledelse fandt det økonomisk urealistisk at modtage og opbevare mere end 10-15 procent af de 3-400 km arkivalier, som ifølge en spørgeskemaundersøgelse fra 1995 befandt sig hos de statslige myndigheder. Den restriktive holdning kom bl.a. til udtryk ved, at det nu ofte blev besluttet kun at bevare personsager for de medarbejdere, klienter, ansøgere m.v., som var født den 1. i en måned

(»01-princippet«).²⁹ I nogle tilfælde er denne bestemmelse dog suppleret med en passus om, at myndigheden tillige skal bevare personsager af særlig og principiel karakter. Der er også flere eksempler på, at det blev besluttet at gennemføre totalbevaring af en saggruppe med personsager. Det drejer sig bl.a. om klientsagerne fra de store institutioner for åndssvage samt fængslernes fangesager og universiteternes studenter-sager.

De mange nye bevaringsbestemmelser blev fulgt op af en ny kraftig tilstrømning af arkivalier til magasinerne på Jagtvej, og omkring 2000 måtte Landsarkivet for første gang siden 1966 gøre brug af fjernmagasiner. Nogle af de sidste arkivalier, som fik plads i Nyrops magasin, tilhørte den samme familie som nogle af de allerførste »beboere«. Det drejede sig om flere tusind kontraministeralbøger, som blev afleveret i forbindelse med indførelsen af den digitale kirkebog i 2004. Mange pastorer valgte da at aflevere alle deres kontrabøger, selvom der kun blev stillet krav om aflevering af bøger, som var udskrevet før cirka 1970. Landsarkivets mange slægtsforskere kvitterede med at møde ekstra talstærkt frem ved skranken. Så i 2004 måtte arkivet hele 45 gange melde alle pladser optaget. Aldrig før eller siden har Landsarkivet oplevet noget lignende!

Fig. 10: I 1991 indgik arkivvæsenet aftale med P&T om, at postvæsenet skulle ansætte en arkivant historiker, som kunne stå for indsamlingen af postarkiver fra hele landet. Valget faldt på Niels Strandsbjerg, som tidligere havde ordnet og registreret arkivalier på Landsarkivet i København, og han begyndte også sit virke i P&Ts tjeneste med at behandle arkiverne fra de østdanske posthuse. Siden fortsatte han til de øvrige landsarkiver. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-2.

Modtagelse af godsarkiver og andre privatarkiver

Mens Statens Arkiver træffer afgørelse om, hvilke statslige og kommunale arkivalier der skal bevares for eftertiden, har arkivvæsenet ingen tilsvarende myndighed, når det gælder private arkivalier. I arkivloven står der blot, at Statens Arkiver *kan* modtage privatarkivalier. Det samme gælder for stads- og lokalarkiver, Det Kongelige Bibliotek, ABA (Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek) og flere andre institutioner.

Selvom Landsarkivet i København sjældent har taget særlige initiativer til indsamling af private arkivalier, har arkivet modtaget mange hundrede arkiver fra personer, virksomheder, foreninger og private institutioner. F.eks. er der afleveret en række arkiver fra børne- og skolehjem og andre selvejende institutioner inden for socialektoren, og kort efter afslutningen af Kulturbry 96-aktiviteterne i København modtog Landsarkivet et meget stort og velordnet arkiv fra kulturbryens sekretariat.

Af bredere interesse er dog nok de mange godsarkiver, der er kommet i Landsarkivets varetægt. I enkelte tilfælde er der imidlertid ikke tale om en egentlig aflevering, men kun om deponering, hvilket betyder, at godsejeren formelt stadig ejer materialet og derfor kan kræve det returneret. Mange af de godsarkiver, der nu befinder sig i Landsarkivets samlinger, har en temmelig fragmentarisk karakter, hvad der ofte afspejler nogle særlige forhold i forbindelse med afleveringen. F.eks. måtte ejeren af Giesegård nøjes med at overdrage tre kasser med arkivalier til Landsarkivet i 1933. Landsarkivar Harald Hatt mente nemlig ikke at kunne tage imod mere pga. den »mere og mere følelig(e) Pladsmangel« i magasinet.³⁰ I 1972 blev Landsarkivets samling af godsregnskaber fra Giesegård dog udvidet med 20 pakker fra årene 1753-1808. Baggrunden var, at en historiestuderende havde brug for materialet til sit speciale, og det lykkedes arkivar Vibeke Nielsen at overtale godskontoret til at lade pakkerne forblive på Landsarkivet, efter at studenten havde afleveret sin afhandling.

Det er også flere gange sket, at godsarkivalier er kommet til Landsarkivet ad sære omveje. I 1950 fik arkivet således via en lærer i Stigs Bjergby tilsendt en jordebog og nogle regnskabsbøger fra Bjergbygård Gods. Året efter kunne Landsarkivet sende en varm tak til en snedkermester i Roskilde og en fhv. portør i Fårevejle for at have reddet 90 protokoller og pakker fra Adellersborg (Dragsholm) Gods. Ifølge en notits i sagen havde godsforvalteren anbragt arkivalierne i »et udhus under sådanne forhold, at der var overhængende fare for, at arkivet ville gå til grunde«.³¹

I de seneste årtier har de fleste godsafleveringer haft en mere arronderet karakter – for nu at blive i godsterminologien. Landsarkivet har således siden midten af 1980'erne modtaget store og sammenhængende arkiver fra Klintholm, Knuthenborg, Krenkerup, Oreby-Berritzgård,

Skjoldnæsholm, Vallø, Vemmetofte og Aalholm, og i flere tilfælde er afleveringssagen afsluttet med udgivelsen af en omfattende registratur.³² Men begivenhedsforløbet har været vidt forskellig fra sag til sag, hvilket kan belyses med to af afleveringerne fra Lolland.

For Knuthenborgs vedkommende begyndte Landsarkivets engagement i sommeren 1999, hvor arkivet modtog en opringning fra en student, som på foranledning af universitetslektor Claus Bjørn havde fået en måneds ansættelse på godset til at ordne arkivet.³³ Studenten ønskede konkret vejledning fra Landsarkivet, men gjorde også opmærksom på, at nogle af arkivalierne var svampeskadede. Telefonsamtalen førte til, at arkivar Erik Nørr, chefkonservator Arne Møller Pedersen og arkivregistrator Peter Wodskou et par uger senere aflagde besøg på godset, hvor de kunne konstatere meget betydelige svampeskader, bl.a. på en del af fæsteprotokollerne. Det blev derfor foreslået, at Knuthenborg overdrog de ældre dele af arkivet til Landsarkivet, som til gengæld tilbød at konservere de beskadigede fæsteprotokoller. Et par dage senere forelå der et foreløbigt tilsagn fra lensgreve Adam W. Knuth om at aflevere de ældre arkivalier, og efter at have besøgt Landsarkivet og beset magasinerne besluttede han i 2000 at aflevere arkivalierne vedrørende godsets drift helt frem til cirka 1980 samt de private dele af arkivet indtil 1945. Det var langt mere, end man havde turdet håbe på fra arkivets side. Knuthenborg dækkede også udgifterne til, at Erik Nørr og Peter Wodskou begge anvendte 2-3 dage på at grovsortere arkivet på Knuthenborg – herunder fjerne den mus, som havde gnavet sig dybt ind i korrespondancepakkerne og taget en fasanfjer med sig ind i papirerne. Til gengæld påtog arkivvæsenet sig alle udgifter til ordning og registrering af de 137 meter arkivalier samt gammabestråling, konservering og mikrofilmning af en del af materialet.

Sagen om Aalholm Gods havde en langt mere dramatisk karakter.³⁴ Her var Landsarkivet den udfarende kraft, og baggrunden var, at det i efteråret 1995 stod klart, at godsejeren John Raben-Levetzau var ved at gå konkurs, hvilket kunne betyde, at arkivalier tilbage til begyndelsen af 1700-tallet kunne blive spredt for alle vinde. Landsarkivet rettede derfor kontakt til baronen i håb om at få lejlighed til at bese arkivet og indgå forhandlinger om en mulig overdragelse til Landsarkivet. Den 8. februar 1996 aflagde landsarkivar Grethe Ilsøe og arkivarerne Erik Nørr og Inge Bundsgaard besøg på godset, hvor det hurtigt stod dem klart, at arkivet rummede mange arkivalier af betydelig lokal- og nationalhistorisk interesse. Baroneren erklærede også, at han helst så, at arkivet forblev samlet og blev afleveret til Landsarkivet. Han var imidlertid endnu mere interesseret i at sikre sine børn økonomisk og følte sig derfor nødsaget til at stille krav om en passende overdragelsessum. Dog gik han med til, at Landsarki-

Fig. 11: Efter et besøg på Aalholm Slot 8. februar 1996 sendte landsarkivar Grethe Ilsøe en redegørelse til rigsarkivaren, hvor hun beskrev oplevelsen med disse ord: »Lokalet er stærkt fugtlidende, snavset og uden varme. Arkivets ordningstilstand må generelt karakteriseres som kaotisk. En række ældre sager befinder sig i et arkivskab, en del protokoller er opstillet hulter til bulter i reoler. Størsteparten af arkivet ligger imidlertid i uoverskuelige bunker på gulvet, iblandet dele af biblioteket.« Arkivar Erik Nørr har siden beskrevet arkivdannelsen som en køkkenmødding med en relativt klar lagdeling. I de yngre lag foroven lå bl.a. en del ugeblade sammen med Gjorslevs jordebog fra 1700-tallet. Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1994-2002, pk. 09/21-62; foto: Erik Nørr 1996.

vet tre uger senere afhentede de vigtigste arkivalier for at bringe dem til København, hvor man efter en summarisk registrering skulle beregne en realistisk salgsværdi.³⁵ Til alt held for baronen nåede Landsarkivets medarbejdere frem til et beløb, han kunne acceptere, og til alt held for Landsarkivet imødekom Carlsbergfondet senere på året en ansøgning om at dække disse udgifter. Således blev Landsarkivet den lykkelige ejer af et godsarkiv, som ud over store mængder godsregnskaber samt talrige jordebøger og fæste- og hoveriprotokoller m.v. består af et bemærkelsesværdigt privatarkiv, hvor man bl.a. finder Frederik Christian Rabens mange optegnelser om naturvidenskabelige emner og rejsebeskrivelser fra omkring år 1800.

3. Formidling

Udstillinger og forlagsvirksomhed

Landsarkivet i København havde en mangeårig tradition for at afprøve og gennemføre formidlingsmæssige aktiviteter. Arkivet gennemførte i

en årrække i 1960'erne og 70'erne forskellige arkivudstillinger, dels i et lokale, der oprindeligt var særligt indrettet til formålet, dels i arkivets forhal. En del af udstillingsvirksomheden var præget af, at arkivet også var fysisk hjemsted for et bogbinderi og konserveringscenter. Det gjaldt f.eks. udstillinger som *Dekorert papir* (1982),³⁶ *Konservering og restaurering af arkivalier og bogbind* (1983)³⁷ og *Konservering og restaurering af grønlandske arkivbind* (1986).³⁸

Til arkivets udstillingsvirksomhed hørte naturligvis også egentlige, klassiske, historiske emner, eksempelvis *N.F.S. Grundtvig 1783-1872* (1983) ved August Eriksen,³⁹ *I skole* (1982) kurateret af Karen Hjorth og Erik Nørr,⁴⁰ *De døde på ærens mark og på lazarettet* (1989)⁴¹ og *Søg, og I skal finde* (1991)⁴² ved Grethe Ilsøe. Med den forøgede tilstrømning af læsesalgæster blev det oprindelige udstillingsrum inddraget til kopilæsesal. Omkring årtusindskiftet var udstillingsvirksomheden derfor begrænset til én montre samt få placher, placeret i forbindelse med indgangen til arkivets selvbetjeningsmagasin. Her vistes, bl.a. med brug af den såkaldte Ekarv-metode til tekstning, et mindre antal »spotudstillinger« bl.a. om emner som julepost, trolddomssager og – i anledning af Arkivernes Dag år 2000 – kærlighed.

I denne periode var også udgiverselskabet Arkivaria en væsentlig brik i Landsarkivets formidlingsvirksomhed. Blandt publikationerne kan nævnes den kollektive biografi over Køge bys borgere i 1753,⁴³ en beskrivelse af Martha Wærn og Det Wærnske Institut⁴⁴ samt antologien *BUR*, hvis formål – ud over at formidle kvindehistorie – var at skabe interesse for brug af kilder til formidling af kvinders livshistorier.⁴⁵ I 2001-02 udkom de sidste publikationer i rækken af Arkivaria-udgivelser: Karsten Gabrielsens bog om dyreværneforeningen Svalen⁴⁶ og Christian Larsens bog om Kjæde-Ordenen og dens blindforsorg.⁴⁷ Bøgerne om Svalen, Kjæde-Ordenen og Wærn blev til i forbindelse med ordnings- og registreringsopgaver, hvor de pågældende donatorer var villige til at yde penge til mere end blot arkivregistrering. Derfor er alle tre bøger en kombination af en historisk fremstilling og en arkivregistratur.

Tilstrømning af læsesalgæster og nyt vejledningsmateriale

I begyndelsen af 1990'erne medførte den betydelige tilstrømning af læsesalgæster, at presset på vejledningsvagterne blev skærpet. Med udgangspunkt i denne situation skabtes op gennem 1990'ernes sidste halvdel en række vejledningsmaterialer af en ny type. De væsentligste hjælpemidler til arkivbenyttelse havde hidtil været de *Foreløbige Arkivregistraturer*. De indeholdt lister over arkivalier fra de enkelte arkivskabere, men gav tillige – gennem administrationshistoriske oversigter og forkla-

ringer m.m. – en indgang til dybere forståelse af arkivernes opbygning, indhold og brug.

De nye materialer tog i højere grad udgangspunkt i de spørgsmål og problemstillinger, som var genstand for læsesalgæsternes henvendelser. Det var desuden et hovedsigte at skabe produkter, der var hurtige at overskue for brugerne, og som gav enkle brugsanvisninger på løsning af de forskningsproblemer, som især personalhistorisk interesserede typisk står overfor. Med dette udgangspunkt lancerede Landsarkivet bl.a. en række af såkaldte »emneark«, som på ét A4-ark gav en trin-for-trin-vejledning om emner som adoption, udvandring, værnepligt m.m.

Andre linjer af vejledningsprodukter omfattede bl.a. »ordbogsmateriale«. Disse var opbygget, så de dels forklarede vanskeligt tilgængelige ord og begreber fra arkivalierne og dels viste, hvordan ordene kunne se ud, skrevet med den gotiske håndskrift, som fortsat udgør en af arkivbrugerens væsentligste hindringer for brug af ældre arkivalier.

Med brugerne i centrum

I april 1999 indførte Landsarkivet som det første statslige arkiv i Danmark et brugerråd. Bag initiativet stod arkivar Karl Peder Pedersen, der som ansvarlig for læsesalen tillige blev rådets første formand. Efterhånden blev der også oprettet brugerråd i de andre dele af Statens Arkiver. Nogle steder bliver rådets medlemmer udpeget. På Landsarkivet i København vedblev man dog at vælge »brugermedlemmerne« ved almindeligt stemmeflertal blandt de opstillede på det årlige brugermøde.

I løbet af 1990'ernes anden halvdel påbegyndte Landsarkivet desuden en række aktiviteter, der dels havde til formål at kvalificere eksisterende brugere og dels at række ud til nye målgrupper. Den sidste gruppe bestod dog primært af universitetsstuderende inden for fagene historie og etnologi. Som led i deres almindelige undervisning fik de studerende tilbud om at deltage i en introduktion til arkivet, dets samlinger og brug. For de etnologistuderende koncentrerede besøget sig om indhold med specifik relevans for forløbet *Historisk Rekonstruktion*.

I en periode modtog også lokalarkiver og lokalmuseer tilbud om introduktion til Landsarkivets samlinger. Ved disse arrangementer blev der taget udgangspunkt i arkivalier til belysning af det pågældende områdes lokalhistorie.

Med arkivets brugere som målgruppe gjorde Landsarkivet forsøg med forskellige typer af arrangementer. Arkivets lille »skolestue« blev taget i brug som rum for studiekreds i bl.a. gotisk skriftlæsning. Med tilmelding efter »først-til-mølle«-princippet blev disse hurtigt overtegnet.

Fig. 12: Selvom Landsarkivet for tiden er spærret inde bag et højt grønt plankeværk, er arkivet stadig synlig i lokalområdet og for forbigående. På plankeværket ud til Rantzausgade kan man i perioden fra 1. december 2011 til 1. maj 2012 se en 63 meter lang visuel fortælling om Københavns mørke sider sidst i 1800-tallet. Det er en fortælling om løse fruentimmere, om politiets censur og om udviste kriminelle. Udstillingen er udviklet af The Dybdahl Co. i samarbejde med Statens Arkiver og Metroselskabet i projektet Byens Hegn. Billederne stammer fra Københavns Politis forbryderalbums og kan også ses på Statens Arkivers konto på billeddelingstjenesten Flickr. Foto: Christian Larsen.

På samme måde måtte der ofte meldes »alt udsolgt« til de foredrag, som arkivet begyndte at afholde på læsesalen. Konceptet var yderst enkelt: En arkivar – eller arkivbruger – holdt et kort oplæg på cirka 30-45 minutter. Da arkivets eneste rum med tilstrækkelig kapacitet var hovedlæsesalen, måtte denne lukke en time tidligere end normalt. Projektor – først til overhead og senere powerpoint – blev båret ind sammen med talerstol og ikke mindst: rullebord med gratis kaffe og småkager til tilhørerne. Til trods for de lidt interimistiske lokaleforhold og behovet for at afkorte sædvanlig åbningstid blev »læsesalsforedragene« en vigtig del af Landsarkivets tilbud, og de fortsatte frem til arkivets lukning i december 2011.

Trods begrænsede ressourcer var Landsarkivets formidlingsvirksomhed omkring årtusindskiftet også karakteriseret af et ønske om at indgå i kulturelle sammenhænge, hvor »ikke-arkivbrugere« kunne få et indtryk af institutionen og dens muligheder. Der afholdtes to arrangementer med læsesalsudstilling rettet mod arkivets umiddelbare lokalområde. Dette initiativ blev imidlertid afløst af deltagelse i den årlige Kulturnat sammen med Rigsarkivet i lokalerne på Slotsholmen. Her bidrog Landsarkivet

med plancher, uddelingsark og originaldokumenter, der formidlede »smagsprøver« fra samlingerne. De omfattede så forskellige emner som hundenaevne i 1800-tallet, opskrift på sukatsuppe og kriminalhistorie.

Over Øresund

Landsarkivets indsats for udveksling af nordiske stipendiater, hvor arkivansatte havde mulighed for at være i en måned i et andet lands arkivvæsen, blev iværksat i 1965, og ordningen fortsatte helt frem til cirka 2000.⁴⁸ Det var umådeligt værdifuldt at få chancen for at indgå i hverdagen på et arkiv i et andet nordisk land. Dette gav et udbytte, der var langt større end blot arkivbesøg. Det gav også personlige kontakter, som kunne anvendes senere til fordel for én selv, men i høj grad også for arkivvæsenet.

Et særligt intensivt samarbejde etableredes i løbet af 1990'erne mellem Landsarkivet i København, Københavns Stadsarkiv, Malmö Stadsarkiv og Landsarkivet i Lund. Programmet *Over Øresund* var en del af Landsarkivets formidlingsmæssige virksomhed i cirka 10 år og fokuserede på at formidle og vejlede om arkivernes muligheder for personalhistorisk forskning med udgangspunkt i dansk-svenske relationer.

Fig. 13: Kødannelse i minutterne før åbningstid var et velkendt fænomen i flere årtier. For der var konkurrence om de bedste læseapparater til mikrofilm. Som nummer 2 fra højre ses John Bison – en af de personer, der har skiftet status fra bruger til medarbejder. I begyndelsen var han beskæftiget i Landsarkivets fotoværksted, der lukkede i 1995. Siden har John Bison fortrinsvis udført folkeregister-opgaver og andre dokumentalistfunktioner. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-2.

I 1993 udkom bogen *Over Øresund - Över Öresund* som en vejledning for slægtsforskere med aner på begge sider af sundet. Bogens koncept var at vejlede på svensk om danske forhold og kilder – og vice versa.⁴⁹

Da det efter få år blev relevant at overveje et genoptryk, skete det ikke på papir, men digitalt. I de år, som var forløbet siden publikationens fremkomst, havde internettet vundet en udbredelse, som gjorde det oplagt for de samarbejdende arkiver at skabe en hjemmeside. I udgangspunktet var over-oresund.dk ikke tænkt som et publikationsprojekt, men som en vedvarende platform for fortsat samarbejde og udvikling omkring emnet.

Nye formidlingsmedier

I 1980'erne tog Landsarkivet video i brug som formidlingsmedie. Der blev produceret to film. Den ene, *Rod i rødderne*, viste, hvordan en typisk læsesalsbruger benyttede arkivet. To arkivarer agerede skuespillere og fremstillede hhv. den hjælpsomme vejledningsvagt og læsesalsgæsten, der ledte efter oplysninger om en forfader, som faldt i 1864. Den anden video, *Hvad fanden laver de på Landsarkivet*, portrætterede en række af arkivets væsentlige funktioner og arbejdsområder. Den viste bl.a., hvordan arkivarer afhentede et godsarkiv og besøgte en kommune, der ønskede at aflevere arkivalier, samt hvilke opgaver receptionisten ved indgangen stod for. I arkiververdenen blev videoen måske mest kendt for den meget instruktive visualisering af, hvorfor rygning og åben ild ikke er velset på arkiver. Det blev slået fast med et klip fra filmen *Rosens Navn*, som viste scenen, hvor en væltet lygte sætter et stort og værdifuldt klosterbibliotek i brand.

Mediesamarbejdet *På Sporet af Slægten*, som blev indgået med DR-Regionalen i Næstved, DR's forlag og DR-Undervisning i 2001, var ligeledes centreret omkring genealogi. Samarbejdet resulterede i en vejledningswebsite, fem tv-programmer, en bog samt en række radioudsendelser og en slægtsforskningsevent, der særligt var tilrettelagt for DR-Regionalens lyttere. Tv-programmerne fulgte en række almindelige danskeres jagt på egne forfædre. Det skete i forløb, der havde en vis lighed med det senere kendte koncept *Who Do You Think You Are*.

Landsarkivets og DR's flermediale projekt søgte at udnytte hver af de respektive mediers styrker bedst muligt, således at tv-programmerne fokuserede på de deltagende personers motivation, og hvordan en oplysning kan sende en slægtsforsker i en bestemt retning, hvorimod bogen og websiten i højere grad var tilrettelagt med mere traditionel vejledning for øje.

Ligesom de øvrige dele af Statens Arkiver fik Landsarkivet sin første hjemmeside i 1996. Den første version var håndkodet html, oprettet med

Fig. 14: Max Hansen var flittig bruger af Landsarkivet lige fra 1976 til de allersidste dage i december 2011, hvor flyttemændene havde tømt reolerne for bøger. Men han er fulgt med arkivalierne til Rigsarkivet. For, som han siger: »Historien venter jo på mig«. Max Hansens arbejde er bl.a. udmøntet i transskriptioner af Fejøs-kifter og en artikel om slagsmål mellem bønder og soldater i Bandholm i 1812. Foto: Jørgen Mikkelsen 2011.

notepad. Udover beskrivelse af arkivet, dets samlinger og adgangsbetinger m.m. indeholdt Landsarkivets hjemmeside en række egentlige formidlingstiltag. Dette omfattede bl.a. mindre mikrosites om historiske emner og personer, tilrettelagt med søgemaskinesynlighed og aktualitet for øje. F.eks. var der sider om kirkebogsindførsler om kongelige personer (oprettet i forbindelse med prins Nikolais fødsel i august 1999) og om forbryderen »Balle-Lars« (etableret i forbindelse med et radiosamarbejde med DR-Regionalen i Næstved, hvis sendeområde dækkede en stor del af Landsarkivets ikke-københavnske område).

Da TV2's julekalendere om arkivnissen Pyrus skabte et særligt grundlag for, at arkiver – navnlig Rigsarkivet – blev forbundet med julen og dens kulturhistorie, udviklede Statens Arkiver en »julesite«. Dette skete med udgangspunkt i Landsarkivets virksomhed. Arkivet videreudviklede emnet i fire radiojulekalendere i samarbejde med DR-Regionalen. I 2005 etablerede Landsarkivet sit sidste julesamarbejde. Det blev indgået med tv-kanalen DK4, der i kølvandet på programserien *Arkivskatte*, optaget i Landsarkivets magasiner, sendte kalenderen *Jul i Arkivet* over 24 afsnit.⁵⁰

Fremgangsmåden ved disse tv- og radiosamarbejder var, ligesom lejlighedsvisse kontakter med bl.a. *Sjællands Tidende*, en fælles idéudviklings- og tilrettelægningsproces mellem parterne. Der blev taget udgangspunkt i aktuelle begivenheder såvel som emner af almen interesse – valgt og tilrettelagt i et samarbejde mellem arkiv og medie. Udgangspunktet for disse tiltag var et ønske om at formidle arkivet og dets indhold til andre end de, der valgte at gæste læsesalen.

4. Dokumentation og andre servicefunktioner

Læsesalsbetjening har altid været Landsarkivets vigtigste servicefunktion. Men derudover har arkivet udført en lang række dokumentationsopgaver såsom udstedelse af dåbs-, vielses- og dødsattester, kopiering af eksamenskarakterer, fremfindning af oplysninger om tinglysning og folkereregisteradresser, dokumentation af adoption, faderskab og skilsmisse, arvingeundersøgelser til brug for bobestyrere, pensionskasser m.fl. samt undersøgelser til brug ved beregning af boafgift.⁵¹

Landsarkivet har haft ret til at opkræve et beløb for en del af disse ydelser, og flere af dem har givet gode indtægter i årenes løb. Det gælder bl.a. dokumentation af fødselstidspunkt på grundlag af jordemoderprotokoller. Dette område blev allerede i 1934 omfattet af en betalingsordning, idet rigsarkivar Axel Linvald udstedte et cirkulære om, at enhver person havde ret til at erhverve en kort udskrift fra jordemoderprotokollen om hans eller hendes egen fødsel. En sådan attest kostede 1 kr. Men hvis brugeren ønskede en længere udskrift, måtte den »tilvebringes af en af Arkivets Tjenestemænd i deres Fritid og betales med

Fig. 15: Så er vi klar til at skyde billeder! Holdet bag Landsarkivets to videoer fra slutningen af 1980'erne. I midten – med overskæg – ses Jan Pedersen, der efter mange år som læsesalsbetjent blev vagtmester på Landsarkivet og derefter driftsleder i Rigsarkivet. Yderst til højre står Steen Ousager, som var arkivar på Landsarkivet 1987-92. Han blev siden arkivar på Landsarkivet i Odense, arkivchef for Rigsarkivets Publikumsafdeling, landsarkivar i Odense og til sidst arkivchef for Statens Arkiver Vest. Foto fra 1989; Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-10.

Fig. 16: I slutningen af 1960'erne indførte arkivvæsenet en særlig mellemteknikeruddannelse, som bl.a. havde til formål at øge antallet af personer, der kunne udføre kvalificeret læsesalsvejledning og aflaste arkivarerne i dokumentationsarbejdet. Nogle af disse arkivsekretærer indtog nøglepositioner på arkivernes læsesale gennem årtier. Det var bl.a. tilfældet med Lisbeth Riel, som arbejdede på Landsarkivet i København fra 1969 til 2002. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-10: kuverten »Landsarkivets personale 1972«.

et Beløb, der fastsættes i Overensstemmelse med de for Afskrifter til enhver Tid gældende Takster». ⁵² I dag bliver arbejdet naturligvis udført i arbejdstiden, og i 2011 var prisen 602,50 kr. + 25 kr. i ekspeditionsafgift.

Ind imellem har Landsarkivet også fået større dokumentationsopgaver i forbindelse med forskningsprojekter el.lign. Som eksempel kan nævnes, at redaktionen for *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* i 1997 indgik aftale med Landsarkivet om fremfindning af genealogiske data om de kvinder, der skulle portrætteres.

Landsarkivets medarbejdere udfører imidlertid også et betydeligt antal dokumentationsopgaver uden betaling. Hertil kommer besvarelse af talrige skriftlige og telefoniske forespørgsler. I de seneste år er antallet af sådanne henvendelser nået op på omkring 2.000. Et andet stort opgavefelt er behandling af ansøgninger om adgang til arkivalier, der ikke er frit tilgængelige. Indtil arkivloven fra 1992 lå tilgængelighedsfristerne på hhv. 50, 80 og 100 år – afhængig af, om der var tale om personfølsomt materiale eller ej. I dag er grænserne nede på hhv. 20 og 75 år. Men da Landsarkivet samtidig har modtaget store mængder af nyere arkivalier – bl.a. fra statsamter, domstole og politi – er der sket en kraftig vækst i antallet af adgangsansøgninger. I årene op til 2010 fik Landsarkivet 6-800 adgangsansøgninger pr. år; i 1995 var antallet kun 233. Langt de fleste af ansøgningerne bliver imødekommet, men det sker normalt på bestemte vilkår. ⁵³

5. Forskning og redaktionsarbejde

Forskning og formidling går hånd i hånd

Ifølge arkivloven skal Statens Arkiver ikke blot vejlede borgere og myndigheder i at benytte arkivalier, men også selv »udøve forskning og udbrede kendskabet til forskningens resultater«. ⁵⁴ Indtil 1995 havde alle arkivarer i Statens Arkiver da også ret til at drive forskning i 2/7 af arbejdstiden, og selvom hovedparten af de arkivarer, som er blevet ansat siden da, ikke har denne ret – og pligt – er der stadig cirka 20 forskere i det statslige arkivvæsen. Statens Arkivers ledelse holder nøje kontrol med, at de pågældende personer faktisk bruger omkring 450 arbejdstimer om året til forskningsopgaver. På dette felt er arkivvæsenets forskere mere privilegerede end deres kolleger på universiteterne og mange andre forskningsinstitutioner. Dertil kommer, at flere medarbejdere uden fast forskningstid ind imellem udøver forskning, men dette sker som oftest i fritiden. De fleste arkivarer med forskningstid anvender også meget fritid på disse opgaver. ⁵⁵

Fig. 17: Man er ikke i tvivl om, at det er et krævende job at håndtere adgangsansøgninger, når man aflægger besøg på Svend Ahrensbachs kontor. Størstedelen af ansøgningerne kommer fra personer, som ønsker mere klarhed over personlige forhold såsom adoption og faderskab. Men Landsarkivet har også modtaget et stort antal af ansøgninger fra forskere og journalister med interesse for besættelsen, retsopgøret eller andre følsomme emner. For at løse de mange opgaver så godt som muligt har Svend Ahrensbach opbygget en stor elektronisk visdomsbog, som ligger på arkivvæsenets intranet – til glæde for talrige kolleger. Foto: Jørgen Mikkelsen 2011.

Ligesom i de øvrige dele af Statens Arkiver har forskningen på Landsarkivet i København fortrinsvis taget udgangspunkt i arkivets samlinger. Meget af forskningen har haft vejledende og formidlende karakter, hvilket bl.a. er kommet til udtryk gennem konkrete studier på grundlag af arkivalietyper, som ikke tidligere har været anvendt særligt meget. Men emnerne spænder vidt; i de senere år har Landsarkivets medarbejdere således skrevet antologi- og tidsskriftartikler om så forskellige emner som danske navneregler, dagligskriftens udvikling, arve- og skiftepraksis i Helsingør i 1570'erne, fattigvæsenet i købstæderne under enevælden, 1800-tallets medicinalberetninger, Københavns Politi og dets arkivalier, dansk retspsykiatri 1900-35, tyske flygtningebørn 1946-47 og virkningerne af folkeskolelovene i 1937 og 1958. Flere af disse artikler er i øvrigt blevet publiceret i *Personalthistorisk Tidsskrift*. Landsarkivets medarbejdere stod også for adskillige af de vejledende artikler, som blev bragt i tidsskriftets to store jubilæumsnumre i 1979 og 2004. I sidstnævnte var ikke færre end 6 af de 12 bidrag fra Landsarkivet. To af dem byggede i høj grad på nyligt modtagne arkiver og kan derfor opfattes som afledte effekter af Landsarkivets ordnings- og registreringsarbejde. Det drejer sig om Christian Larsens og Karsten Gabrielsens artikler om hhv. godsarkiver og pastorats- og menighedsrådsarkiver.

I årene 1992-2002 udsendte Statens Arkiver 23 hæfter under fællestitlen *Arkivernes Informationsserie*. Serien havde primært til formål at give en præsentation af bestemte arkivgrupper og deres anvendelsesmuligheder. Også her markerede Landsarkivets medarbejdere sig relativt stærkt, idet Finn Andersen skrev om skifteretssager, Erik Nørr om menighedsrådsarkiver (sammen med Margit Mogensen, Rigsarkivet), Niels H. Frandsen om foreningshistorie og retsbetjentarkiver, Karl Peder Pedersen om kommissionsdomstole og Jørgen Mikkelsen om ældre straffeanstalter og deres arkivalier.⁵⁶

Flere arkivarer har også været med i forskningsprojekter, der har involveret forskere fra andre institutioner. Erik Nørr har således bidraget til samleværker om både seminariernes, realskolernes og det statslige gymnasietilsyns historie, og i årene 2010-12 arbejder han sammen med bl.a. Pernille Sonne på Carlsbergfondets store projekt *Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*, der huses af Aarhus Universitet.

Store forskningsprojekter om forvaltningshistorie

Landsarkivet har imidlertid også selv været repræsenteret i ledelsen af to store forskningsprojekter. Første gang var i 1975, hvor landsarkivar Harald Jørgensen blev formand for den styregruppe, som skulle administrere en bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd til udforsk-

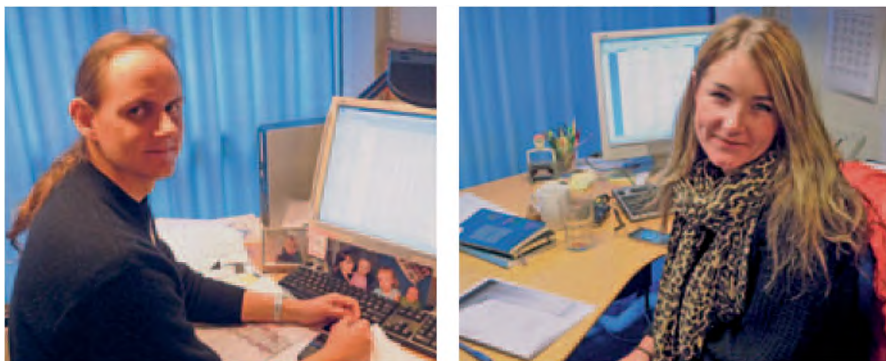

Fig. 18: Landsarkivet har i en årrække benyttet historiestuderende til en bred vifte af ansvarsfulde opgaver, bl.a. læsesalsvejledning og behandling af adgangsansøgninger. Dette har givet dem et godt grundlag for senere ansættelser i Statens Arkiver eller andre arkivinstititioner. En af dem er Michael Dupont, som har været i Landsarkivet og Rigsarkivet siden 2005, hvor han blev tilknyttet som praktikant. Til højre ses Ronja Hogner Vejdegren, som har været studentemedarbejder siden 2009. Hun havde ansvaret for Landsarkivets allersidste læsesalsvagt. Foto: Jørgen Mikkelsen 2011.

ning af den danske lokaladministration efter 1660. Styregruppen besluttede at igangsætte ni delprojekter, som hver især kunne kaste lys over et væsentligt aspekt af lokaladministrationens udvikling. De to første stipendiater, Helle Linde og Grethe Ilsøe, der begge gjorde tjeneste i Landsarkivet på denne tid, valgte at beskæftige sig med købstadsstyret på Sjælland omkring 1750 og udnævnelserne til retsbetjent- og magistratsmænd 1735-65. Begge deres afhandlinger udkom i 1978. Senere fulgte yderligere en række store værker, og hele tre af disse indbragte forfatteren en doktorgrad. Det drejer sig bl.a. om Erik Nørr, der skrev om sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet 1800-41.⁵⁷ Nørr havde indtil da været ansat ved Aarhus Universitet, men arbejdet i lokaladministrationsprojektet udgjorde reelt et afsæt til hans karriere i arkivvæsenet. Harald Jørgensen, som fortsatte med at arbejde ulønnet på Landsarkivet efter at være gået på pension, afsluttede selv projektet om lokaladministrationen ved i 1985 at udgive en syntese på 627 sider om den lokale forvaltning fra middelalderen til 1970.⁵⁸ Bogen er stadig det absolutte standardværk om dette emne.

Trods de mange imponerende resultater havde lokaladministrationsprojektet dog ikke været en ubetinget succes. Et par af delprojekterne førte nemlig aldrig til et endeligt resultat. Dette var en del af baggrunden for, at landsarkivar Grethe Ilsøe i 1990 – sammen med professor Ditlev Tamm, professor E. Ladewig Petersen og lektor Tim Knudsen – indgav en ny forvaltningshistorisk ansøgning til Statens Humanistisk Forskningsråd. Ansøgningen havde titlen *Stat, forvaltning og samfund*, og

Fig. 19: Arkivar Grethe Ilsøe i Nyrops magasin i 1967. 1960'erne bød på nye tider for det statslige arkivvæsen, bl.a. kvindernes indtog i arkivvæsenet, som det var tilfældet med Grethe Ilsøe, der blev ansat i Rigsarkivet i 1959. De nye tider forhindrede dog ikke, at kvindelige arkivarer blev sat til at afmontere knapperne i betjentenes autoriserede kitler før vask og genmontere dem efter vasken. Hovedparten af Grethe Ilsøes tid i arkivvæsenet kom til at foregå på Landsarkivet i København, hvor hun var ansat 1964-96, først som arkivar 1964-85 og derefter som en markant landsarkivar frem til sin pensionering i 1996. Grethe Ilsøes interessante og morsomme arkiverindringer kan læses i *Fra fire rigsarkivarers tid*, der udkom i 2007. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-1.

målet var denne gang at gennemføre et tværfagligt projekt, hvor også forskere inden for forskellige samfundsvidenskabelige discipliner kunne komme til orde. Ansøgningen blev imødekommet, og ligesom under lokaladministrationsprojektet blev det besluttet at søsætte en række afgrænsede delprojekter, som kunne danne baggrund for et syntesværk. En af stipendiaterne var Karl Peder Pedersen, der påtog sig at beskrive amtmændenes funktion under enevælden. Afhandlingen indbragte ham ph.d.-graden i foråret 1997. Senere samme år blev han ansat i en seniorforskerstilling på Landsarkivet, så også i dette tilfælde var et landsarkivinitieret forskningsprojekt med til at bane vej for en forsker-ansættelse i Landsarkivet. I øvrigt gav forskningsrådsbevillingen også mulighed for, at Erik Nørr kunne afslutte arbejdet med en bog om kampen om skolen på landet 1842-99, og bagefter leverede både han og Inge Bundsgaard et bidrag til forvaltningsprojektets afslutningsværk, der udkom i 2000.⁵⁹

Som en udløber af *Stat, forvaltning og samfund* tog Erik Nørr i 1991 initiativ til udarbejdelsen af en forvaltningshistorisk kildesamling, der også involverede de øvrige stipendiat. Efter at have opnået deres tilsagn om medvirken fik han på Kildeskriftselskabets årsmøde i 1992 godkendelse til at gå i gang med projektet, således at bogen – *På embeds vegne* – kunne udkomme i selskabets regi. Formålet var at give en kort præsentation af

Fig. 20: Erik Nørr er i gang med at kommentere et manuskript. Kontoret dannede ramme om Nørres tjenstlige og forskningsmæssige aktiviteter lige fra 1982 til 2011. Det spændte lige fra vejledning af nye kolleger, som ordnede og registrerede arkiver, til kontrol af kirkebogsførelsen hos anerkendte trossamfund og indkøb af bøger til Landsarkivets bibliotek. Foto: Jørgen Mikkelsen 2011.

et antal arkivalske kildetyper inden for hvert af de myndighedsområder, som blev behandlet af forskningsprojektet. Udover amterne og skolevæsenet drejede det sig om told- og skatteforvaltningen, retsvæsenet og politiet, kirken, fattigvæsenet og sundhedsforvaltningen. Desuden blev det besluttet at omtale en del af centraladministrationens vigtigste kildetyper. Derimod valgte man at holde sig til den relativt korte periode cirka 1750-1920, som stipendiaterne havde til fælles i større eller mindre grad. Imidlertid faldt flere af stipendiaterne fra under arbejdet med bogen, men de blev erstattet af tre arkivarer. I slutfasen valgte Kildeskriftselskabet at ansætte Karl Peder Pedersen i et par måneder til at færdigredigere bogen, så hver af de 103 kildetyper blev behandlet stringent efter et skema på syv punkter.

På embeds vegne blev udgivet i 1998. Som forfatterne havde håbet, blev bogen vel modtaget – bl.a. i slægtsforskerkredse, hvor man forstod, at det reelt drejede sig om en ny form for håndbog i arkivbenyttelse. Dette gav blod på tanden til at udgive tilsvarende bøger om tiden før 1750 og efter 1920. To af forfatterne, Ole Degn og Jørgen Mikkelsen, kom i alt fald til at udtrykke ønsker i denne retning. Man skal være varsom med noget sådant i Erik Nørres tilstedeværelse, for man risikerer at blive taget på ordet. Ved Kildeskriftselskabets årsmøde i 1998 opnåede Nørr da også

Fig. 21: Da sekretariatsleder Finn Andersen fyldte 50 år 27. oktober 1992, blev han mødt af dette syn, da han gik ind på sit kontor. Sekretariatets øvrige medarbejdere stod for udsmykningen. Finn Andersen var ikke blot en afholdt kollega, men også »en fremragende administrator med sans både for de langsigtede mål og for hverdagens her-og-nu-løsninger« (citat: Grethe Ilsøe). Og med sin besindige og velovervejede stil formåede han at løse talrige problemer i opstarten og nå frem til løsninger, som alle kunne acceptere. Landsarkivet for Sjælland m.m., Landsarkivets fotosamling, pk. 20/01-10.

tilslutning til, at selskabet igangsatte de to projekter, som endte med at blive til bøgerne *Vor gunst tilforn* (2007) og *Efter bemyndigelse* (2008). Nørr påtog sig dog selv rollen som medredaktør af sidstnævnte. Derudover blev han medredaktør af yderligere to bøger efter samme koncept, nemlig *Slesvig, Preussen, Danmark* (om kilder til sønderjysk forvaltningshistorie, 2004) og *Nordatlanten og Troperne* (om kilder fra Færøerne, Grønland, Island og tropekolonierne, 2007).

Redaktion af tidsskrifter

Landsarkivet har ikke blot dannet ramme om redaktionen af mange antologier og kildesamlinger. Der er også blevet redigeret adskillige tidsskrifter i arkivbygningerne på Jagtvej. Således var Harald Jørgensen redaktør for *Nordisk Arkivnyt* lige fra 1956 til 1981 (fra og med 1962 med adresse på Landsarkivet), og da han endelig slap tøjlerne, blev de overtaget af Grethe Ilsøe, som havde det overordnede ansvar for bladet indtil udgangen af 1987. Højdepunktet for redaktionsvirksomheden i Landsarkivet indfandt sig dog i slutningen af 1990'erne, hvor husets arkivarer

var involveret i redaktionen af hele fem tidsskrifter. Charlotte S.H. Jensen havde eneansvaret for *Siden Saxo*, Jørgen Mikkelsen var ansvarshavende redaktør for både *1066* og *Personalhistorisk Tidsskrift*, Karl Peder Pedersen sad i redaktionen for *Fortid og Nutid*, og Inge Bundsgaard var med i redaktionspanelet for *Arkiv*. Flere af disse tidsskrifter har også i andre perioder været redigeret fra Landsarkivet. Således havde Knud Prange ansvaret for *Fortid og Nutid* i 1970'erne, og hele fem af de seneste otte ansvarshavende redaktører for *Personalhistorisk Tidsskrift* har i kortere eller længere tid haft ansættelse ved Landsarkivet. Og da Finn Andersen i det meste af 1990'erne både var sekretariatsleder i Landsarkivet og formand for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie, faldt det naturligt at afholde de fleste af Samfundets bestyrelsesmøder i arkivets konferenceværelse.

6. Landsarkivets kultur – »Ånden fra LAK«

Det er et velkendt fænomen, at arbejdspladser, som udadtil ligner hinanden, kan have meget forskellig kultur – og at medarbejdere på disse in-

Fig. 22: Omkring 2000 besluttede Statens Arkivers ledelse, at Landsarkivets personale skulle ophøre med at holde sin egen julefrokost for i stedet at feste sammen med kollegerne på Rigsarkivet. To af Landsarkivets studentermedarbejdere fik da den idé at supplere den fælles julefrokost med en særlig halloweenfest for de ansatte på Landsarkivet. Festen blev en stor succes og derfor en årligt tilbagevendende begivenhed. Den smilende vampyr Ditte Wonsyld er historiker og har bl.a. beskæftiget sig med ordnings- og dokumentationsopgaver. Foto: Peter Wodskou Christensen 2008.

stitutioner ind imellem kan se lidt skævt til hinanden, hvad der dog ofte skyldes ubegrundede fordomme. Selvom medarbejdere på Rigsarkivet og Landsarkivet i København har arbejdet sammen i talrige projekter, og mange har skiftet arbejdsplads mellem de to institutioner en eller flere gange, kan det ikke nægtes, at der har eksisteret et lidt »tricky« forhold mellem store- og lillebror, som altid har spejlet sig i hinanden.

Netop størrelsesforskellen har utvivlsomt spillet en stor rolle i denne sammenhæng. For mens antallet af medarbejdere på Landsarkivet aldrig er nået over 40-50, har Rigsarkivet normalt haft langt over 100 ansatte, og disse har altid været fordelt på flere afdelinger, som kun har haft begrænset kontakt med hinanden. Da overarkivaren for Rigsarkivets 1. afdeling, Sune Dalgård, blev landsarkivar i 1977, forsøgte han også at opdele Landsarkivets personale i fire afdelinger (»fag«), som skulle kommunikere med hinanden på skrift via afdelingslederne. Men forsøget faldt til jorden pga. uvilje og manglende forståelse fra personalets side. For på Landsarkivet var der tradition for mundtlig kommunikation og for, at man gik til den mest kyndige kollega for at få løst et kon-

Fig. 23: Metroselskabet er ved at etablere en ny station lige ved siden af Landsarkivets bygninger. Ved en sjælden grad af timing begyndte det støjende gravearbejde samme uge, som arkivets læsesal blev lukket. Det tidsmæssige sammenfald var imidlertid en tilfældighed. For ifølge den oprindelige plan skulle gravemaskinerne have været i gang ni måneder tidligere. Foto: Jørgen Mikkelsen 2011.

kret problem i stedet for at involvere chefen i tide og utide. Sådan fortsatte det også – ikke blot i Grethe Ilsøes og Inge Bundsgaards tid som landsarkivarer, men også efter 2002, hvor personalet blev fordelt mellem hele fire arkivchefer. Det bliver spændende at se, i hvor høj grad Landsarkivets uformelle kommunikationsform formår at hævde sig over for Rigsarkivets mere klassiske embedsmandskultur i det nye, fælles arkiv. Begge kommunikationsformer har deres fordele og ulemper, men i et samfund under stadigt hastigere forandring kan den netværksprægede stil fra Landsarkivet meget vel vise sig at være den mest effektive.

Et andet karakteristisk træk ved »Jagtvejskulturen« har været et stærkt sammenhold på tværs af faggrænser og en stor forkærlighed for at holde fester og markere særlige mærkedage på en farverig og fantasifuld måde. Det var derfor ikke spor overraskende for Landsarkivets medarbejdere, at arkivet rangerede højere end ikke blot Rigsarkivets afdelinger, men også flere af de andre landsarkiver, da der blev gennemført en spørgeskemaundersøgelse om personalets trivsel i 2007. Det står lidt uklart, hvornår Landsarkivet på Jagtvej udviklede denne særlige kultur, men måske hænger det sammen med udvidelsen i 1960'erne. Under alle omstændigheder må man sige, at Nils Koppels planløsning understøttede arkivets sociale sammenhængskraft, idet frokoststuen og atriumgården blev anbragt midt i bygningskomplekset. Begge steder har været populære opholdssteder for alle personalegrupper og er blevet brugt til afklaring af talrige arkivspørgsmål.

Generelt har personalet i Landsarkivet – ligesom i de øvrige dele af Statens Arkiver – haft en stærk faglig stolthed og en stor selvbevidsthed. Men dette har bestemt ikke udelukket en god portion selvironi. Det sidste kan belyses ved en episode fra 2000, hvor Karsten Gabrielsen lavede en video om Landsarkivet til internt brug. Han gik rundt fra kontor til kontor, og hvert sted havde han særprægede oplevelser. Sekretariatslederen fastlagde f.eks. personalets lønninger ved terningkast. Og på Inge Bundsgaards kontor så han en studentermedhjælper blive verftet af med beskeden om, at hun ikke havde tid i øjeblikket pga. en meget vigtig sag. Herefter fokuserede kameraet på det dameblad, som lå på landsarkivarens skrivebord. Da Inge Bundsgaard havde set videoen til ende, bemærkede hun, at »sådan noget kunne de ikke have fundet på inde på Rigsarkivet«. Det må dog anstændigvis tilføjes, at ordene blev sagt med et glimt i øjet.

Forhåbentlig vil mange af de gode vaner og det gode humør fra Landsarkivets kontorer og frokoststue overleve flytningen til Slotsholmen og Kalvebod Brygge. Men man må også håbe, at Landsarkivets mange trofaste brugere vil følge med til Proviantgården og blive ved med at sætte et positivt præg på Statens Arkiver Øst.

Noter

- 1 § 1 i lov nr. 42 af 30. marts 1889 om oprettelse af et rigsarkiv og om lønninger for de derved ansatte embeds- og bestillingsmænd. - En samlet oversigt over ældre dansk arkivlitteratur (herunder litteratur om de enkelte landsarkiver) ses i Grethe Ilsøe: *Dansk arkivbibliografi 1889-1981*, 1982.
- 2 *Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91*, 1892, s. 4-10.
- 3 *Meddelelser om Rigsarkivet 1892-94*, 1895, s. 30.
- 4 *Meddelelser om Rigsarkivet 1892-94*, 1895, s. 30.
- 5 *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1901-05*, 1906, s. 30.
- 6 *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkivet for Aarene 1906-1915*, 1920, s. 44.
- 7 *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkivet for Aarene 1906-1915*, 1920, s. 20.
- 8 *Meddelelser om Rigsarkivet 1889-91*, 1892, s. 52-58, *Meddelelser om Rigsarkivet 1892-94*, 1895, s. 8, 13-14, 29-31, *Meddelelser om Rigsarkivet for 1895-97*, 1898, s. 7, 30-31, *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1901-05*, 1906, s. 5, 26, 30-31, *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkivet for Aarene 1906-1915*, 1920, s. 4, 18, 20, 32, 34, *Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1956-1960*, 1961, s. 92.
- 9 *Meddelelser om Rigsarkivet med landsarkiverne for Aarene 1916-1920*, 1922, s. 2, 20, 26, 37-38.
- 10 *Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1921-55*, 1960, s. 25, 40-43, 60-63, 86-97, 98-100, *Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1956-1960*, 1961, s. 63-65.
- 11 *Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1966-1975*, 1978, s. 516.
- 12 *Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1956-1960*, 1961 s. 45-46, *Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1961-1965*, 1968, 39, 47-55, 87, 113, *Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1966-1975*, 1978, s. 39, 87, 94-99, 113, 474, 505, 509, 516-17. Der foreligger trykte personalefortegnelser for Rigsarkivet og landsarkiverne fra 1954, 1965, 1975, 1980 og 1990 (jf. Ilsøe 1982 (se note 1), s. 123).
- 13 Om Vagn Dybdahls varetagelse af rigsarkivar-embedet, se Sigurd Rambusch: *Mine år i Rigsarkivet 1963-2001, Fra fire rigsarkivarers tid. Erindringer fra arkivvæsenet 1959-2004*, red. Christian Larsen, 2007, s. 67-122.
- 14 *Med Tiden. Landsarkivet i 100 år. Jubilæumsudstilling 1. april 1993*, 1993.
- 15 Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1993*, 1994, s. 26-31, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1994*, 1995, s. 16-19.
- 16 Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1995*, 1996, s. 14-17, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1996*, 1998, s. 21-26, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1997*, 1998, s. 24-28, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1998*, 1999, s. 23-28, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 1999*, 2000, s. 22-27, Statens Arkiver: *Intern årsberetning 2000*, 2001, s. 19-24.
- 17 Statens Arkivers pressemeddelelse af 31. marts 2011 (http://www.sa.dk/content/dk/om_statens_arkiver/nyhedsoversigt/ny_falles_lase-sal_for_rigsarkivet_og_landsarkivet_for_sjælland_i_2012).
- 18 Erik Nørr: Kan man stole på kirkebøgerne? Fra det store afskrivningsprojekt i 1890'erne til den elektroniske kirkebog i 2004, *Personalthistorisk Tidsskrift* 2000, s. 119-161 (her er refereret til s. 129, 133 og 137). Arkivvæsenet har også siden hen i bestemte situationer pålagt en myndighed at etablere erstatninger for tabte arkivalier, der lod sig rekonstruere. I 2010 fik flere myndigheder f.eks. besked om at udarbejde journaler, der kan bruges som søgemidler til afleverede journalsagsrækker; de oprindelige journaler var gået tabt.
- 19 En oversigt over disse registreringer ses i Harald Jørgensen: *Et landsarkiv og dets opgaver. Nogle erindringsblade fra det sjællandske landsarkiv 1962-77* (Nordisk arkivkundskab, nr. 10), s. 60-64.
- 20 Harald Jørgensen: *Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt*, 2. rev. udgave 1977. 1. udgave udkom i 1966.
- 21 Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1893-1977, pk. 27 (læg: Københavns Byret). I dag er det normale, at en myndighed afleverer papirarkivalier til Statens Arkiver, når disse dokumenter er cirka 20 år gamle. I nogle tilfælde sker afleveringen dog allerede efter 5-10 år. Afleveringsfristen er ofte endnu kortere ved digitale arkivalier.
- 22 En lignende arbejdsmetode blev taget i anvendelse under en anden af 1980'ernes store indsamlingskampanjer, der handlede om pastorats- og menighedsrådsarkiver. Fire medarbejdere fra Landsarkivet aflagde - to og to - visit hos de enkelte præster for at hjemtage ældre arkivalier. Hovedparten af de sjællandske præstegårde blev besøgt under dette projekt.
- 23 Erik Nørr: *Gymnasieskoler - administration og arkiv*, bd. 1-2, 1989. Bind 1 er forsynet med en fyldig, generel indledning.
- 24 Fra Møns Kommune foreligger dog hele tre registreringer.
- 25 Landsarkivet har dog også modtaget arkivalier fra alle de øvrige østdanske kommuner. I nogle tilfælde drejer det sig udelukkende om borgerlige ægteskabsbøger, men mange kommuner har tillige leveret folkeregistre og visse protokol- og sagrækker.
- 26 En markant undtagelse fra reglen om de små landkommunearkiver er arkivet fra Rutsker. Da arkivar Jan Kanstrup opdagede, at man her tilsyneladende havde bevaret samtlige dokumenter fra den kommunale administration mellem 1842 og 1970, blev det besluttet at lade også de helt betydningløse breve - ja sågar en ubeskrivet protokol - indgå i Landsarkivets samlinger. Argumentet var, at arkivet fra Rutsker kan belyse talrige aspekter af en landkommunal forvaltning før 1970. Se registraturen for Hasle Kommune.
- 27 Da Landsarkivet havde både formandskab og sekretariatsfunktion for projekterne vedrørende uddannelses- og socialektorerne, er

- disse særligt veldokumenteret i Landsarkivets arkiv. Se: Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager 1994-2002, pk. 09/24-6 og de følgende seks pakker.
- 28 Se den grundige og kritiske analyse af dette emne i Liselotte J. Christensen: Da Statens Arkiver blev effektive, *Historisk Tidsskrift* 2011, s. 162-96.
 - 29 Argumentet for denne bevaringsstrategi var, at man derved fik opbygget en tæt dokumentation for en mini-population, som måtte anses for nogenlunde repræsentativ. Ved grundige analyser af minipopulationens adfærd skulle det således være muligt at drage konklusioner af mere generel rækkevidde.
 - 30 Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1893-1977, pk. 53 (Godsarkiver Aa-H, læg Giesegaard).
 - 31 Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1893-1977, pk. 53 (Godsarkiver Aa-H).
 - 32 For Valløvs vedkommende kom der hele to registraturer, idet godsets 122 domme, skøder og breve på pergament blev beskrevet særskilt i bogen *Vallø-pergamenten 1756-1713*, 1993. Det skal også bemærkes, at Landsarkivet omkring 2005 endelig fik ressourcer til registrering af det store arkiv fra Gavnø, som blev modtaget i 1966.
 - 33 Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1994-2002, pk. 09/21-63. Claus Bjørn havde forinden udgivet en bog om Knuthenborg Park.
 - 34 Landsarkivet for Sjælland m.m., Journalsager: afleveringssager 1994-2002, pk. 09/21-62.
 - 35 Afhentningen af arkivalier fandt sted de aller sidste dage, hvor Raben-Levetzau boede på slottet, som da havde været i slægtens eje i 270 år. Aalholms berømte veteranbilsamling blev i øvrigt solgt i de samme dage.
 - 36 *Dekoreret papir - en udstilling af forskellige typer dekorationspapir*, 1982.
 - 37 *Konservering og restaurering af arkivalier og bogbind. Udstilling i Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, december 1983*, 1983.
 - 38 *Konservering og restaurering af grønlandske arkivalier i Landsarkivets restaureringsværksteder 1986. Katalog til en udstilling i Landsarkivets forhal december 1986-januar 1987*, 1986.
 - 39 *N.F.S. Grundtvig 1783 - 1872. Glimt af embedsvirksomhed og privatliv. Udstilling i Landsarkivet for Sjælland m.m., efteråret 1983. Katalog*, 1983.
 - 40 *I skole. Udstilling i Landsarkivet for Sjælland m.v. efterår 1982. Katalog*, 1982.
 - 41 *De døde på årens mark og på lazaretet. Udstilling i 125-året for 1864*, 1989.
 - 42 *Søg - og I skal finde veje til kvinders historie i arkiver og samlinger. Udstilling*, 1991.
 - 43 Finn Andersen m.fl.: *Køge Bys borgere 1753. En kollektiv biografi*, 1993.
 - 44 Nete Balslev Wingender: *Arven efter Martha Wærn. Pigeopdragelse i 1800- og 1900-tallets Wærnske Institut*, 1992.
 - 45 Karen Hjorth, Grethe Ilsøe og Minna Kragehund (red.): *Bur. Kan, kan ikke - vil, vil ikke. Kvindeliv i perspektiv*, 1996.
 - 46 Karsten Gabrielsen: *Virksom flyver jeg frem. Dyreværneforeningen Svalens historie 1897-1985*, 2001.
 - 47 Christian Larsen: *Til gavn for menneskeheden og fædrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindeforsorg gennem 225 år*, 2002.
 - 48 *Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1961-1965*, 1968, s. 144.
 - 49 Steen Ousager (hovedred.): *Over Øresund - Over Øresund*, 1993.
 - 50 *Jul i Arkivet* blev genudsendt i 2011.
 - 51 Se www.sa.dk/content/dk/dokumentation.
 - 52 Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.m. vedrørende landsarkiverne, 1965, s. 68.
 - 53 Om adgangsregler i praksis, se: Jørgen Mikkelsen: Utilgængelige arkivalier og cirkulærer, *Personalthistorisk Tidsskrift* 2007, s. 279-87.
 - 54 § 4, nr. 5, i arkivloven, lovbekendtgørelse nr. 1035 af 21. august 2007.
 - 55 Siden 1997 har Statens Arkiver udgivet en særlig forskningsårsberetning med en fuldstændig bibliografi over årets udgivelser samt korte beskrivelser af igangværende projekter m.v. Ole Degn har desuden udgivet to bibliografier med titlerne *Forskning i Statens Arkiver*, 1991 (om 1980-1989), og *Forskning i Statens Arkiver 1990-1996*, 1998. Se også www.sa.dk/content/dk/forskning_og_udvikling/forskning.
 - 56 N.H. Frandsens hæfte dannede grundlag for, at han og Dansk Historisk Fællesråd i 1995 udgav bogen *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbejntarkiver*. Frandsen var på dette tidspunkt blevet arkivar i Grønland, men DHF's energiske formand Grethe Ilsøe påtog sig det afsluttende redaktionsarbejde sammen med bl.a. Charlotte S.H. Jensen. Landsarkivet i København spillede altså også i dette tilfælde en stor rolle i udgivelsesarbejdet.
 - 57 Erik Nørr: *Præst og administrator*, 1981. Også de to andre doktorer, Birgit Løgstrup og Lotte Dombrowsky, var arkivarer i det statslige arkivvesen.
 - 58 Harald Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark*, 1985. Trods den fremskredne alder udgav han flere andre bøger i de følgende ti år, og de byggede for det meste på Rigsarkivets og Landsarkivets samlinger. Så Harald Jørgensens særlige pensionistkontor på Landsarkivet blev unægtelig brugt til noget nyttigt.
 - 59 Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd*, 1998; Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen*, 1994; Ditlev Tamm m.fl., red.: *Dansk forvaltningshistorie*, bd. I, 2000.

Charlotte S. H. Jensen, mag.art., udviklingskonsulent ved Rigsarkivet og Nationalmuseet, e-mail: Charlotte.S.H.Jensen@natmus.dk.

Christian Larsen, født 1974, ph.d., arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, e-mail: cla@sa.dk.

Dansk Røde Kors' mindetegn

»Dansk krigsfangehjælp 1914 til 1919«

Af Bernadette Preben-Hansen

I 1919 markerede Dansk Røde Kors afslutningen af den officielle danske hjælpeindsats for den internationale krigsfangehjælp under 1. Verdenskrig ved uddelingen af et mindetegn (M.T. Kfh). Protokollen med navnene på mindetegnsmodtagerne ligger på Rigsarkivet. Da den er angrebet af svamp, udgives protokolteksten hermed i sin helhed.

Danmark spillede under 1. Verdenskrig en international rolle i krigsfangehjælpen til millioner af russiske, tyske og østrig-ungarske krigsfanger. De sad i krigsfangelejr på begge sider af østfronten. Omtrent fire tusind syge og sårede mænd kom på lazaretophold i lejrene ved Hald og Horserød 1917-19. Den 11. november 1918 kl. 11 fandt Verdenskrigen sin officielle afslutning ved underskrivelsen af en våbenstilstand. Parterne underskrev i en jernbanevogn i Compiègne-skoven. Året efter lakkede det danske krigsfangehjælpearbejde,¹ om end endnu hårdt tiltrængt, mod enden. I København bestemte Dansk Røde Kors-bestyrelsen sig således for at markere afslutningen på indsatsen med et særligt mindetegn til enhver dansker, der havde været aktiv i Dansk Røde Kors' krigsfangehjælp i mindst ét år. Harald Høffding, professor i filosofi ved Københavns Universitet og formand (1917-21) for Dansk Røde Kors, skrev derfor til Kongen, Christian 10., den 8. august 1919.² Ugen efter svarede Kongen ja, og mindetegnet var hermed en realitet.³

Festen på Christiansborg

Lørdag den 20. september 1919 kl. 16 var der sammenkomst i Rigsdagens fællessal på Christiansborg for at fejre uddelingen af mindetegnet. Damerne og herrerne, de cirka 450 deltagere, der var samlet efter invitation, stod i formiddagsdragt.⁴ Og Harald Høffding holdt talen (her gengivet med nudansk retskrivning), der ses i protokollen:

»Der er her i Danmark i løbet af Verdenskrigen i Dansk Røde Kors' navn og under dette mærke øvet en efter vore forhold stor og mangesidig virksomhed til bedste for de forskellige nationers krigsfanger. Da denne virksomhed nærmer sig sin afslutning, var det en naturlig tanke, at de, der havde stillet deres tid og deres arbejde til rådighed for den,

Diplomet for »Dansk Røde Kors' krigsfangeafdelinger. Mindetegnet for dansk krigsfangenhjælp 1914-1919«. Kilde: Rigsarkivet (se note 8).

modtog et minde om det bidrag, de således havde ydet i humanitetens tjeneste.

Danmark var under Verdenskrigen ubetinget neutral. Men der rørte sig hos mange en trang til at gøre noget for at lindre krigens ulykker. Og så snart de forskellige krigsfangeafdelinger under Dansk Røde Kors var blevet organiserede, var der ingen mangel på medarbejdere. Korrespondanceafdelingen, der havde sine lokaler på Christiansborg, sysselsatte det største antal af medarbejdere, men også afdelingen for forsendelse af varer med mere, og bogafdelingen⁵ vandt stor tilslutning. En særlig stilling indtog Centralbureauet, der især ledede udsendelsen af delegerede til krigsfangelejre. Også bureauet Nordkors, der var fælles for de tre nordiske Røde Kors, må nævnes her.

Da nu tanken om et mindetegn kom frem, stod det hurtigt klart for krigsfangeafdelingernes ledere, at Dansk Røde Kors' tidligere indstiftede hæderstegn ikke egnede sig ved denne lejlighed. Dels var der så mange grader i henseende til det af medarbejderne ydede arbejde, at det ville være umuligt at drage nogen grænse, dels drejede det sig her om et i sin art enestående arbejde, som der næppe vil blive brug for i lange tider. Man enedes da om at foreslå, at der tildeltes alle medarbejdere et mindetegn med indskrift "Dansk Krigsfangehjælp 1914 til 1919". Krigsfangeafdelingernes ærespræsident Hans Kongelige Højhed prins Valdemar,⁶ under hvis forsæde der i krigsårene var blevet afholdt månedlige møder af de forskellige afdelingers ledere, billigede planen, og professor Aksel Einar Utzon-Frank tegnede så det mindetegn, som findes et andet sted i denne protokol.

Da planen for uddelingen og modellen til mindetegnet var blevet godkendt af Dansk Røde Kors' høje protektor Hans Majestæt Kongen, forfattedes listerne over medarbejderne,⁷ og uddelingen fastsattes til et møde i Rigsdagens lokaler den 20. september kl. 16.

For dem, der får dette mindetegn, vil det bevare erindringen om, at de har ydet deres skærv til et nationalt dansk arbejde i en stor international sags tjeneste. Det vil tillige minde dem om den gode fællesskabsfølelse, der inden for de enkelte afdelinger besjælede dette arbejde dag ud, dag ind gennem de for ethvert menneskeligt sind så tunge og trange år.

Mindetegnet er udtryk for Dansk Røde Kors' tak til sine medarbejdere. Men jeg kan ikke slutte dette forord uden endnu engang at bringe en hjertelig tak til alle, som har sat arbejde ind på dansk krigsfangehjælp. Harald Høffding, formand for Dansk Røde Kors. Carlsberg, 20. september 1919.«⁸

Mindetegnet blev uddelt, modtagerne kvitterede,⁹ og efter forfriskninger og fornøjeligt samvær forlod deltagerne Christiansborg for at gå ud

i den kolde efterårsagtige København-aften med svære regnbyger og kraftig blæst.¹⁰

Mindetegnsprotokollen - hvorfor udgive den?

Protokollen repræsenterer en personnøgle i studiet af Danmarks internationale hjælpeindsats under 1. Verdenskrig, dels for hjælpeindsatsen for tyske, østrig-ungarske og russiske krigsfanger interneret i Hald og Horserød 1917-19, for dansk krigsfangehjælp i tsar-Rusland, Sovjetrusland og Sibirien 1915-19 og for danske krigsfangeinspektioner i England, Frankrig, Tyskland og Østrig-Ungarn 1914-19. København var under 1. Verdenskrig et centrum for international efterretningsvirksomhed,¹¹ og den danske hærs officerer har høstet militære og politiske efterretninger under dække af Dansk Røde Kors.¹² Statens Arkiver opbevarer et relevant kildemateriale af et meget stort omfang.¹³ Det er bemærkelsesværdigt lidt udforsket. Dansk Røde Kors' mindetegn, der består af et diplom og en medalje, blev tegnet af den danske billedhugger Aksel Einar Utzon-Frank (f. 1888). Diplomet er tegnet i farverne rød og grøn på hvidt papir. For foto og en fysisk beskrivelse af mindetegnet, se Stevnsborg 1992, 318-20 og Stevnsborg 2005, 693-94.

Mindetegnsprotokollen

Protokollen er angrebet af svamp. Den er støvende og er ikke behagelig at arbejde med. Statens Arkiver har ingen planer om restaurering. Jeg afskrev derfor protokolteksten, under megen nysen, i sin helhed - in extenso. Protokollen er samlet af i alt 36 sider vandmærkepapir af en håndgjort kvalitet. Formatet er en folio-type, hvis papirsider måler 38 centimeter i højden og 22 centimeter i bredden. Det røde omslag, der dækker papiret med én centimeter i højde og bredde, virker svampet. Protokollens papirsider er i princippet hvide, skriften er sort. I dag er siderne, der er smuldrende og gulnende, flerfarvet af svampen og fortidens fugt. Efter protokollens sidste side ses mindetegnsdiplomet. Diplomet er i en ringe stand, da dele af papiret er smuldret væk. Personlisten ses på 25 nummererede sider (side 15 mangler ved fejlnummerering). Protokolteksten, der er maskinskrevet på sidernes recto-side (med verso-siden blank), angiver navn, civilstatus (for kvinder), stilling, adresse, samt indstillingsorganisation. Navnelisten, der indledes »Medarbejdere ved Røde Kors' kontorer for Krigsfangehjælp: Hendes Majestæt Dronning Alexandrine, Hans Kongelige Højhed Valdemar, Prins af Danmark« udgøres derudover af 764 personnavne, anført i alfabetisk orden efter efternavn.

Udgiver har gengivet personnavne som i Kraks Blå Bogs registeroversigter (og altså ikke med fulde navn). Oplysningerne er krydstjekket

Fig. 2: Dansk Røde Kors sanitets-hund 1918. Rigsarkivet: Forsvarets Arkiver (FOARK), arkivfunktionen billedmateriale (1064-001). Forsvarets billedarkiv vedr. forplejningskorps, intendanturkorps og lægekorps 1868-1960 (lbn. 9A-9B).

med gængse opslagsværker samt sporadisk i folketællingerne 1916 og 1921.¹⁴ Oplysninger i skarp parentes om fødeår, dødsår samt funktion i krigsfangehjælpen i årene op til 1919, altså begrundelsen for at personen blev tildelt et mindetegn, er tilføjelser ved udgiver. Ortografien er normaliseret til nutidsdansk (undtagelse er det dobbelte A, der er bibeholdt).

For mindetegnsprotokollen kan der arbejdes betydeligt grundigere med identifikationen af enkelte personer, særligt enkefruerne, fruene og frøkenene. Slægtsforskeren vil kunne finde yderligere oplysninger i folkeregistre, folketællinger, kirkebøger og politiregistre.

Hermed følger udgivelsen af protokolteksten fra den officielle udatede protokol, således som den blev lagt i arkivet efter mindetegnsuddelingen i Rigsdagen den 20. september 1919 og nogle efterfølgende revisioner.¹⁵ For nemheds skyld er »det danske Røde Kors« her refereret som »Dansk Røde Kors« (navnet blev først officielt i 1921).

»Liste over modtagere af Røde Kors' mindetegn »Dansk Krigsfangehjælp 1914 til 1919«

Personen er indstillet til mindetegnet af:

- *1: Dansk Røde Kors, Krigsfangeafdeling, Christiansborg.
- *2: Dansk Røde Kors, Centralbureau, Kristianiagade 22.
- *3: Dansk Røde Kors, Kontor for forsendelser, Rådhuspladsen 2.
- *4: Dansk Røde Kors, Bogkontor, Ny Carlsbergvej 142.
- *K: Kristelig forening for unge mænds krigsfangeafdeling.
- *N: Nordkors, Christiansborg.
- *R: Den danske regerings komité til forplejning af syge krigsfanger, Amalienborg«.

<Navn	<Født>	<Død>	<Stilling		<Adresse>	
*Alexandrine	<1879>	<1952>	dronning af Danmark	<1912-47>		
*Valdemar	<1858>	<1939>	prins af Danmark			
Aabye, Ingeborg			sygeplejerske <Horserød lazaretlejr, medicinsk afdeling>	<1917>	Kronprinsessegade 50	*R
Aagaard, Katherine Elisabeth			sproglærerinde		Hobrogade 11	*R
Aagesen, Vagn	<1866>	<1939>	højesteretssagfører <DRK, bogkontoret>		Frederiksholms Kanal 16	*1
Abrahamsen, Harald	<1885>	<1955>	overlæge, dr.med. <Hald lazaretlejr, ortopædkirurgisk afdeling>	<1917-18>	Gammeltoftsgade 22	*R
Abrahamson, Bertha	<1864>	<1945>	<bestyrelsesmedlem for DRK, dameafdelingen>		Gothersgade 160	*1
Agerskov, Aage	<1879>		koncertsanger, arkitekt <DRK, sekretariatet>		Bjørnereden, Ryvej, Holte	*1
Ahlefeldt-Laurvig, Polly	<1849>	<1919>	grevinde <præsident for DRK, dameafdelingen; korrespondance med krigsfanger på østfronten>		Hjortholm <Humble, Langeland>	*2
Ammentorp, Ludvig	<1860>	<1931>	generallæge, dr.med. <DRK, bestyrelsesmedlem; chef for hærens lægekorps>		Sølvgade 26	*R
Ammundsen, Valdemar	<1875>	<1936>	professor <kirkehistorie>, dr. theol.		Fuglegaardsvej 30, Gentofte	*1
Andersen, A.			kogerske <Horserød lazaretlejr>		Horserød, Helsingør	*R
Andersen, A. O.	<1875>	<1934>	direktør <skibsreder, DFDS, fragtnævnet; delegeret ved forhandlinger med den engelske og den tyske regering>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Andersen, Alfred Schinnerup	<1871>	<1948>	generalkonsul <gesandtskabsdelegeret, Sibirien>	<1918-20>	DRK, Centralbureau	*2
Andersen, Antonina	<1887>		<DRK, Moskva>	<1918-19>	Gothersgade 171	*2
Andersen, Emil	<1888>		delegeret <DRK, Moskva>	<1918-19>	Gothersgade 171	*2
Andersen, Jens Madsen	<1858>		prokurist		Amaliegade 28	*2
Andersen, Knud Hee	<1886>	<1964>	sekretær <KFUM, København; KFUM krigsfangeseeretær i England>	<1919>	Rosenborggade 15	*K
Andersen, Poul Edvard			cand.phil.		dansk gesandtskab, Helsingfors	*2
Andersen, Thorvald	<1883>	<1935>	arkitekt <tegningerne til lazaretlejrene i Hald og Horserød>		Svanemosegaardsvej 8	*R
Andersen, Valborg			<DRK, russisk kartotek>		Stationsvej 13, Kastrup	*1
Andresen, Albert	<1876>	<1941>	fhv. apoteker <sekretær i DRK>		DRK, Centralbureau	*R
Andresen, Maud	<1893>				Dyrehavevej 4, Klampenborg	*1
Arendrup, Albert	<1852>	<1931>	generalmajor, kammerherre		Bøgehuset Ødam, Hillerød	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Arntzen, Karen	<1896>	<1935>	<Det kongelige bibliotek; ansat ved DRK, bogkontoret>	<1916-18>	Amaliegade 23	*4
Bache, Waldemar	<1860>	<1932>	kontorchef, kammerherre <leder af DRK, Centralbureauet>		Amaliegade 16	*2
Bahnson, Vilhelmine	<1856>		<DRK, russisk kartotek>		Amicisvej 6	*1
Bang, Aage	<1881>	<1947>	apoteker <lejrapoteker i Hald lazaretlejr>	<1917-19>	Hald, Viborg	*R
Bang, Christian Asmus			fhv. dampskibsfører <DRK, russisk kartotek>		Frederiksberg, Bredegade 7, havehuset	*1
Bang, Jenny			<DRK, pakkekontoret>		Bergensgade 3	*1
Barbaran, Maideleine			<DRK, bogkontoret, Paris, stenograf> <fransk statsborger>	<1918-19>	DRK, Paris	*2
Barfod, Peter Tang	<1876>	<1967>	hospitalsapoteker <Horsørød lazaretlejr>		Schlegels Allé 11	*R
Barner, Johan von			læge <gesandtskabsdelegeret, Vologda; DRK, Moskva>	<1917-19>	DRK, Centralbureau	*2
Bartholdy, Pauline			<DRK, russisk kartotek>		Livjægerallé 26	*1
Basse Massanti, Alfred	<1840>	<1925>	etatsraad, fhv. herregaardsfoged		Sankt Jakobs Plads 6	*1
Bast, Else Margrethe Veronique	<1886>		koncertsangerinde		Østerbrogade 62	*1
Bau, V.			sekretær		DRK, Wien	*2
Baur, Wilhelm			pastor, skoleinspektør		Kronprinsessegade 22	*1
Bech, Ellen			<sygeplejerske, Hald lazaretlejr>	<1917>	DRK, Centralbureau	*2
Begstrup-Hansen, Knud	<1882>	<1967>	polititiinspektør <statspolitiet>		Vennemindevej 2	*2
Behrens, Bertha			<DRK, russisk kartotek>		Bredgade 30	*1
Behr-Popen, Georg	<1885>		baron		Bjørnereden, Ryvej, Holte	*1
Bendix, Erik A.	<1878>	<1951>	generalkonsul <dampskibsekspedition, linieagentur og speditionsfirma>		Amaliegade 28	*4
Bendtsen-Bekker, Maria					Gammel Kongevej 135a	*1
Benzon, Preben	<1884>	<1923>	korpslæge <læge ved krigsfangetransporter>	<1918-19>	generallæge Arni Bornemann	*R
Berner, Ingeborg	<1861>	<1923>			Upsalagade 22	*1
Bernhoft, Herman Anker	<1869>	<1958>	gesandt <DRK, bogkontoret i Paris>		den danske legation, Paris	*2
Bernth, Sara			sygeplejerske <Hald lazaretlejr>	<1917>	Dronningensgade 46	*R
Bertouch-Lehn, Rudolph	<1891>	<1976>	baron, legationssekretær		Berlin	*2
Beyerholm, Otto	<1888>	<1955>	læge <dansk ambulance, Petrograd; delegeret for DRK, Rusland>	<1917-18>	Kommunehospitalet	*2
Biehl, Georg Friedrich			grosserer <DRK, korrespondanceafdelingen>		Hultmansvej 8, Hellerup	*1
Biering, Erik	<1876>	<1964>	konsul <gesandtskabsdelegeret, Baku for Sydkaukasus>		DRK, Centralbureau	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Bille-Brahe, Julie	<1873>		baronesse		Villa Solbakken, Skibby	*1
Birnbaum, Adda					Helgolandsgade 9	*3
Birnbaum, Eduard					Helgolandsgade 9	*3
Bischoff, Ragnhild					DRK, Berlin	*2
Bistrup, Helene Sophie Vilhelmine	<1862>		<DRK, russisk kartotek>		Vodroffsvej 49	*1
Blixen-Finecke, Axel	<1863>	<1942>	baron, kammerherre		Hesselagergaard, Hesselager	*2
Blom, Anna					Callisensvej 17, Hellerup	*1
Bluhme, Ebba Ragnhilde	<1843>	<1939>	stiftsdame <hofdame>		Vallø	*1
Bobé, Louis	<1867>	<1951>	dr.phil. <historie>		Kronprinsessegade 22	*2
Bock, Ingeborg	<1893>	<1950>			Sortedamsdossering 63b	*1
Bockholt, Agnes	<1876>		sekretær <DRK, Moskva>		Grabor, Gisselfeld Allé, Gentofte	*1
Boeck, Hector	<1874>	<1964>	kaptajn, kammerjunker <DRK, krigsfangeafdelingen>	<1916-19>	I. E. Ohlsens gade 14	*1
Bojsen, Anker Konow	<1883>	<1961>	legationssekretær	<1918-20>	Stockholm	*2
Bonde, Anton	<1885>	<1938>	cand.pharm. <gesandtskabsdelegeret i Vestisibirien>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Börjeson, Rolf	<1886>	<1956>	<svensk statsborger, violinist>		DRK, Paris	*2
Bornemann, Ella			masscuse <Hald lazaretlejr>	<1917>	Aalborg	*R
Borre, Niels			pens. lærer <DRK, russisk kartotek>		Sofievej 12	*1
Borup, Carl C.			sekretær		Ruderhus, Holte	*1
Borup, Kr.			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Slagelsegade 5	*3
Boserup, Hedvig	<1875>		<DRK, korrespondanceafdelingen>		Nørrebrogade 43	*1
Boulmé, Jacques			<DRK, bogkontoret, Paris, bogholder> <fransk statsborger>	<1918-19>	DRK, Paris	*2
Brammer, Gerhard	<1870>	<1924>	generalintendant, kammerjunker <DRK, bogkomitéen; delegeret for DRK, Tyskland>	<1917>	Østerbrogade 132	*1
Brandi, Frederikke Amalie			<DRK, russisk kartotek>		Lykkesholms Allé 29	*1
Brandstrup, Jørgen Frederik	<1890>		sekondløjtnant <Horserød lazaretlejr>		Taastrup	*R
Braun, Gustav			prokurist <DRK, korrespondanceafdelingen>		Anker Heegaards gade 1	*1
Bredmose, Enevold	<1897>	<1969>	stud.jur. <DRK, korrespondanceafdelingen>		Gammel Jernbanevej 3, Valby	*3
Brendstrup, Esbern	<1852>	<1927>	oberst <delegeret for DRK til østrig-ungarske krigsfangelejr i Rusland, og russiske krigsfangelejr i Østrig-Ungarn; kommandant ved Horserød lazaretlejr>	<1915-20>	Horserød, Helsingør	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Broch, Vilhelm Voigt	<1893>	<1957>	sekretær <gesandtskabet og DRK, Petrograd>	<1915-18>	generalkonsulatet, Wien	*2
Brock, Hilda Johanne					Carit Etlars vej 7	*1
Brockenhuus-Schack, Ludvig	<1869>	<1927>	greve, hofjægermester		Folehavehøj, Vedbæk	*2
Brøndal, Frits	<1890>	<1919>	delegeret <sekretær ved generalkonsulatet i Moskva; leder af DRK, Kijev>	<1917-19>	DRK, Centralbureau	*2
Brønnum, Alexander	<1870>	<1957>	overlæge <delegeret for DRK, Rumænien>	<1918>	Værnedamsvej 17	*2
Bruhn, Ida	<1858?>	<1921?>			Sortedamsdossering 101	*1
Brun, Wanda	<1878?>	<1960>	musiklærerinde		Krøgerup, Humlebæk	*1
Brunckhorst, August	<1843>	<1923>	pens. oberstløjtnant		Classensgade 19	*1
Bruun, Ingeborg	<1864>	<1932>			Under Elmene 16	*1
Bruun, Jenny			kommandørinde		Gothersgade 141	*1
Bruun, Marie					Bakkegaardsallé 6	*1
Bruun, Rigmor					Karensvej 4, Hellerup	*1
Bryndum, Andreas Eduard	<1872>		cand.jur., birkefuldmægtig		I. A. Schwartzgade 38	*1
Buch, Jørgen			<delegeret for DRK, Kijev>		Hesseløgade 11	*2
Bucka, Helene	<1883>				Kronprinsensvej 18	*1
Bühning, Johanne	<1868>		professorinde		Frederiksgade 9	*1
Bull, Augusta	<1883>				Østbanegade 5	*2
Bülow, Hans Fritz Albert von	<1855>	<1940>	grosserer <DRK, korrespondanceafdelingen>		Frederiksberg Allé 42	*1
Bülow, Karen	<1889?>				Kristianiagade 6	*1
Bülow-Radum, Reimar			pianist		Villa Bakkely, Marievej, Vedbæk	*1
Bunch, Elna	<1888>		bogholderske		Østerbrogade 41	*1
Busch, Axel	<1891>		pastor <krigsfangelejr i Østrig-Ungarn>	<1917-19>	Danish Church, Newcastle	*K
Bussenius, Johanne Louise	<1878>		<DRK, russisk kartotek>		Willemoesgade 18	*1
Carstensen, Ivan	<1871>	<1949>	kaptajn, kammerjunker <delegeret for DRK, Tyskland>	<1918-19>	Grønningen 21	*2
Carstensen, Johanne Marie	<1859>				Aaboulevard 44	*1
Carstenskiold, M. Grevenkop					Fredensborg	*1
Carstenskiold-Benzon, Frederik	<1879?>	<1957?>	kammerjunker		Løvenholm, Aunig	*2
Castenskiold, Louise Grevenkop	<1853>	<1935>	kammerherreinde		Fredensborg	*1
Castenskiold, Vilhelm Grevenkop	<1844>	<1933>	kammerherre		Fredensborg	*1
Castonier, Adelaide	<1868>	<1925>	generalinde		Malmøgade 10	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Cetti, Olga	<1861>		sygeplejerske <DRK, Moskva>		DRK, Centralbureau	*2
Chievitz, Ole	<1883>	<1946>	reservekirurg <krigsfanger til hospitalisering i Danmark, leder af DRK, Finlandsambulance>	<1915-18>	Rigshospitalet	*R
Christensen, Christian	<1890>	<1985>	cand.jur. <DRK, korrespondanceafdelingen>		Justitsministeriet	*3
Christensen, Elisabeth					Vester Voldgade 96	*1
Christensen, Erik	<1886>	<1963>	cand.theol. <KFUM krigsfangeseekretær i Sibirien>	<1916-19>	frivilligt drengeforbund, Valkendorfgade 36	*K
Christensen, Erik			overretssagfører		Strandgade 38	*2
Christensen, Fritz			fabrikant <DRK, korrespondanceafdelingen>		Kochsvej 2	*1
Christensen, Johanne					Martensens Allé 6	*1
Christensen, Peter Andreas			reserveintendant <Hald lazaretlejre>		lazaretlejren Hald, Viborg	*R
Christiansen, Anna			sygeplejerske		øjeklinikken, Ringkøbing	*R
Christiansen, Margrethe	<1885>		<DRK, korrespondanceafdelingen>		Woltersgade 8	*3
Christiansen, T. E.			stabssergent <Horserød lazaretlejre>		Horserød, Helsingør	*R
Christoffersen, K.			sygeplejerske		Rosenvængets Sideallé 9	*2
Clan, Julius	<1866>	<1932>	departementschef, kammerherre <Udenrigsministeriet>		Østerbrogade 102	*2
Clausen, C. C.	<1863>	<1937>	bankdirektør <Privatbanken>		Børsgade 8	*2
Clausen, Sophus Holger	<1853>	<1925>	pastor emeritus		Frydendalsvej 15	*1
Clementsén, Anna Elisabeth			assistent		Vendersgade 16	*1
Clementsén, Oscar-Hjalmar	<1880>	<1962>	fuldmægtig <DRK, korrespondanceafdelingen>	<1914-18>	Vendersgade 16	*1
Clemmesen, Carl Johan	<1868>	<1946>	kaptajn <DRK, tysk korrespondanceafdeling>		Classensgade 36	*1
Cloos, Oscar	<1879>	<1925>	læge <reservelæge i hæren, delegeret for DRK, krigsfangelejr i Østrig-Ungarn>	<1916-17>	Gothersgade 160	*R
Cohn, Christiane Cecilie Marie			fhv. kommunelærerinde <DRK, russisk kartotek>		Baggesensgade 1	*1
Cohn, Einar	<1885>	<1969>	kontorchef, redaktør		Aaboulevard 5b	*3
Cohn, Georg	<1887>	<1956>	kontorchef <DRK, korrespondanceafdelingen; danske erstatningskrav mod Rusland>	<1919>	Udenrigsministeriet	*2
Cohn-Perez, Ada					Stockholmegade 31	*1
Collin, Jonas	<1877>	<1938>	dr.med., overlæge <Horserød lazaretlejre>	<1917>	Gothersgade 135	*R
Copmann, Dorthea			lærerinde		Lykkesholms Allé 1a	*1
Cordes, Harry			delegeret <DRK> Helsingfors		DRK, Centralbureau	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Cramer, Frits	<1869>	<1952>	kaptajn, kammerjunker <sektionschef for krigs- og civilfangesektionen ved gesandtskabet, Petrograd; ministerresident i særlig mission i Østrusland og Sibirien; leder af afviklingskontoret for det tidl. gesandtskab i Petrograd>	<1917-19>	Christian Højrup Allé 12, Hellerup	*2
Crone, Gustav	<1875>	<1957>	kaptajn <tjenesterejser til Tyskland>	<1918-19>	tredje artilleriafdelingen, Aarhus	*2
Crone, Olga Marie			oberstinde		Stormgade 14	*1
Cruse, Harald			handelsfuldmægtig		Puggaardsgade 6	*2
Dahl, Erik Fabricius	<1895>		sekretær <delegeret ved DRK, Moskva>		DRK, Centralbureau	*2
Dahlerup, Henriette	<1865>		kammerjunkerinde		Rosendalsgade 1	*1
Dall, Christen			intendant <regeringskomitéen, økonomisk ledelse>		Aalborg	*R
Dam, Hansine Marie			oversygeplejerske		Garnissonssygehus	*R
Danielsen, Birgitte			overplejerske <Hald lazaretlejr, tuberkuloseafdelingen>	<1917>	Bakkegaardsallé 6	*R
Danneskiold- Samsøe, Aage	<1886>	<1945>	lensgreve <gesandtskabsdelegeret i Kazan, Simbirsk og Penza>	<1917-18>	Amaliegade 5	*2
Danneskiold- Samsøe, Knud	<1876>	<1957>	greve, ritmester		Visborggaard, Visborg	*2
Danneskiold- Samsøe, Rose	<1864>	<1954>	grevinde <DRK, krigsfangeafdelingen>		Villa Bertha Kvistgaard	*1
Davidson, Magnus	<1877>	<1962>	kaptajn, direktør <gesandtskabsdelegeret i Rusland; Horserød lazaretlejr>	<1917-18>	Islands Brygge 17	*R
Dederding, Hulda Marie			kommunelærerinde <DRK, russisk kartotek>		Gammel Kongevej 94	*1
Dessau, Agnes	<1896>	<1939>			Hvide Villa, Strandvej	*4
Dessau, Benny	<1868>	<1937>	direktør <regeringskomitéen; leder af DRK, forsendelsesafdelingen>		Raadhushuspladsen 2	*3
Dessau, Clara	<1892>	<1986>			Gothersgade 109	*4
Dessau, Paula	<1870>	<1951>	<frue til Benny Dessau>		Hvide Villa, Strandvej	*4
Dessau, Sara					Fredensborg	*1
Dinesen, Ingeborg	<1856>	<1939>	<korrespondent med krigsfanger>		Rungstedlund, Rungsted	*1
Dithmer, Egil	<1888>	<1935>	<assistent, Universitetsbiblioteket>		Vesterbrogade 3	*2
Dithmer, Elisabeth	<1859>	<1946>	konferensraadinde		Vesterbrogade 3	*1
Dithmer, Ludvig	<1853>	<1922>	konferensraad <formand for DRK, krigsfangeafdelingen>		Vesterbrogade 3	*2
Ditz					DRK, Wien	*2
Djørup, Gerhard	<1848>	<1933>	læge <jernbanelæge>		Strandvej 149, Hellerup	*1
Dorph, Helga					Nordre Frihavsgade 83	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Dorph, Poul Johannes	<1855>	<1926>	kaptajn, civilingeniør		Nordre Frihavsgade 83	*1
Dougal, Charlotte	<1862>		<DRK, tysk kartotek>		Ahlmanns Allé 4, Hellerup	*1
Drechsel, Christian Frederik	<1854>	<1927>	kommandør <medlem af bestyrelsen for russisk handelskompagni>		Nyhavn 43	*2
Drucker, Paul	<1891>	<1971>	læge <dansk ambulance, Petrograd; delegeret for DRK ved fangekommissioner i Petrograd og Moskva>	<1917-18>	Østbanegade 19	*2
Duseberg, Helga	<1859>		musiklærerinde		Willemoesgade 28	*1
Dyrlund, Ludvig Christian	<1888>	<1981>	cand.jur. <assistent i statspolitiet>		Østerbrogade 88	*2
Egholm, Laurits Kristian Laursen	<1885>		overretssagfører <sekretær ved DRK, krigsfangeafdelingen>		Raadhuspladsen 35	*1
Ehrensward, Manna	<1869>		grevinde		Gudrun Wulff, Paris	*2
Eich, Ebba	<1890>		<DRK, russisk kartotek>		Brøndstedts Allé 4	*1
Eigtved, Henrik	<1883>		delegeret <gesandtskabet, Petrograd; leder af DRK, Moskva; delegeret for DRK ved russiske krigsfangers hjemrejse fra lazarettejen i Hald>	<1917-21>	DRK, Centralbureau	*2
Elberling, Johan Vilhelm	<1873>		fuldmægtig		Peder Skrams gade 8	*1
Ellbrecht, Carl Ludvig von	<1870>	<1926>	kaptajn		DRK, Centralbureau	*2
Engelbrecht, Sophie			<DRK, tysk kartotek>		Carl Johans gade 6	*1
Engelhart, Andrea					Nørre Søgade 49a	*1
Engell, Ove	<1884>	<1939>	kontorchef <DRK, korrespondanceafdelingen>		Niels Ebbesens vej 13	*3
Engelsted, Carl Klingberg	<1862>	<1940>	jægermester, legationsraad <DRK, bogkontoret i Paris>		Paris	*2
Engholm, Anne Marie			<Udenrigsministeriets arkiv; DRK, korrespondanceafdelingen>		Allégade 27a	*3
Enne, Hilda			<DRK, russisk kartotek>		Askov Højskole, Vejen	*1
Erichsen, Michella	<1879>	<1952>	<DRK, Petrograd>		Søkvæsthuset, Overgade oven Vandet	*N
Faber, Axel			kontorchef		Paladshotellet	*2
Faber, Knud	<1862>	<1956>	professor, dr.med. <regeringskomitéen>	<1916-18>	Frederik Vs vej 3	*R
Fahrner, Ove	<1869>	<1936>	ritmester		Teglgaardsvej 26, Charlottenlund	*2
Falbing, Niels	<1873>	<1949>	overlæge <hærens lægekorps>		Garnissionssygehus	*R
Fenger, Otto	<1880>	<1944>	cand.jur. <delegeret for DRK, tyske og østrig-ungarske krigsfangelejre i Rusland og Sibirien>	<1916>	Livjærgergade 21	*2
Fenrich, Charles Eugen			diplomat, sekretær		Strandvej 108	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Fensmark, Aage	<1890>	<1954>	premierløjtnant <gesandtskabsdelegeret, Rusland og Sibirien>		DRK, Centralbureau	*2
Filtensborg, Sabine			<DRK, russisk kartotek>		Brandes Allé 13	*1
Finsen, Ingeborg	<1868>	<1963>	professorinde		Brodersens Allé 10, Hellerup	*1
Fischer, A.			hauptmann		DRK, Centralbureau	*2
Fischer, Mimi			<DRK, russisk kartotek>		Gammel Kongevej 150	*1
Fischer-Simonsen, Johannes Bertran	<1860>	<1938>	fhv. apoteker, direktør <DRK, korrespondanceafdelingen; Hald lazaretlejr>	<1918>	Amicisvej 21	*1
Fleischl, Eva					Ordruphøjvej 23	*N
Flensborg-Larsen, Hans Otto			delegeret <gesandtskabsdelegeret, Omsk og DRK, Moskva>		DRK, Centralbureau	*2
Flindt, Elisabeth			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Toldbodgade 19	*3
Floridon, Esther			<DRK, finansafdelingen og delegationskontor>		Colbjørnsensgade 12	*2
Fock, Carl	<1869>	<1960>	oberstløjtnant <inspektion af krigsfangelejr i Sibirien; leder af DRK, Wien>	<1916-20>	Rosenvængets Sideallé 9	*2
Fock, Ingeborg	<1877>	<1956>	<sygeplejerske; leder af DRK, hjelpeaktion i Østrig, særligt Wien>	<1917-20>	Rosenvængets Sideallé 9	*2
Foersom			ritmester		DRK, Centralbureau	*2
Fogh, Georg Wilhelm Frederik	<1858>		kaptajn <tjenesterejse til Rusland og Sibirien>	<1916>	H. C. Ørstedesvej 39c	*2
Folsach, Dagmar Alvilda	<1874>		hofjægmesterinde		Gjersinggård, Randers	*1
Fønss, Edele	<1867>		hofjægmesterinde		Malmøgade 6	*1
Fontenay, Frank le Sage de	<1880>	<1959>	arkivar <historiker>		Udenrigsministeriet	*2
Forchhammer, Holger	<1866>	<1946>	pens. overlæge		Østerbrogade 29	*2
Fraenckel, Else					hotel d'Angleterre	*1
Fransecky, von			oberst, departementsdirektør		DRK, Centralbureau	*2
Frantzen, Harry			<læge>		DRK, Centralbureau	*2
Frederiksen, Emma			overplejerske <Horseshøj lazaretlejr, kirurgisk afdelingen>	<1917-19>	DRK, Ved Stranden 2	*R
Freisleben, Gerda	<1893>				Forchammersvej 4	*4
Friis, Signe			<sygeplejerske>		Frederiksberg Allé 35	*1
Fryd, Emil	<1890>	<1970>	cand.jur. <arbejdsledelsesnævnets sekretær>	<1918-19>	Under Elmene 4	*4
Fuglede, Niels	<1871>	<1939>	kaptajn <gesandtskabet, Petrograd; konsul i særlig mission, Vladivostok>	<1918-19>	Amaliegade 33	*2
Funder, Christian	<1885>		forstkandidat <statskovbrug i Tobolsk; gesandtskabsdelegeret, Krasnojarsk>		DRK, Centralbureau	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Funder, Helga			overplejerske <Horserød lazaretlejr, medicinsk afdeling>		DRK, Ved Stranden 2	*R
Fussing, Hans	<1897>	<1956>	student <historiker>		Vestagergade 5 <Vestagervej 3>	
Gaarn, Ellen Marie Wöllner					Cort Adelers gade 10	*1
Gad, C. A. J.			fhv. grosserer		Nøjsomhedsvej 9	*1
Gamél, Henry	<1874>		pastor (romersk-katolsk) <sjælesorg, Garnisonssygehus>	<1916-19>	Sankt Joseph hospital	*R
Gamél, Maria			forfatterinde		Aagade 114	*1
Ganneskov, Carl Olav Ernst	<1865>		fhv. plantageejer <DRK, russisk kartotek>		Frederiksstadsgade 1	*1
Garde, Jacob	<1885>		cand.jur., sekondløjtnant <gesandtskabsdelegeret, Petrograd>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Gerner, Jens Carl	<1852>	<1925>	justitsraad, læge <DRK, korrespondanceafdelingen>		Blekingegade 1	*1
Giersing, Ida			<DRK, russisk kartotek>		Pileallé 25	*1
Giersing, Vilhelm	<1959>	<1928>	oberst <Hald lazaretlejr, lejrkommandant>		Hald, Viborg	*R
Ginge, Albert Vilhelm			direktør <DRK, korrespondanceafdelingen>		Vestre Boulevard 48	*1
Gjellerup, Ove	<1889>	<1959>	læge <DRK, Rusland; krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	<1917-18>	Livjærggade 19	*R
Glahn, Rose Marie	<1897>	<1947>	sygeplejerske <DRK, Petrograd>		overlærer Glahn, Sorø	*2
Gotschalk, Franz	<1864>	<1939>	pens. kommandør <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Tyrkiet, Lilleasien og Mesopotamien; regeringens delegerede ved hjemsendelse af fremmede tropper>	<1917-19>	Ny Tolbodgade 53	*2
Gottlieb, Axel	<1887>	<1989>	reservelæge <Horserød lazaretlejr>	<1917-18>	sygehuslæge Gottlieb, Hillerød	*R
Gram, Inger Juliane			<DRK, russisk kartotek>		Kastelsvej 19	*1
Graversen, Marie			sygeplejerske <Hald lazaretlejr>		Skolebakken, Aarhus	*R
Gredsted Møller, Else Marie	<1887>		overplejerske <Hald lazaretlejr, officersafdelingen>		Korsgade 64	*R
Grundström, Casimir			fhv. tjener		Nørre Allé 41	*1
Gruss, Vika					Nørrebrogade 46	*1
Gudmandson, S.			postkontrollør <DRK, korrespondanceafdelingen>		Classensgade 51	*3
Gulstad, Agnes E.	<1886>	<1955>	<sekretær for Martin Abrahamson, manager af British Red Cross i København – Berlin i nov. 1918>		Fredenshus, Øster Allé	*1
Gyldenkrone, Anna	<1883>		baronesse <DRK, korrespondanceafdelingen>		Bredgade 75	*1
Gyldenkrone, Sofie Jacobine	<1873>	<1942>	lensbaronesse		Vilhjemsborg, Maarslet	*1
Hage, Torben	<1880>	<1961>	kaptajn <leder af DRK, krigsfangeafdelingen i Paris>	<1918-20>	DRK, Paris	*2
Hagen, Mary			<DRK, russisk kartotek>		Cort Adelers gade 7	*1
Hagerup, Tony					hotel Monopol	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Hamborg, N.			hovedbogholder <DRK, korrespondanceafdelingen>		Raadhuspladsen 2	*4
Hammerich, Clara	<1894>	<1972>	<oversætterinde; DRK, Berlin>		Holsteinsgade 55	*2
Hammerich, Louis	<1892>	<1975>	dr.phil. <germansk filologi; DRK, Berlin>		Holsteinsgade 55	*4
Hansen, Anna Marie Petersen	<1876>		oversygeplejerske		Garnisonssygehus	*R
Hansen, Edith					Ribegade 15	*1
Hansen, Evald	<1885>	<1971>	læge <DRK, Petrograd>	<1917-19>	Hundborg, Sjørring	*2
Hansen, Folmer	<1872>	<1958>	læge (konsul) <overkirurg for Russisk Røde Kors i Bessarabien; leder af DRK, Petrograd>	<1914-19>	hotel d'Angleterre	*2
Hansen, Frantz			sergent		Horserød, Helsingør	*R
Hansen, Henriette			overplejerske <Hald lazaretlejr, medicinsk afdeling>		Kronprinsessegade 50	*R
Hansen, Hjalmar			<DRK, bogkontoret, Paris>	<1918-19>	DRK, Paris	*2
Hansen, Ib Ulf	<1892>	<1961>	læge <delegeret, krigsfangelejr i Petrograd og Moskva; krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	<1917-18>	Frederik Vs vej 3	*R
Hansen, Jenny					Udenrigsministeriet	*4
Hansen, Kristine Marie	<1877>		sygeplejerske <Horserød lazaretlejr>	<1917>	DRK, Centralbureau	*2
Hansen, Louise	<1846>	<1926>	etatsraadinde		Christian IXs gade 1	*1
Hansen, Marius	<1884>	<1972>	pastor <sekretær ved krigsfangelejr i Tyskland>	<1917-19>	Nordre Frihavnsgade 71	*K
Hansen, Vera	<1895>		<DRK, korrespondanceafdelingen>		Gyldenløvesgade 4	*3
Hansen, Wilhelm Christian	<1848>		direktør		Ribegade 15	*1
Hansenmeyer, Margrethe			<DRK, russisk kartotek>		Hørsholmsgade 22	*1
Harhoff, Georg Frederik Krogh	<1877>	<1963>	kaptajn, translator <delegeret for DRK, Dredsden, Tyskland>	<1918-19>	Østergade 16	*2
Harhoff, Maria	<1885>				Østergade 16	*1
Harmsen, Elsebeth					Upsalagade 6	*1
Harrel, Viggo Oscar	<1882>	<1984>	kaptajn		Dosseringen 32	*2
Hartig, Dora					Skioldsgade 7	*1
Hartnack, Johan	<1871>	<1933>	kaptajn <gesandtskabsdelegeret, Samara>		DRK, Centralbureau	*2
Hartvig-Møller, Erik	<1878>	<1952>	korpslæge <hærens lægekorps, fangetransporter til Hald og Horserød>	<1917-18>	Viborg	*R
Hatting, Svend Aage	<1870>	<1937>	fuldmægtig <revisor ved regeringskomitéen og ved lazaretlejrenes centralkontor, økonomisk ledelse>	<1917-20>	Johnstrups Allé 6	*R
Haugsted, Frederik Vilhelm	<1891>	<1980>	civilingeniør <sekretær ved KFUMs krigsfangehjælp i Rusland>	<1917-19>	Classensgade 34	*K
Hauschild, Holger Louis Markus	<1874>	<1928>	kaptajn <Horserød lazaretlejr>		otteogtyvende batteri, Roskilde	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Haxthausen, Christian Frederik	<1887>	<1932>	ritmester <gesandtskabsdelegeret i Rostov; generalkonsul i Moskva>	<1917-19>	Østerbrogade 17	*2
Heckscher, Ingeborg	<1890>	<1976>	<DRK, bogkontoret, Paris; ægteskab 1919 med Rolf Börjeson>		Pileallé 21	*4
Heckscher, Rosina	<1856>	<1924>			Strandboulevard 27	*1
Hedberg, Louise					Lindevej 6	*4
Heiberg, Gunild			overplejerske <Hald lazaretlejr>		Løgstørgade 38	*R
Heiberg, Johan Ludvig	<1854>	<1928>	professor, dr.phil. <klassisk filolog, omsorg for italienske krigsfanger på Garnisonssygehus>		Classensgade 13	*4
Heilbuth, Anna			<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Søholm, Lyngbyvej	*1
Heimann Olsen, Karen			sygeplejerske <Horserød lazaretlejr>		børnehjemmet Luna, Espergærde	*R
Helmstein			russisk premierløjtnant <leder af DRK, russiske afdelingen i Wien>		Wien	*2
Helsted, Viggo	<1875>	<1946>	kontorchef <DRK, korrespondanceafdelingen>		Landbrugsministeriet	*3
Hempel-Jørgensen, Eiler	<1889>	<1957>	læge <gesandtskabsdelegeret, Petrograd>	<1917>	Klingenberg 16, Odense	*R
Hempel-Jørgensen, Johannes	<1892>	<1967>	læge <gesandtskabsdelegeret i Sibirien; krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	<1917-19>	DRK, Centralbureau	*2
Hendil, Hans Peter Valdemar	<1867>		postkontrollør <translatør i tysk; DRK, korrespondanceafdelingen>		I. E. Ohlsens gade 12	*1
Henius, Emilie	<1863>		konsulinde		Palægade 2	*2
Henius, Erik	<1863>	<1926>	konsul <leder af DRK, delegationer til inspektioner af russiske krigsfangelejre i Tyskland; leder af DRK, Centralbureaus finansafdelingen og delegationskontor>	<1915-19>	Palægade 2	*2
Henius, Paul	<1891>	<1949>	læge <skibslæge ved krigsfangetransporter i Rusland>	<1918-19>	DRK, Centralbureau	*2
Henningsen, Thorkild	<1884>	<1931>	arkitekt <DRK, bogkontoret i Paris>	<1918-19>	Løvstræde 14	*2
Henriques, Henny	<1882>		<rigsdagsstenograf>		Tuborgvej 5	*4
Herskind, Jens Anton			konsul <gesandtskabsdelegeret, Riga>		DRK, Centralbureau	*2
Hertel, Hans Christian	<1865>	<1938>	kaptajn <inspektion af krigsfangelejre i Rusland>	<1916>	Frederiksberg Slot	*2
Hertz, Marie			<DRK, russisk kartotek>		Vestre Boulevard 37	*1
Heyman, Helene	<1876>	<1950>			Villa Østerled, Øster Allé	*4
Hjelmfeld			løjtnant		DRK, Centralbureau	*2
Hjort, Hans Peter Rudolph	<1873>		kaptajn <Horserød lazaretlejr>	<1917-18>	syvende batteri, Vordingborg	*R
Hjorth, Valborg	<1884>	<1970>	sygeplejerske <aktiv i ambulancerne under 1. Verdenskrig; Horserød lazaretlejr, kirurgisk afdelingen>	<1915-19>	Rønne, Bornholm	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Hjorth, Valdemar Christian August			grosserer <DRK, korrespondanceafdelingen>		Christian IX's gade 10	*1
Hoff, Axel Constantin	<1877>	<1931>	ingeniørkaptajn <regeringskomitéen, teknisk ledelse af opførelsen af lazaretlejrene i Hald og Hørsørød>	<1917>	Østerbrogade 44	*R
Høffding, Harald	<1843>	<1931>	professor, dr.phil. <formand for DRK>	<1917-21>	Pasteursvej	*4
Hoffmeyer, Hans Poul	<1893>	<1962>	cand.jur. <sekretær i Udenrigsministeriet>		Udenrigsministeriet	*2
Høgsbro, Halfdan Raunsøe	<1894>	<1976>	cand.theol. <sekretær for KFUMs krigsfangehjælp i Tyskland>	<1917-19>	Kl. Museumstraße 5b, Berlin	*K
Høj, Axel			direktør		Raadhusstræde 8	*2
Holler, Georg	<1886>	<1961>	fuldmægtig <legationssekretær ved gesandtskabet i Petrograd>	<1917>	Udenrigsministeriet	*2
Holm, Anna Margrethe			<DRK, russisk kartotek>		Strandboulevard 3	*1
Holsted, Constantin			kontorchef <gesandtskabet, Petrograd, finanssektionen>		DRK, Centralbureau	*2
Holten, Hans Carl Ulrich			fhv. banebestyrer		Monradsvej 14	*1
Hoppe, Edith Carla Louise					Toftholm, Mørkøv	*1
Hougisto, Holger			løjtnant		DRK, Centralbureau	*2
Høyer, Oluf	<1859>	<1930>	missionær <krigsfangelejr i Tyskland>		Malmosevej, Holte	*K
Høyrup, Anna Christine			<DRK, russisk kartotek>		Sankt Knuds vej 11	*1
Hvalsøe, Ingeborg			<DRK, russisk kartotek>		Paludan Müllers vej 1	*1
Hyllested, Fernanda					Danasvej 5	*1
Hyrup-Pedersen, Magda	<1869>				Dronningens Tværgade 33	*1
Ingerslev, Emilie			etatsraadinde		dr. Michael Larsen, Store Kongensgade 25	*1
Ingerslev, Laurits	<1878>	<1958>	kontorchef <luftfartskommission>	<1919>	Amaliegade 4	*2
Ingholt, Poul	<1894>	<1965>	sekretær <generalkonsulatet i Moskva>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Jacobsen, Caroline			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Kastelsvej 17	*1
Jacobsen, Eigil Thune	<1880>	<1949>	politinspektør <statspolitiet>		DRK, Centralbureau	*2
Jacobsen, Frits	<1868>	<1937>	stabslæge <marinehospitalet>		generallæge Arni Bornemann	*R
Jacobsen, H. J.			bogholder i Udenrigsministeriet, Kgs. Nytorv 5 <østrig-ungarske pengesager>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Jacobsen, Helene			justitsraadinde		Dronningens Tværgade 40	*1
Jacobsen, Jens E.			prokurist		Toldbodgade 19	*3

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Jacobsen, Magna			<Hald lazaretlejr, lazaretlejrens centralkontor>	Peder Skrams gade 11	*R
Jacobsen, Martin	<1863>		direktør <lazaretlejrens centralkontor>	Frederiksborggade 11	*R
Jacobsen, Vagn	<1884>	<1931>	direktør <DRK, bogkomitéen>	Carlsberg	*1
Jarlsbøj, V.			brygmester <DRK, korrespondanceafdelingen>	Raadhuspladsen 2	*3
Jensen, Anders			direktør	Paladshotellet	*2
Jensen, Ane	<1878>		sygeplejerske	Garnisonssygehus	*R
Jensen, Erik	<1889>	<1972>	læge <leder af dansk ambulance i Petrograd; DRK, Petrograd>	<1916-18> Aalborg	*2
Jensen, Gottlieb Andreas	<1838>	<1921>	overintendant <regeringskomitéen, økonomisk ledelse>	Gammel Kongevej 94	*R
Jensen, Helvig			<DRK, russisk kartotek>	Lykkesholms Allé 29	*1
Jensen, Inge			konsulinde	Jernbanegade 12, Randers	*1
Jensen, Jens Johannes			vicekonsul	dansk gesandtskab, Helsingfors	*2
Jensen, Ole				Bloch og Behrens, Toldbodgade 19	*4
Jeppesen, Anna Louise				Vendersgade 29	*4
Jeppesen, Esther Maria				Fredensvej 48, Charlottenlund	*3
Jeppesen, Sofie			oversygeplejerske	Garnisonssygehus	*R
Jessen, E.			<DRK, russisk kartotek>	Vestre Boulevard 100	*1
Johannsen, Minna Anna Marie				Sortedamsdossering 73	*1
Johannsen, Wilhelm	<1857>	<1927>	professor, dr.phil. <DRK, bogkomitéen>	Gothersgade 140	*4
Johansen, A.			arbejdsmand <Horserød lazaretlejr>	Horserød, Helsingør	*R
Johansen, Bernhard			fabrikant <regeringskomitéen, teknisk ledelse>	Vandkunsten 3	*R
Johansen, Thora Wilhelmine			<DRK, korrespondanceafdelingen>	Ingemannsvej 3b	*1
Jøhnke, Ejnar Viggo	<1871>	<1930>	ritmester, kammerjunker	Korsørgade 33	*2
Johnstad Møller, Gudrun Kirstine			sygeplejerske <Hald lazaretlejr>	Kronprinsessegade 50	*R
Johnstrup, H. C.			hovedkasserer <DRK, korrespondanceafdelingen>	Raadhuspladsen 2	*3
Jørgensen, Berthe			sygeplejerske <Horserød lazaretlejr>	Bispeengen 11	*R
Jørgensen, Christian	<1867>	<1939>	overlæge <hærens lægekorps, fangetransporter til Hald og Horserød>	<1917-18> Helsingør	*R
Jørgensen, I. A.			redaktør <lazaretlejrens centralkontor>	Nationaltidende, Ved Stranden	*R
Jørgensen, Johanne	<1898>			Skoubogade 3	*4

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Jørgensen, Julius			inkassator <DRK, russisk kartotek>		Grønnegade 41	*1
Jørgensen, M. E.			sygeplejerske		Garnisonssygehus, Helsingør	*R
Juel, Sophie	<1870>	<1941>	kammerherreinde		Malmøgade 5	*1
Juhl, Hans Oluf	<1890>	<1965>	pastor <krigsfangelejr i Tyskland>	<1917-18>	Kolding	*K
Juhler, Helga			<DRK, pakkekontoret>		Nørrebrogade 106	*1
Kaas, Ove	<1886>	<1958>	legationssekretær, attaché		dansk gesandtskab, Helsingfors	*2
Kaik, Michel			radiotelegrafist		Blaagaardsgade 11	*1
Kalckar, Bertha	<1875>	<1943>	<DRK, korrespondanceafdelingen>		Klampenborg Badehotel, Klampenborg	*1
Kaufmann, Christian von			grosserer		Johnstrups Allé 7	*1
Kehler, Henning	<1891>	<1979>	attaché <gesandtskabsdelegeret, Petrograd, Simbirsk, Tomsk>	<1917-19>	DRK, Centralbureau	*2
Kelsted Henriksen, Knud	<1891>	<1957>	læge <gesandtskabsdelegeret, krigsfangelejr i Rusland>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Kjærsgaard, Otto	<1891>		<sekretær ved DRK, Petrograd>		Raadhusstræde 8	*2
Kjer, Jacob Christian			eddikeybrygger		Schlegels Allé 4	*1
Kjertmann-Smidth, E.			<lazaretljernes centralkontor, sekretær>		Norgesgade 58	*R
Klein, Emilie					Henrik Ibsens vej 3	*1
Klein, Sofie	<1874>				Ribegade 8	*1
Kleisdorff, Clara			<DRK, tysk kartotek>		Classensgade 3a	*1
Knub, Harald Albert Theodor	<1840>	<1921>	pens. oberstløjtnant		Hørsholmsgade 22	*1
Knudsen, Fanny					Nordre Frihavsgade 14	*1
Knudsen, Helge			student		Regensen	*4
Knuthsen, Julie					Jernbanevej 27, Lyngby	*1
Kock, Aage	<1877>	<1946>	overlæge, dr.med. <korpslæge i søværnet; chef for marinehospitalet>	<1914-18>	generallæge Arni Bornemann	*R
Koefoed, Carl Andreas	<1855>	<1948>	statsraad <gesandtskabsdelegeret, Petrograd; leder af krigsfangehjælpen for østrig-ungarske krigs- og civilfanger i Øst-Rusland og Sibirien>	<1917-20>	DRK, Centralbureau	*2
Koefoed, Vilhelm Ferdinand	<1837>	<1930>	pens. kontreadmiral		Amaliegade 3	*1
Køhler, Alice					Asmussens Allé 4	*1
Kølpin-Ravn, Margaret			professorinde		Kochsvej 4	*4
Kongsmark, Harry Langebek	<1887>		lægeassistent <Horsørød lazaretlejr>		Villa Osmo, Tranegaardsvej 14, Hellerup	*R
Konow, Hans Jacob Henning Hesselberg	<1867>	<1960>	kammerjunker		Taarbæk Strandvej	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Koppel, Anna Marie				Betesda Tvedesvej, Helsingør	*1
Koppel, Philippa	<1860>		<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>	Amager Fælledvej 3	*1
Kountitshanskij, Rudolph			student	Enighedsvej 9	*1
Krabbe, F. C.			overinspektør	Carlsberg	*4
Krabbe, Jenny	<1863>	<1930>	kammerjunkerinde	Brogade 2	*1
Krabbe, Ludvig	<1884>	<1959>	adjunkt, presseattaché	<1919-20> den danske legation, Paris	*2
Krebs, Carl	<1889>	<1971>	læge <gesandtskabsdelegeret, Irkutsk; repræsentant for DRK, Sibirien>	<1914-19> DRK, Centralbureau	*2
Krebs, Ove	<1890>		premierløjtnant <ingeniør, gesandtskabsdelegeret, Orenburg, Uralsk, Uzbekistan, Jekaterinburg, Perm>	<1918> DRK, Centralbureau	*2
Krieger, Axel	<1888>		premierløjtnant	Allégade, Helsingør	*2
Krieger, Valdemar	<1864>	<1942>	kaptajn, kammerjunker <delegeret for DRK til østrig-ungarske og tyske krigsfangelejre i Rusland>	<1916> Estruplund, Ørsted	*2
Krogsgaard, Nikolaj	<1891>	<1972>	læge <DRK, Rusland>	<1918-19> DRK, Centralbureau	*2
Krøier, fru			<Horserød lazaretlær, køkkenchef>	Horserød, Helsingør	*R
Krøier, J<ohannes>	<1880?>	<1961?>	lærinspektør <Horserød lazaretlær>	Horserød, Helsingør	*R
Kromann, H. C.			kontorchef <DRK, korrespondanceafdelingen>	Arendalsgade 1	*3
Kruse, Johan Christian Westergaard	<1880>	<1964>	kontorchef, kammerjunker <Udenrigsministeriet>	Carl Johans gade 6	*2
Kruse, Paula Harriet Emma	<1880>		skolebestyrerinde	Thorsgade 125	*1
Kühn, Anna	<1869>			Willemoesgade 16	*1
Læssøe, Oline Kristine Hviid			sproglærerinde <DRK, russisk kartotek>	Mathildevej 12	*1
Lagoni, Ottilia Anna	<1867>		oversygeplejerske	Garnisonssygehus	*R
Lange, Gustav	<1880>	<1944>	korpslæge <hærens lægekorps>	Garnisonssygehus	*R
Lange, Hans Ostenfeld	<1863>	<1943>	overbibliotekar, dr.phil. <DRK, bogkontoret>	Det kongelige bibliotek	*4
Langkjær, Svend	<1886>	<1948>	charge d'affaires <sekretær ved krigsfangekonferencen i København>	Seftigenstraße 10, Bern	*2
Langreuter, Mary			<DRK, korrespondanceafdelingen>	Vesterbrogade 104	*1
Lannung, Hermod	<1895>	<1996>	delegeret <gesandtskabsdelegeret i Petrograd; sekretær ved DRK, Moskva>	Prinsesse Maries Allé 14	*2
Larsen, Holger	<1879>		underbibliotekar <DRK, bogkontoret>	Det kongelige bibliotek	*4
Larsen, Julie Natalia			<DRK, korrespondanceafdelingen>	Høyensgade 4	*1
Larsen, N. J.			bygningskonduktør <Horserød lazaretlær>	<1917> Horserød, Helsingør	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Larsen, Niels			bygningskonduktør <Hald lazaretlejr>	<1917>	Hald, Viborg	*R
Larsen, Sofus	<1855>	<1938>	overbibliotekar, dr.phil. <DRK, bogkontoret>		Vendersgade 29	*4
Larsen, Sophus Claudius	<1872>	<1956>	overlæge <hærens lægekorps, fangetransporter til Hald og Horserød>	<1917-18>	Helsingør	*R
Laub, Otto Vilhelm Frederik	<1877>	<1960>	kaptajn <delegeret for DRK, Kassel, Tyskland>	<1918-19>	Aalborg	*2
Laub, Wilhelm Frederik	<1845>	<1932>	afsk. oberst <DRK, korrespondanceafdelingen>		Fredericiagade 16	*1
le Grand			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Larsbjørnsstræde 11	*3
Lehrbach, Carlo J. B.			direktør, kaptajn <DRK, bogkontoret>		Soldenfeldtsgade 1	*4
Leipuner, Fega					Jagtvej 19	*1
Leonhard, J.			<DRK, korrespondanceafdelingen>		St. Djærnæs, Thisted	*3
Leonhard, Paula	<1881>		<DRK, korrespondanceafdelingen, var med på krigsfangetransporter>		St. Djærnæs, Thisted	*3
Lerche, Flemming	<1878>	<1972>	charge d'affaires, kammerjunker		danske legation, Wien	*2
Lerche, Gustav	<1859>	<1936>	baron, ritmester, hofjægermester		Birkendegaard, Vørslev	*2
Lersey, Peter	<1888>	<1952>	læge <DRK, Petrograd; krigsfanger til hospitalisering i Danmark; Horserød lazaretlejr>	<1917-19>	Amager Fælledvej 45	*R
Levysohn, Ulla			<DRK, bogkontoret>		Hovmarksvej 4, Charlottenlund	*4
Licht, Hakon de Fine	<1874>	<1968>	overlæge <Hald lazaretlejr>	<1917-18>	Amagertorv 33	*R
Lie, Jørgine			<DRK, bogkontoret>		Hollændervej 23	*4
Lilienfeld, Maryla			<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Vodroffsvej 19	*1
Lindegaard, Olivia Marie			<DRK, tysk kartotek>		Fredensvej 30, Charlottenlund	*1
Lindholm, Milly			masseuse <Hald lazaretlejr>		Aalborg	*R
Linnemann, Harald Valdemar	<1865>	<1940>	kongelige kommissarius <regeringskomitéen; leder af DRK, krigsfange- og korrespondanceafdelingen>		Niels Juels gade 13	*1
Lomholt, Svend	<1888>	<1949>	korpslæge <marinehospitalet>	<1915-21>	generallæge Arni Bornemann	*R
Lønborg, Augusta			lærerinde		Øster Farimagsgade 4	*1
Lønholdt-Petersen, H. V.			stabssergent <Horserød lazaretlejr>		Horserød, Helsingør	*R
Lorentzen, Agnes	<1873>		translatrice		Forchammersvej 3	*1
Lotzbeck, Christian Eduard von	<1884>	<1920>	baron, løjtnant, legationssekretær		danske legation, Berlin	*2
Løvenskiold, Mimi Vilhelmine	<1855>	<1942>	<DRK, korrespondanceafdelingen>		Sankt Annæ Plads 13	*1
Lübschitz, Elna			<sekretær ved DRK, bogkontoret i Paris>		den danske legation, Paris	*4

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Lüders, Charles Georg Emil			sygepasser <marinehospitalet>	generallæge Arni Bornemann	*R
Lund, Anna Harriet Augusta	<1860>		<DRK, russisk kartotek>	Gammel Kongevej 74	*1
Lund, Anna M.			sygeplejerske <Horsørød lazaretlejr, tuberkuloseafdelingen>	Villavej, Skanderborg	*R
Lund, Emma			professorinde	Classensgade 36	*1
Lund, Louise			sygeplejerske <Hald lazaretlejr, tuberkuloseafdelingen>	Kronprinsessegade 50	*R
Lund, Martine	<1871>		<DRK, russisk kartotek>	Aaboulevard 16	*1
Lundby, Christian	<1873>	<1947>	kontorchef	Kastelsvej 23	*2
Lundh, Karl	<1876>	<1944>	overlæge <Horsørød lazaretlejr>	<1917> Strandvej 35	*R
Lunn, Christian Ditlev Ove	<1880>	<1968>	kaptajn <hjemsendelse af krigsfanger fra Tyskland>	<1918-19> Ringsted	*2
Lunn, Erik	<1875>	<1948>	kontorchef <sekretær ved DRK, krigsfangeafdelingen>	<1916-17> Doktor Abildgaards Allé 7	*1
Lunn, Ida L. P.			<DRK, russisk kartotek>	Jacobys Allé 16	*1
Lütken, Cecilie	<1864>	<1950>	overplejerske <leder af hærens sygeplejerskekorps; medstifter af danaktion, Sibirien>	<1914-20> Vejlegade 7	*R
Lützhøft, Nicolaus	<1864>	<1928>	kunstmaler <DRK, korrespondanceafdelingen>	Stormgade 25	*1
Lyster, Knud			korrespondent	Raadhuspladsen 2	*3
Madsen Schiøtt, Lilli				Kronprinsesse Sofies vej 4	*1
Madsen, Emma			<DRK, russisk kartotek>	Vesterbrogade 15	*1
Madsen, Maria			<DRK, russisk kartotek>	Vesterbrogade 15	*1
Madsen, Marie F. G.			hovedbogholder <DRK, russisk kartotek>	Oehlenschlägersgade 86	*1
Madsen, Martha			<DRK, russisk kartotek>	Vesterbrogade 15	*1
Madsen, Thorvald	<1870>	<1957>	direktør, dr.med. <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Kaukasus og Usbekistan, regeringskomitéen>	<1915-19> Statens Seruminstitut, Amager Boulevard	*R
Magnus, Sigrid			<sekretær i DRK, bogkontoret i Paris>	<1918-19> DRK, Paris	*2
Malling, Thora	<1866>	<1957>	<DRK, korrespondanceafdelingen>	Classensvej 2	*1
Malmstrøm, Johannes	<1890>	<1988>	prokurist <KFUMs centralforening>	<1916-19> Havnegade 15	*K
Markovin			professor <ved universitetet i Prag; leder af DRK, russiske afdelingen i Tjekkoslaviet>	Prag	*2
Marner, Alfred	<1870>	<1926>	overlæge <korpslæge i hæren, krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	Ordrup Jagtvej 48, Ordrup	*R
Marstrand, Paul	<1895>	<1965>	delegeret <arkitekt; KFUM krigsfangesekretær i Tyskland; delegeret for DRK, Moskva>	<1917-18> DRK, Centralbureau	*2
Martens, Alfred			major	Vestre Boulevard 51	*1
Martiny, Camillo	<1889>	<1966>	læge <leder af DRK, Moskva>	<1916-20> DRK, Centralbureau	*2
Martiny, Selma			<leder af husholdningen, DRK, Moskva>	DRK, Centralbureau	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Matthiesen, W.			korrespondent		Raadhuspladsen 2	*3
Meier, Ove			overtelegrafist		Rosendalsgade 16	*2
Meisling, Inger					Holsteinsgade 3	*2
Mensen, Valdemar	<1875>	<1933>	chef for statspolitiet		Aurehøjvej 21, Hellerup	*2
Meyer, Richard	<1874>	<1957>	kontorchef <gesandtskabet, Petrograd, finanssektionen>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Meyer, Sigfred Otto Rudolph	<1850>	<1929>	oberst <delegeret for DRK, krigsfangelejre i Rusland og Sibirien>	<1915-16>	Amager Fælledvej 3	*2
Meyer, Sophus	<1846>	<1936>	stabslæge, dr.med. <fungerende formand for DRK>	<1914-17>	Tordenskioldsgade 21	*2
Meyling, Elisabeth			<DRK, russisk kartotek>		Storcksvej 3	*1
Meyn, J. G.			driftsinspektør		Carlsberg	*4
Mikkelsen, Ivar	<1892>		sekondløjtnant <gesandtskabsdelegeret, Kharkov; vicekonsul i Samara>		DRK, Centralbureau	*2
Millech, Agnes	<1890>				Amicisvej 11	*1
Millech, Elisabeth	<1895>				Amicisvej 11	*1
Milling			<DRK, tysk kartotek>		Vesterbrogade 28	*1
Millinge, Margrethe			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Jægersborg Allé, Charlottenlund	*1
Mirner, Erika [Mortensen]	<1896>	<1961>	sekretær <DRK, Moskva>	<1918-19>	Holmbladsgade 83	*2
Mirner, Jens Peter [Mortensen]	<1898>	<1980>	<gesandtskabsdelegret i Rusland og delegeret for DRK, Sibirien>	<1917-19>	Holmbladsgade 83	*2
Moe, C. E. Louise					Kronprinsessegade 2	*1
Mohr, Theodor Warncke	<1868>	<1927>	overlæge <hærens lægekorps, fangetransporter til Hald og Horsørød>		Aarhus	*2
Møller, A. V.			prokurist <DRK, korrespondanceafdelingen>		Foraarsvej 16, Charlottenlund	*3
Møller, Anna Marie Dagmar			translatrice		Strandboulevard 33	*1
Møller, Georg			direktør <ingeniør, gesandt- skabsdelegeret, Ufa, Rusland>	<1918-19>	DRK, Centralbureau	*2
Møller-Holst, Jens			vicekonsul <gesandtskabsdelegeret, Irkutsk>		DRK, Centralbureau	*2
Møller-Holst, Knud			delegeret <gesandtskabsdelegeret, Vladivostok og DRK, Sibirien>		DRK, Centralbureau	*2
Møllerup, Mary					Plantagen, Katinge, Roskilde	*1
Moltke, Carl	<1869>	<1935>	greve, kammerherre, gesandt		Berlin	*2
Moltke, Joachim	<1857>	<1943>	greve, kammerherre <dansk missionselskab>		Bredgade 41	*K
Mørch					Vestre Boulevard 45	*1
Mørch, Ingeborg			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Østerbrogade 29	*1
Mørck, Betty			<DRK, russisk kartotek>		Vesterbrogade 15, over gaarden	*1
Mørk, Sigrid			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Centralpostgaarden, København	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Morosov, N.			diplomingeniør		husarkaptajn C. J. B. Lehrbach, Berlin	*4
Moyell, Edith Marie					Kastelsvej 17	*1
Munck, Camilla			stud.mag. kancelliet i litauisk gesandtskab <tyisk korrespondanceafdelingen>		Smallegade 56	*1
Munck, Henrik	<1855>		pens. telegrafbestyrer <DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Smallegade 56	*1
Munck, Inger			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Strandboulevard 66	*1
Munck, Lene			<DRK, bogkontoret>		Dosseringen 18	*1
Munck, Nadja	<1897>		kancellist i Udenrigsministeriet <DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Smallegade 56	*1
Muschkatblad, Lucie			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Nørre Søgade 19	*1
Muus, Gerhard	<1852>	<1936>	oberst <inspektion af krigsfangeleje i Sibirien>	<1916>	Nikolajplads 5	*2
Muus, Niels	<1866>	<1947>	overlæge, dr.med. <krigsfanger til hospitalisering i Danmark>		Maribo	*R
Mygind, Annie	<1862>	<1940>	professorinde <mødre og børns bespisning; DRK, bogkontoret; efterlysningskontoret på British Red Cross fra feb. 1917 og med på krigsfangetransporter>		Havnegade 31	*4
Mygind, Holger	<1855>	<1928>	professor, dr.med. <delegeret for DRK, krigsfangeleje i Tyskland; DRK, bogkontoret; britiske krigsfangetransporter over Danmark>	<1916-19>	Havnegade 31	*4
Mylius, Einar de			oberstløjtnant		Østerbrogade 56a	*2
Nath, C. O. C. W.			overintendant <sygehusinspektør>		Garnisonssygehus	*R
Nathan, E.			<DRK, bogkontoret>		Vesterbrogade 2c	<i>Vacua</i>
Nedermark, Charles	<1892>	<1954>	cand.theol. <sekretær ved krigsfangeleje i Sibirien, Krasnojarsk>	<1917-19>	Kerteminde	*K
Neergaard, Holger	<1868>	<1958>	civilingeniør <lazaretlejrens centralkontor>		Stockholmsgade 31	*R
Neergaard, Wenzel de	<1892>	<1968>	premierløjtnant <gesandtskabsdelegeret, Vjatka>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Neermann, Ellen					Randers	*1
Neermann, Niels	<1870>	<1954>	dr.med. <nervelæssioner ved knoglefraktur>		Randers	*1
Netterstrøm, Sven	<1896>	<1951>	sekretær <gesandtskabet, Petrograd>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Neuhaus, Laura			<DRK, russisk kartotek>		Carl Bernhards vej 15	*1
Neuvel, Anton	<1842>		pastor (romersk-katolsk) <sjelesorg, Garnisonssygehus>		Sankt Joseph hospital	*R
Nielsen, Carl			vicekonsul <gesandtskabet, Kharkov>		DRK, Centralbureau	*2
Nielsen, Emmy			sygeplejerske <Hald lazaretlejr>	<1918>	Hald, Viborg	*R
Nielsen, H.			fyrbøder <Horserød lazaretlejr>		Horserød, Helsingør	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Nielsen, Johanne			sygeplejerske <gesandtskabsdelegeret, Sibirien; Horserød lazaretlej>		DRK, Centralbureau	*2
Nielsen, Jørgen			civilingeniør <DRK, bogkontoret>		Nansensgade 47	*4
Nordlien, Poul	<1884>	<1954>	legationssekretær <gesandtskabet, Petrograd>	<1917-18>	Udenrigsministeriet	*2
Nørgaard, Axel	<1881>	<1941>	charge d'affaires, legationssekretær	<1918>	dansk gesandtskab, Helsingfors	*2
Nørregaard, Dagmar Anna			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Nørre Voldgade 29	*1
Nørregaard, Jens	<1887>	<1953>	cand.theol.		Maglekildevvej 10	*1
Nørregaard, Prebia			sygeplejerske <Horserød lazaretlej, tuberkuloseafdelingen>	<1919>	Kronprinsessegade 50	*R
Norrie, Gordon	<1855>	<1941>	stabslæge <korpslæge i hæren, chef for Københavns Garnisonssygehus>	<1911-20>	Garnisonssygehus	*R
Nyeborg, Eduard	<1889>	<1919>	løjtnant <delegeret for DRK, Kijev>		Forhaabningsholms Allé 47	*2
Nyegaard, Esther			<DRK, bogkontoret>		Vesterbrogade 31	*4
Nyemann, Gerda	<1889>		sygeplejerske <Horserød lazaretlej>		Willemoesgade 8	*R
Nyholm, Dorthea					Vestre Boulevard 27	*2
Nyholm, Lars Christoffer	<1850>		fhv. landmand <proprietær>		Amalievej 7	*1
Nyrop, Kristoffer	<1858>	<1931>	professor, dr.phil. <DRK, bogkontoret>		Store Kannikestræde 11	*4
Øder, Hans August			bogholder <regeringskomitéen, lazaretlejrenes centralkontor>		Snorregade 1	*R
Øder-Gøtzsche, Ella			<hospitaliseringskomitéen>		Græsted Skovhuse, Græsted	*R
Oesterbye, Pierre	<1864>	<1930>	professor		Toldbodvej 24	*2
Olsen, Hans			sekretær <DRK, Moskva>		DRK, Centralbureau	*2
Olsen, Jens Julius	<1876>	<1954>	konsul <DRK, bogkontoret, leder af pakkeafdelingen fra 1916>		Toldbodgade 19	*4
Olsen, Julie			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Toldbodgade 19	*3
Olsen, N.			assistent i Krigsministeriets andet kontor <regeringskomitéen, økonomisk ledelse>		Slotsholmsgade 8	*R
Opstrup, Jenny			<DRK, bogkontoret>		Forchammersvej 4	*4
Ørvig, Ina Julie Arboe			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Fredrikstad, Norge	*1
Osiier, Ivan	<1888>	<1965>	læge <reservelæge på Nordfronten; delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland; krigsfangetransporter under Britisk Røde Kors>	<1916-18>	Vesterbrogade 19	*2
Ostenfeld, Harald	<1864>	<1934>	biskop <DRK, bogkontoret>		Nørregade 11	*K
Ostenfeld, Søren	<1891>	<1922>	læge <søværnet; delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland, Jekaterinburg>	<1918-19>	Nørregade 11	*2
Owen, Helene					Frederiksgade 1	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Pahlen, Jekaterina			sygeplejerske <DRK, Petrograd>	DRK, Centralbureau	*2
Paulli, Mathilde			<DRK, tysk kartotek>	Skioldsgade 11	*1
Paulli, Valdemar	<1886>	<1971>	læge <dansk ambulance, Petrograd; krigsfangekommission i Moskva; dansk Finlandsambulance>	<1916-17> Nakskov	*R
Paulsen, Marie Louise Elisabeth	<1851>		<oberstinde>	Hill House, Rudersdalsvej, Holte	*2
Pedersen, Anton	<1885>	<1952>	læge <Serbien og Rusland, dansk ambulance, Petrograd>	<1915-18> Esmanns klinik, Løngangsstræde	*2
Pedersen, N. P.	<1886>	<1964>	konsul <grosserer; forretningsfører ved DRK, forsendelser til krigsfanger; chef for dansk-engelsk RK kommission i Danzig>	<1917-18> Toldbodgade 19	*3
Pedersen, Thorvald	<1890>	<1973>	læge <dansk ambulance, Petrograd; delegeret for DRK, Rusland>	Skive sygehus	*2
Permin, Carl	<1879>	<1936>	korpslæge <hærens lægekorps>	<1916-19> Garnisonssygehus	*R
Permin, Georg	<1876>	<1955>	overlæge, dr.med. <tuberkulosebekæmpelse>	Aaboulevard 18	*R
Permin, Ole Hansen	<1881>	<1979>	kaptajn <delegeret for DRK, Tyskland>	<1919> generalstaben, proviantgaarden	*2
Petersen			kancellist	DRK, Centralbureau	*2
Petersen, Harald			direktør	DRK, Centralbureau	*2
Petersen, Helene				Ny Vestergade 1	*1
Petersen, Kai Helmer	<1888>		fuldmægtig <sekretær ved krigsfangekonferencen i København>	Udenrigsministeriet	*2
Petersen, Kristine			overplejerske <Hald lazaretlejr, tuberkuloseafdelingen>	Kronprinsessegade 50	*R
Petersen, Mary			<DRK, bogkontoret>	Rodosvej 42	*1
Petersen, Minna				Dronningens Tværgade 4	*1
Petersen, Otto	<1875>	<1950>	dr.med. <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland>	<1916> Nørre Farimagsgade 5	*2
Petersen, W.			direktør	DRK, Centralbureau	*2
Pfeiffer, Mary			<DRK, pengeafdelingen>	Vesterbrogade 129	*1
Philipsen, Victor	<1872>	<1955>	oberstløjtnant, ritmester <leder af DRK, Centralbureau; inspektion af russiske krigsfangelejr i Østrig-Ungarn; leder af DRK, Petrograd>	<1915-19> Østerbrogade 35	*2
Phillip, Emma			<DRK, korrespondanceafdelingen>	H. C. Ørstedsvej 68	*1
Pock-Steen, Paul	<1889>	<1988>	læge <gesandtskabsdelegeret i Sibirien>	<1917-19> DRK, Centralbureau	*2
Potozki, Sophie				Jens Kofods gade 2	*1
Poulsen, Ejnar Johannes	<1890>	<1963>	cand.theol. <krigsfangelejr i Frankrig>	<1918> Fuglegaardsvej 30, Gentofte (Ammundsen)	*K

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Poulsen, Helga				Brøndsteds Allé 6	*1
Poulsen, Olaf	<1863>	<1943>	læge	Østerbrogade 140	*1
Poulsen, Poul C.			direktør <DRK, bogkontoret>	Carlsberg	*4
Poutiatin			komtesse	Damehotellet, Gammel Mønt 1	*1
Prahl, Johann Peter			fhv. kontorchef <DRK, tysk korrespondanceafdelingen>	Nørre Færimagsgade 11	*1
Primon, Anina				Dronningens Tværgade 4	*2
Printz, Helene	<1897>		sekretær <DRK, Petrograd, korrespondent> <russisk statsborger>	DRK, Centralbureau	*2
Qvistgaard, Ingeborg			<DRK, korrespondanceafdelingen>	Sortedamsgade 7	*1
Qvistgaard- Petersen, Anne			sygeplejerske <dansk ambulance, Petrograd; Hald lazaretlæjr, kirurgisk afdelingen>	Jagtvej 59	*R
Raabye, Carl	<1886>		premierløjtnant <Det krigsvidenskabelige selskab>	Rosenvængets Sideallé 1	*2
Raaschou-Nielsen, Agnes	<1876>	<1935>	overplejerske <Horserød lazaretlæjr, tuberkuloseafdelingen>	DRK, Ved Stranden 2	*R
Raben-Levetzau, Nina Suzanne			grevinde	Aalholm, Nysted	*1
Ræder, Johan Carl Fritz Baur			hofjægermester <DRK, korrespondanceafdelingen>	Strandboulevard 23	*1
Rahbek-Larsen, Christiane				Brøndsteds Allé 4	*1
Rahr, Margit			<DRK, pengeafdelingen>	Nordborggade 6	*1
Rambusch, Regnar Valdemar Conrad	<1850>		koffardikaptajn <DRK, pakkekontoret>	Classensgade 16	*1
Rames, Einar Olsen	<1884>	<1961>	reservelæge <leder af en afdelingen for syge krigsfanger under hjemsendelse>	<1918-19> Garnissonssygehus	*R
Ramm, Axel	<1870>	<1944>	kaptajn <inspektion af krigsfangelejre i Rusland; leder af DRK, Berlin>	<1916-19> Emiliegade 6	*2
Ramm, Niels Christian	<1865>	<1926>	amtslæge <krigsfangelejre i Rumænien>	<1918> Roskilde	*2
Rasmussen, Gustav	<1895>	<1953>	sekretær <ved gesandtskabet i Petrograd og krigsfangedelegeret i Sibirien>	<1917-18> DRK, Centralbureau	*2
Rasmussen, Holger	<1883>	<1959>	korpslæge <leder af marinens lazaret i den gamle Rigsdagsbygning under influenzaen>	<1918-19> generallæge Arni Bornemann	*R
Rasmussen, Hulda			kommunelærerinde <DRK, russisk kartotek>	Frankrigsgades skole, Amager	*2
Rasmussen, Peter	<1857>		fhv. kongelig stafet <lazaretlæjrenes centralkontor, kontorbud>	Gyldenløvesgade 14	*R
Ratnovskij, Saul			fotograf	Tordenskioldsgade 17	*1
Rée, Poul	<1891>		cand.jur. <gesandtskabsdelegeret i Petrograd; vicekonsul i særlig mission i Perm>	<1917-19> DRK, Centralbureau	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Reedtz-Thott, Holger	<1881>	<1941>	baron, løjtnant		DRK, Centralbureau	*2
Reholt, P.			fuldmægtig <DRK, korrespondanceafdelingen>		Raadhuspladsen 2	*3
Rendtorff, Ernst Viktor	<1888>	<1938>	læge <gesandtskabsdelegeret, Petrograd>	<1917-19>	DRK, Centralbureau	*2
Rendtorff, Mathilde	<1867>		<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Rosenvængets Allé 8	*1
Reumert, Irma			<DRK, bogkontoret>		Sankt Pauls gade 4	*4
Reventlow, Eduard	<1883>	<1963>	greve, kontorchef		Udenrigsministeriet	*2
Reventlow, Margrethe			komtesse		Rudbjerggaard	*2
Riis, Mine			<musiklærerinde>		Sundholmsvej 1	*2
Riisager, Alfred	<1870>	<1947>	overlæge <krigsfangeskibet "Valkyrien">		generallæge Arni Bornemann	*R
Riise, Charlotte					Vestre Boulevard 41	*1
Riise, Frederik			løjtnant <Hald lazaretlejr>		Hollænderdybet 31	*R
Roepstorff, Christian Sophus de			statsplantør <DRK, russisk kartotek>		Marievej 13, Hellerup	*1
Roinet, V. E.			<DRK, bogkontoret, Paris, indpakker> <fransk statsborger>	<1918-19>	<DRK, Paris>	*1
Rombro, J. N.			købmand		Svinget 23	*1
Ronge, Frans	<1869>		pastor (romersk-katolsk) <sjælesorg, Garnisonssygehus>		Sakramentskirken, Nørrebro	*R
Roose, Wanda			malerinde		Snorresgade 3	*1
Rosen, Marie von					Kristiansgade 22	*1
Rosen, Nelly von	<1863>				Amaliegade 14	*1
Rosenblum, Perle					Pileallé 21d	*1
Rosenørn, Anna Pauline	<1860>		forstanderinde		Gothersgade 141	*1
Rosenørn-Lehn, Frederik	<1867>	<1951>	lensbaron <viceminister under den danske gesandt i Petrograd, afdelingen B for østrig-ungarske interesser i Rusland og Sibirien>	<1917-18>	DRK, Centralbureau	*2
Rosenstrand, Christian Voigt			grosserer <DRK, korrespondanceafdelingen>		Værnedamsvej 15	*1
Rosenstrand, Poul W.					DRK, Paris	*2
Rosting, Helmer	<1893>	<1945>	cand.theol. <delegeret for DRK ved krigsfangelejre i Frankrig>	<1918-20>	Fuglegaardsvej 30, Gentofte (Ammundsen)	*K
Rottbøll, Christian Michael	<1880>	<1961>	fuldmægtig <gesandt>		Kong Georgsvej 39	*1
Rouenville, Herbert			<DRK, Moskva>		Nansensgade 84	*2
Rubin, Edgar	<1886>	<1951>	dr.phil. <DRK, bogkomitéen>		Doktor Abildgaards Allé 7	*4
Rubin, Marcus	<1954>	<1923>	nationalbankdirektør <DRK, bogkomitéen>		Thorvaldsensvej 11	*4
Rump, Elisabeth			<DRK, russisk kartotek>		Puggaardsgade 2	*1
Rye, Carl Peter	<1871>		overintendant <DRK, korrespondanceafdelingen>		Willemoesgade 18	*1
Sachs, Gerda			<DRK, bogkontoret>		Gothersgade 109	*4

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Salomon, Knud	<1887>		grosserer <delegeret ved DRK, Moskva>		Kløverbladsgade 58	*2
Salomon, Therese			<DRK, bogkontoret>		Forhaabningsholms Allé 17d	*4
Saltoft, Eduard	<1883>	<1939>	kunstmaler <korrespondent for Berlingske Tidende i Rusland under Verdenskrigen; leder af DRK, Petrograd; DRK, repræsentant for den finske regering i Rusland>	<1915-19>	hotel Dagmar	*2
Sandberg, Albert Emil			grosserer <DRK, russisk kartotek>		Stampesgade 4	*1
Sandberg, Beate			fhv. sproglærerinde		Store Kongensgade 40	*1
Sanddahl, Frits			<norsk statsborger>		DRK, Paris	*2
Sarwé, Sam			kontorchef		Christianshavns Torv 1	*R
Sass, Karen					Leerbæk, Vejle	*1
Savickis, Jurgis			gesandt		Bernstorffvej 4	*1
Saxild, Agnete	<1879>		<DRK, korrespondanceafdelingen>		Østerbrogade 102	*1
Saxild, Knud Vilhelm	<1870>	<1958>	bankdirektør <DRK, korrespondanceafdelingen>		Østerbrogade 102	*1
Scavenius, Anna Sofie	<1889>		kammerherreinde <frue til Harald Scavenius; leder af DRK, Petrograd>		Udenrigsministeriet	*2
Scavenius, Annie					Hjortholm, Humble <Langeland>	*1
Scavenius, Erik	<1877>	<1962>	udenrigsminister <før og under 1. Verdenskrig>	<1913-20>	Amaliegade 21	*2
Scavenius, Harald	<1873>	<1939>	kammerherre, gesandt <Petrograd>	<1912-18>	Udenrigsministeriet	*2
Scavenius, Otto Christian	<1875>	<1945>	kammerherre, departementschef <gesandt i Stockholm>	<1912-19>	Udenrigsministeriet	*2
Schack, Hilleborg			skriver i Krigsministeriet		Vestre Boulevard 13	*1
Schadow			sygeplejerske		DRK, Centralbureau	*2
Schaffalitzky de Muckadell, Elisabeth	<1887>		komtesse		Arreskov, Corinth, Fyn	*1
Schairer, R.			dr.jur.		Bredgade 45 <Tysk Røde Kors>	*4
Schibbye, Johanne			<DRK, bogkontoret>		Nørre Voldgade 38	*4
Schiødt, K.			postkontrollør <DRK, korrespondanceafdelingen>		Willemoesgade 11	*3
Schiødt, Thora			sygeplejerske <gesandtskabet, Petrograd; Horserød lazaretlejr>		Rosenvængets Sideallé 9	*2
Schiødt, Valdemar	<1873>	<1925>	overlæge <hærens lægekorps; leder af det militære epidemihospital>		Garnisonssygehus	*R
Schlichtkrull, Aage	<1874>	<1921>	kontorchef <Indenrigsministeriet>		Ved Glyptoteket 6	*2
Schmedes, Alice	<1874>				Amaliegade 14	*1
Schmidt, Cecilie Emma Eleonora			<DRK, pakkekontoret>		Nøjsomhedsvej 11	*1

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Schmidt, Charlotte			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Jernbanegade 21, Aalborg	*1
Schmidt, Helene			overplejerske <Hald lazaretlejr, officersafdelingen>		Faksegade 13	*R
Schönebeck, Alfred	<1886>	<1931>	sekretær <ved DRK, Berlin>	<1917>	Store nordiske telegrafelskab, Kgs. Nytorv	*2
Schou, Otto			vicekonsul <gesandtskabsdelegeret, Vladivostok>		DRK, Centralbureau	*2
Schouw, Sara Antoinette	<1852>		fhv. privatlærerinde		Forhaabningsholms Allé 7d, havehus	*1
Schrøder, F. C. G.	<1866>	<1936>	departementschef <DRK, korrespondanceafdelingen>		Justitsministeriet	*3
Schrøder, George	<1882>	<1936>	overlæge, dr.med. <Hald lazaretlejr>	<1917>	Kommunehospitalet	*R
Schröder, Jakob Olavius	<1859>	<1932>	kaptajn <gesandtskabsdelegeret, Voronez, donske kosakkers land og Nordkaukasus >		DRK, Centralbureau	*2
Schulin, Christian Frederik Zeuthen			greve, cand.jur. <DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Østerbrogade 1	*1
Schwanenflügel, V. G.			sekretær		DRK, Wien	*2
Segel, Konstantin			cand.jur.		Jømsborgvej 33, Hellerup	*1
Sennels, Aage	<1890>	<1980>	reservelæge <Hald lazaretlejr; DRK, krigsfangeafdelingen i Wien; kirurg under Britisk Røde Kors>	<1917-19>	Rigshospitalet	*R
Seresin, Joseph			student		Kochsvej 2	*1
Siesby, Harriet	<1859>		<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Ribegade 19	*1
Simonsen, Käthe			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Holbergsgade 19	*1
Sindorf, Axel	<1877>	<1937>	overintendant <regeringskomitéen, økonomisk leder af lazaretlejrene ved Hald og Hoserød>	<1918-20>	Kirsteinsgade 1	*R
Siw, Wilhelm			delegeret <DRK, Moskva>		DRK, Centralbureau	*2
Skeel, Fanny	<1859>	<1942>	hofjægermesterinde		Birkelse, Aabybro	*1
Skeel, Ida			<DRK, tysk kartotek>		Østbanegade 7	*1
Skeel, Ingeborg					Hørbygaard, Maarsø St.	*1
Skerst, Rodrique de			sekretær		russisk gesandtskab, Stockholm	*2
Skibsted, Carl Frederik de Fine	<1854>	<1930>	kaptajn, kammerjunker		Skioldsgade 7	*1
Skot-Hansen, Johan Peter	<1870>	<1935>	stabslæge <tjenesterejse i Tyskland; fangetransporter til Hald og Horserød>	<1916-18>	Viborg	*R
Skougaard-Carlsen, C.			revisor <gesandtskabet, Petrograd>		Svendborg	*2
Skov, Peter [Schou]	<1883>	<1967>	legationsraad <ved gesandtskabet i Petrograd. afdelingen B for østrig-ungarske interesser>	<1917-18>	dansk gesandtskab, Washington	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Skovsted, Johan Ivar	<1845>	<1929>	pens. trafikbestyrer <statsbanerne>		Willemoesgade 47	*1
Sliben, William	<1890>	<1980>	cand.polit. <gesandtskabsdelegeret i Rusland (Odessa); konsul i særlig mission i Sibirien>	<1917-20>	DRK, Centralbureau	*2
Slomann, Alfhild			<DRK, bogkontoret>		Heibergsgade 18	*4
Slomann, Vilhelm	<1885>	<1962>	bibliotekar, cand.mag. <sekretær ved DRK, bogkomitéen>	<1915-19>	Heibergsgade 18	*4
Slott, Laura			sygeplejerske <Horserød lazaretlejr>		Tranegaardsvej 14, Hellerup	*R
Smidth, Emilie			sekretær <interneringskomité>		Norgesgade 58	*R
Soetmann, Kirstine			<sproglærerinde, DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Kochsvej 9	*1
Sørensen, Anna Dorthea			<DRK, tysk kartotek>		Niels Ebbesens vej 23	*1
Sørensen, Anna Elisabeth					Callisensvej 33, Hellerup	*1
Sørensen, Asta			<DRK, korrespondanceafdelingen>		Strandvej 201, Hellerup	*1
Sørensen, Einar	<1881>		ingeniør <DRK, bogkomité; gesandtskabsdelegeret, Petrograd>		Strandboulevard 12, Charlottenlund	*4
Sørensen, Peter Ferdinand			overbetjent i Søværnet <DRK, russisk kartotek>		Svanegade 9 <Nyboder>	*1
Sponeck, Olga			komtesse <DRK, tysk kartotek>		Østerbrogade 1	*1
Steenberg, Andreas Sch.	<1854>	<1929>	professor <DRK, bogkomitéen: bogsamlingskonsulent>	<1914-19>	Rolighedsvej 2, Charlottenlund	*4
Stein, Valdemar Saxtorph	<1864>	<1931>	læge, dr.med. <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland; læge ved franske krigsfangetransporter>	<1916-19>	Østerbrogade 40	*2
Stelling, Jeanne					prof. Milhaud, rue de Sude d'Or, Lausanne	*2
Stemann, Ingeborg	<1889>	<1973>	cand.mag. <tolk i polsk og russisk i Horserød lazaretlejr og ved inspektioner af russiske krigsfangelejr i Tyskland>	<1917-19>	Ribe	*4
Stemann, von J. D.	<1887>	<1982>	kaptajn, kammerjunker		Generalstok 10, Kastellet	*2
Sthyr, Harald			konsul <gesandtskabsdelegeret, Rostov ved Don>		DRK, Centralbureau	*2
Sthyr, Knud	<1884>	<1977>	kontorchef, cand.jur. <foreningen til varetagelse af danske fordringshaveres interesser i Rusland>		Udenrigsministeriet	*2
Stilling, Valdemar	<1878>		kaptajn		Viborg	*2
Storch, Oscar Gamél	<1872>	<1949>	civilingeniør <delegeret, Rusland>		Ribegade 3	*1
Stubbe Teglbjærg, Lars Emil	<1892>		cand.theol. <KFUM krigsfangesekretær i Øststrig>	<1916>	pastor Houdman, Gentofte	*K
Stützer, Johanne			<sygeplejerske, Horserød lazaretlejr>	<1919>	Nyvej 8	*1
Suenson, Illa			translatrice		Nørre Søgade 49	*2

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>	<Adresse>	
Tang, Charlotte			sygeplejerske <Hald lazaretlejr>	Kronprinsessegade 50	*R
Tang, Dagmar Otilie			assistent <pengeafdelingen>	Nordre Frihavsgade 17, havehuset	*2
Thalbitzer, Carl (Billy)	<1865>		direktør <DRK, Petrograd og Moskva>	Østerbrogade 17	*2
Thal-Jansen, Hildur				Udenrigsministeriet	*2
Thomsen-Lundsgaard, Einar	<1899>	<1968>	student	Gothersgade 131	*1
Thorlacius, Hedvig			masseuse <Hald lazaretlejr>	Vordingborg	*R
Thrane, Johan Aage Vilhelm Julius			assistent i Telegrafdirektoratet <DRK, russisk kartotek>	Jagtvej 209	*1
Tidemand, Elisabeth				Kristianiagade 2	*1
Tilly, Albertine				Nørrebrogade 40	*2
Tobiassen, Niels Christian	<1886>		apoteker <hospitalsapoteker i Horserød lazaretlejr>	<1918-19> Horserød, Helsingør	*R
Traustedt, Louise Forchammer			lærerinde <DRK, tysk korrespondanceafdelingen>	Ingemannsvej 3b	*1
Tretow-Loof, Valdemar	<1878>	<1961>	kaptajn <til assistance for DRK ved krigsfangelejre i Tyskland>	<1918-19> Sten Blichers vej 14	*2
Trock-Jansen, Gudrun			<DRK, pengeafdelingen>	Stockholmsgade 33	*1
Troedsson, Alex	<1884>	<1959>	cand.theol. <delegeret for DRK, krigsfangelejre i Frankrig>	<1917-18> Frederiksberg Allé 36	*4
Tryde, Gerda	<1887>		cand.mag. <ansat ved DRK, krigsfangeafdelingen: russisk kartotek>	<1917> Østbanegade 5	*1
Tuxen, Axel	<1872>	<1946>	kaptajn, kontorchef	<1912-22> Krigsministeriet	*2
Tuxen, Georg	<1886>	<1958>	overlæge <Horserød lazaretlejr>	<1917> Amagerbrogade 16	*R
Tuxen, Peter Vilhelm	<1886>	<1943>	reservelæge <Hald lazaretlejr, ortopædkirurgisk afdelingen>	<1917> Amtssygehuset, Viborg	*R
Tvermoes			købmand	Store Kongensgade 21	*1
Tvermoes, L.			kaptajn, translatør	C. F. Gardens Allé 17, Hellerup	*2
Vanner				Damehotellet, Gammel Mønt 1	*1
Veit, Georg	<1895>		delegeret <DRK, Moskva>	Willemoesgade 8	*2
Veit, Sofie			sygeplejerske <DRK, Moskva>	Willemoesgade 8	*2
Videbech, Poul	<1869>	<1933>	overlæge, dr.med. <DRK, bestyrelsesmedlem; hærens lægekorps, fangetransporter til Hald og Horserød>	Viborg	*R
Vig-Nielsen, Søren	<1876>	<1964>	arkitekt <regeringskomitéen, teknisk ledelse>	Viborg	*R
Villadsen, William Peter			stabssergent <Horserød lazaretlejr, skriver hos lejrkommandanten>	<1917-18> Horserød, Helsingør	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Vind, Ove	<1877>	<1954>	hofjægermester <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland og Sibirien>	<1915-16>	Bækkeskov, Rønnede	*2
Vogelius, Frederik	<1866>	<1938>	overlæge <DRK, bestyrelsesmedlem; krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	<1917>	Fredericiagade 57	*R
Vogler, Otto	<1885>	<1941>	fhv. bryggeriejer <DRK, Moskva>		Carlsberg	*2
Voigt, Christian	<1866>		kaptajn <delegeret for DRK, russiske krigsfangelejr i Østrig-Ungarn>		DRK, Centralbureau	*2
Vorslund-Kiær, Peter	<1892>	<1989>	reservelæge <krigsfangeskibet "Heimdall">	<1919>	generallæge Arni Bornemann	*R
Vosbein, Antoinette			<DRK, russisk kartotek>		Johnstrups Allé 1	*1
Voss, Ingeborg			<DRK, russisk kartotek>		Strandvej 340, Klampenborg	*1
Wagner, Helene	<1896>		sekretær <DRK, Moskva, korrespondent> <russisk statsborger>			*R
Warming, Louise			<DRK, tysk kartotek>		Bjerregaardsvej 5, Valby	*1
Wedell-Wedellsborg, Ebba			baronesse <sekretær ved DRK, Paris>	<1919>	Hellerupgaard, Hellerup	*1
Wedell-Wedellsborg, Olga	<1875>		baronesse		Christiansvej 18, Hellerup	*1
Wedell-Wedellsborg, Vilhelm	<1873>	<1946>	baron, kaptajn <Hald lazaretlejr; militærattaché ved det danske gesandtskab i Paris>	<1917-19>	Frederiksberg, Bredegade 11	*R
Wederkinck, Elsie		<1924>	<DRK, bogkontoret>		Viggo Rothesvej 9, Charlottenlund	*4
Weng, Lydia			<DRK, bogkontoret>		Lille Strandstræde 20a	*4
Wesche, Charlotte			kommunelærerinde <DRK, russisk kartotek>		Schlegels Allé 5	*1
Wiingaard-Henriksen, Olaf Christian			kaptajn <Hald lazaretlejr>		Hald, Viborg	*R
Wildau			<DRK, tysk kartotek>		Rathsacksvej 20	*1
Wilhelm, Majse					Gammel Kongevej 123	*1
Winding, Laura			<kommunelærerinde>		Colbjørnsensgade 6	*1
Winkel, Ove Halfdan	<1876>	<1946>	kaptajn <delegeret for DRK ved krigsfangehjemsendelser fra Tyskland>	<1918-19>	tredje artilleriafdelingen, Aarhus	*2
Winther, Marie					Danasvej 8	*1
Wolff, Jane			<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Vesterbrogade 118d	*1
Wolffheckel, L.			<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Strandboulevard 141	*1
Wriberg, Hans			translatør <DRK, tysk kartotek>		Bentzonsvej 33	*1
Wulff, Ellen	<1878>		<DRK, tysk korrespondanceafdelingen>		Vennemindevej 8	*1
Wulff, Gudrun			<sygeplejerske, Horserød lazaretlejr>	<1918-19>	Vennemindevej 8	*1
Wulff, Ove	<1883>	<1952>	overlæge, dr.med. <chef for kirurgien i Horserød lazaretlejr>	<1917-18>	Skindergade 26	*R

<Navn>	<Født>	<Død>	<Stilling>		<Adresse>	
Wulff, Richard	<1878>		kammerjunker, kaptajn <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland>	<1916-17>	Hambrosgade 6	*2
Würtzen, Carl Henrik	<1869>	<1945>	overlæge, dr.med. <delegeret for DRK, krigsfangelejr i Rusland>	<1916>	Øresundshospitalet	*2
Yde, Marinus	<1879>	<1947>	kontorchef		Udenrigsministeriet	*2
Zachariae, Georg	<1850>	<1937>	viceadmiral <formand for regeringskomiteén>	<1916-18>	Triangel, Vældegaardsvej 70, Gentofte	*R
Zachariae, Poul	<1883>	<1966>	læge <chef for dansk ambulance, Petrograd; delegeret for DRK, Rusland; krigsfanger til hospitalisering i Danmark>	<1916-17>	Juliane Maries vej 14	*2
Zahle, Herluf	<1873>	<1941>	gesandt <præsident for krigsfangekonferencen i København>	<1917>	Stockholm	*2
Zahle, Otto	<1875>	<1972>	rektor <leder af DRK, bogkontoret i Paris og bogrejser til krigsfangelejr i Frankrig for at organisere studier blandt krigsfangerne>	<1918-19>	Nørre Voldgade 38	*4
Zamora, George			<DRK, bogkontoret, Paris, indpakker> <fransk statsborger>	<1918-19>	DRK, Paris	*2
Zeilau, Knud Cizeck	<1886>	<1961>	ritmester <tjenesterejser til Tyskland>	<1918-19>	femte dragonregiment, Randers	*2
Zeilau, Theodor Cizeck	<1884>	<1970>	kaptajn <Hald lazaretlejr; delegeret for DRK, Berlin>	<1917-19>	Viborg	*2
Zeltner, Otto	<1858>	<1923>	slotsforvalter, arkitekt <Indenrigsministeriet>		Tøjhusgade 17	*2

Opslagsværker

Danmarks Adels Aarbog

Dansk arkitektstat

Danmarks hær

Dansk biografisk leksikon

Dansk civilingeniørstat (Biografiske oplysninger ang. den polytekniske læreanstalts kandidater)

Dansk farmaceutisk stat

Dansk kirkestat

Dansk kvindebiografisk leksikon

Danske forstkandidater

Danske sagførere

De kongelige danske ridderordener og medaljer

Den danske lægestand

Den store danske encyklopædi

Det Kongelige Bibliotek: portrætregistranten

Hof og Stat: kongelig dansk hof- og statskalender

Håndbog for hæren

Kraks blå bog

Kraks vejviser 1919

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse 1848-1990. Rigsarkivet 1991

Salomonsens konversationsleksikon

Weilbachs kunstnerleksikon

Litteratur

La Croix-Rouge danoise pendant la Guerre mondiale. Paris 1919 (19 sider).

Hjælp ydet fra Danmark til de krigshærgede lande under og efter Verdenskrigen 1914-18, samlet og udarbejdet af Dansk Røde Kors. København 1921 (47 sider).

Meddelelser vedr. Røde Kors Krigsfangeafdeling (Christiansborg). Oktober 1914 til 31. december 1917. København 1918 (12 sider).

Tidsskrift for det Røde Kors: Foreningen »Det Røde Kors« i Danmark. København 1915-20 (mange relevante artikler om Dansk Røde Kors under og efter Verdenskrigen).

Høffding, Harald. *Erindringer.* København 1928, 275-85.

Stevnsborg, Lars. *Danmarks riges medaljer og hæderstegn 1670-1990.* Ordenshistorisk selskab. København 1992.

Stevnsborg, Lars. *Kongeriget Danmarks ordener, medaljer og hæderstegn.* Odense 2005.

Noter

1 Den institutionelle og historiske kontekst for Dansk Røde Kors' mindetegn »Dansk krigsfangehjælp 1914 til 1919« vil blive publiceret andetsteds, da præsentationen her er begrænset til kilden, dvs. protokollen.

2 Dansk Røde Kors, Ved Stranden 3, København. Dansk Røde Kors' formand til Kongen, 8. august 1919: »Dansk Røde Kors' krigsfangeafdelinger have følt trang til ved et mindetegn at kunne belønne det udmærkede uegennyttige arbejde, der af mange er ydet i de afdelingerne udfoldede virksomheder og ansøger derfor om, at det måtte behage Deres Majestæt som protektor for Dansk Røde Kors allernådigst at approbere et mindetegn som vist på følgende tegning. Med hensyn til tildelingen af hæderstegnet vil der allerunderdanigst blive søgt allerhøjeste approbation på indstilling fra ærespræsidenten for krigsfangeafdelingerne Hans Kongelige Højhed prins Valdemar. Mindetegnet tænkes tildelt alle, der i længere tid have deltaget i krigsfangehjælpen 1914 til 1919, og det vil selvfølgelig kun blive uddelt denne ene gang. Allerunderdanigst, Harald Høffding«. Rigsarkivet: Kabinetssekretariatet (211).

Bladjournal 1903-16. Protokol for Røde Kors' mindetegn »Dansk Krigsfangehjælp 1914 til 1919« (lbn. 3). »I længere tid« er andetsteds defineret som »minimum ét år«.

3 Kabinetssekretariatet (Amalienborg) til Dansk Røde Kors, 16. august 1919: »Ved allerunderdanigst andragende af ottende dennes har foreningen Det Røde Kors meddelt, at dets krigsfangeafdelinger har følt trang til ved et mindetegn at kunne belønne det udmærkede uegennyttige arbejde, der af mange er ydet i de afdelingerne udfoldede virksomheder, hvorfor foreningen har ansøgt om, at det måtte behage Hans Majestæt Kongen som protektor for foreningen allernådigst at approbere et mindetegn som vist på en samtidig fremsendt tegning. Efter at denne sag har været Hans Majestæt Kongen forelagt, skal Kabinetssekretariatet efter allerhøjeste befaling meddele, at Hans Majestæt allernådigst har bifaldet, at foreningen opretter et sådant mindetegn, hvorhos Hans Majestæt ved sin allerhøjeste approbationstegning har godkendt den fremsendte tegning, som herved tilbagesendes. Krieger«. Rigsarkivet: Kabinetssekretariatet (211). Bladjournal

- 1903-16. Protokol for Røde Kors' mindetegn »Dansk Krigsfangehjælp 1914 til 1919« (lbn. 3).
- 4 Invitationen blev udsendt som en blanket: »I anledning af ophøret af Røde Kors Krigsfangeafdelingens virksomhed vil der under forsæde af Hans Kongelige Højhed prins Valdemar, lørdag den 20. september 1919 kl. 16 præcis, finde en sammenkomst sted i Rigsdagens fællessal, til hvilken man herved har den ære at indbyde <personnavn>. Denne indbydelse tjener som adgangskort og må forevises ved indgangen. Påklædning: formiddagsdragt. SU«.
 - 5 Den danske komité for bogsamlinger til krigsfangelejrene: Bellibria.
 - 6 Prins Valdemar af Danmark (1858-1939) var yngste søn af Danmarks konge Christian 9. og dronning Louise. Han var i den danske marine (1873-1911), chef for den søforsvaret på Københavns Red (1907-11), og i 1918 blev han udnævnt til admiral (jf. Den Store Danske). I det danske kongehus var der en meddelelser, der under dækningsnavnet »Brutus« spionerede for den britiske efterretningstjeneste. Se: Kaarsted, Tage. Storbritannien og Danmark 1914-20. Odense 1974, 53-55 (195, note 2), 134-42. Spionen Brutus - en britisk gåde ved det danske hof. Weekendavisen, 19. april 1974. Lehmann, Johannes. Hvem var Brutus? Politiken, 9. juni 1974 (prins Georg af Grækenland hævdede på sine gamle dage, at det var han selv). Se også: Jespersen, Knud. Rytterkongen: Et portræt af Christian 10. 2009, 218-21. Vor mistanke retter sig mod prins Valdemar. Tak til Frederik Andreassen (Frederiksberg) for samtaler på Det Kongelige Bibliotek.
 - 7 Korrespondance med Høffding og indsendte personlister ligger på Rigsarkivet: Dansk Røde Kors (10001). Materiale vedr. mindetegn 1919-48. Krigsmindetegn 1914-18 (lbn. 280).
 - 8 Rigsarkivet: Kabinetsekretariatet (211). Blad-journal 1903-16. Protokol for Røde Kors' mindetegn »Dansk Krigsfangehjælp 1914 til 1919« (lbn. 3).
 - 9 Rigsarkivet: Dansk Røde Kors (10001). Materiale vedr. mindetegn 1919-48. Krigsmindetegn 1914-18 (lbn. 280). Her ligger en stabel af enkeltpersoners underskrifter på en fortrykt blanket: »Undertegnede meddelelser herved tilstånde for modtagelsen af mindetegnet for Dansk krigsfangehjælp i 1914-1919 med tilhørende diplom. København, den 20. september 1919«.
 - 10 Afslutningen af Røde Kors krigsfangeafdelingens virksomhed. Dagbladet, dagens nyheder, 21. september 1919, 7; Nationaltidende (morgenudgaven), 21. september 1919, 1-2. Røde Kors festen på Christiansborg. Berlingske Tidende, 21. september 1919, 7. Vejruddsigten ses sammesteds.
 - 11 »Under 1. Verdenskrig var Danmark et spionagecenter. København vrirmede med allehånde agenter: tyske, franske og russiske«. Kaarsted, Tage. Storbritannien og Danmark 1914-20. Odense 1974, 134.
 - 12 Bemærk »beretninger fra Dansk Røde Kors om krigsfangelejre i Rusland« i Krigsministeriet (forgæves eftersøgt i Statens Arkiver). Kohl, Carl von. Hærens arkiv, dets historie, dets placering, inddeling og opgaver. Krigsministeriet 1946, 158. Ses ikke i Forsvarets Arkiver, specialregistratur I: Militære rejserapporter 1769-1969. Forsvarets Arkiver 1999 (intet vedr. tsar-Rusland og Sibirien 1914-20). Læs også Jensen, Bent; Dansk Røde Kors' Ruslandsmission 1918-19. Historisk tidsskrift, 101 (1). 2001, 45-75, særligt 47-49.
 - 13 Statens Arkiver: Dansk Røde Kors' arkiv (10001A og 10001B); Københavns Hospitals-direktorat (0140-115), Københavns Garnisonssygehus 1818-1918, Københavns Militær-hospital 1918-63; Statens krigsfangelejre (1253) 1916-20, Den danske regerings komité til forplejning af syge krigsfanger og fangelejrenes centralkontor 1917-20; Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender (0018), 1919-20; Foreningen af forhenværede krigsfanger i Rusland (SB056), 1936-71; Lazaret- og udvekslingslejren for fremmede krigsfanger ved Hald (OX-15 203, OX3B3), 1917-21, og meget mere.
 - 14 Folketællingerne 1916 og 1921 er tilgængelige under Statens Arkivers hjemmeside: arkivalie-ronline.
 - 15 Rigsarkivet: Dansk Røde Kors (10001). Materiale vedr. mindetegn 1919-48. Krigsmindetegn 1914-18 (lbn. 280). Dansk Røde Kors (10001B), Centralbureauet. Centralbureauets arkiv 1917-24. C. a. Centralbureauets oprettelse, C. a. 1 Pengesager vedr. delegationer (lbn. 3). Rigsarkivet: Statens Krigsfangelejre (1253). Komité til forplejning af syge krigsfanger. Fortrolige skrivelser 1917-20 (lbn. 31).

Bernadette Preben-Hansen, født 1967, cand.mag. i latinsk middelalderfilologi. Fhv. ph.d. stipendiat (middelalderfilosofi) ved Rijksuniversiteit Groningen, Nederlandene (<http://preben.nl/>). *Da danskerne rejste fra borgerkrigen. Dansk krigsfangehjælp i Sovjetrusland og Sibirien 1917-20*. Personallistorisk Tidsskrift 2011: 1, 90-116. E-mail: b.preben@gmail.com. Rettelser og tilføjelser til personlisten meddeles gerne forfatteren.

Om Post & Tele Museums bibliotek og arkiv

Af Maria Hvid Kargaard

Bag Statstelegrafens gamle mure på Købmagergade i København ligger POST & TELE MUSEUM. Ud over museets udstillinger, café og butik huser bygningen også et omfangsrigt bibliotek og arkiv, som rummer et væld af arkivalier af stor personalthistorisk værdi. Artiklen gennemgår et udvalg af de kilder, som slægtsforskere kan have gavn af at benytte.

POST & TELE MUSEUM åbnede i 1998 og er en ikke-erhvervsdrivende fond stiftet i 1996 af Post Danmark A/S og TDC A/S. Museet opbevarer Danmarks nationale samlinger inden for post og tele og formidler den danske kommunikationshistorie i sine permanente udstillinger samt i skiftende særudstillinger. Museets samlinger rummer foruden genstande et omfattende arkiv og bibliotek, som giver et enestående indblik i den erhvervsmæssige og teknologiske udvikling i Danmark. For slægtsforskere er arkivet og biblioteket et skatkammer af informationer om de mange mennesker, der gennem årene har været beskæftiget inden for post- og televæsenet, og de bevarede opslagsværker som telefonbøger og vejvisere er et uvurderligt hjælpemiddel, når vi skal genfinde vores slægtninge.

Kraks Vejviser

Den københavnske vejviser, der fra 1862 blev kendt under navnet Krak, er udkommet hvert år siden 1770, hvilket gør den til verdens ældste, endnu eksisterende vejviser. POST & TELE MUSEUM er i besiddelse af landets eneste komplette samling. I samlingen indgår også *Københavns Adresse-Contoires Efterretninger*, også kendt som *Adresseavisen*, for årene 1760-1865. Samlingen er frit tilgængelig på POST & TELE MUSEUMS arkiv.

Københavns første vejviser blev udgivet af Hans Holck i 1770.¹ Ti år forinden havde Holck åbnet et adressekontor (en slags arbejdsformidling og boligkontor) i København og herfra udgivet *Adresseavisen*, som ud over diverse nyhedsstof bragte nyttige informationer om ledige lejemål og handelslivet i København, herunder vekselkurser, torvepriser og meget andet.² Det var utvivlsomt årene med at sælge informationer og formidle kontakt mellem handelsfolk og kunder, der gav Holck idéen til at udarbejde en vejviser.

Fig. 1: POST & TELE MUSEUM er flittigt besøgt af skoleklasser og børnefamilier. Museets arkiv og bibliotek gemmer sig på 2. sal. I 2011 havde museet mere end 200.000 besøgende. POST & TELE MUSEUM.

Forudsætningen for vejviseren var, at den skulle indeholde oplysninger – fortrinsvist adresse – om de københavnere, som de københavnske borgere kunne have behov for eller interesse i at opstøve, altså alle dem, der så at sige var noget ved musikken: rangspersoner, embedsmænd, oldermænd og jordemødre.³ Samtidig udgjorde vejviseren en slags »håndbog for København« med oplysninger af almen interesse såsom takster for alver-

dens ydelser, lige fra postforsendelser til begravelser og kørsel af møg fra byens lokummer og baggårde, rangforordningen, der angav, hvordan rangspersoner skulle tituleres og hvor de befandt sig i hierarkiet, introduktioner til seværdighederne i København og omegn og meget, meget mere.⁴ Holcks vejviser blev uhyre populær og udkom i omarbejdede, forbedrede versioner under varierende titler de næste mange år.

I 1862 overtog Københavns stadsinspektør Thorvald Krak udgivelsen. Han gennemførte en massiv revidering af vejviseren, der blev udvidet og langt mere systematisk opbygget med fem separate afdelinger: realregister, navnerregister, fagregister, firmaregister og ikke mindst en annonceafdeling.⁵ Allerede i 1864 blev vejviseren yderligere udvidet med et husregister.⁶ Med sin revidering understregede Krak, at vejviseren først og fremmest var et hjælpemiddel til understøttelse af handelslivet. Samtidig udstak han en ramme for vejviserens form og indhold, der skulle holde ved helt op til vor tid.

Udbredelsen af telefonnetværket i Danmark betød, at Kraks vejviser i begyndelsen af 1900-tallet oplevede en stigende konkurrence fra telefonbøgerne, hvor Københavns borgere nu kunne finde mange af de personoplysninger, som vejviseren før havde haft eneret på. Thorvald Kraks efterfølger, sønnen Ove Krak, valgte derfor at satse yderligere på handelsområdet og udvidede fagregistret til en landsvejviser, som blev finansieret af det øgede annoncesalg, som det samtidig blev muligt at foretage.⁷ Konkurrencen med telefonbøgerne og de mange små lokale vejvisere, der begyndte at komme frem, var et stigende problem op gennem århundredet og betød bl.a., at mange af de lokale handlende trak sig fra fagregistret, og at der blev gennemført massive sletninger i både navne- og husregistrene, indtil navnerregistret i 1968 helt forsvandt fra vejviseren. Hermed blev vejviserens status som den eneste kilde, der kunne give overblik over dansk handel og industri, cementeret, mens det fremover var telefonselskaberne, der lå i førertrøjen på personoplysningsområdet.⁸

Som Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen har bemærket, kan vejviserne med rette læses som et spejl for det omgivende samfund.⁹ Takket være deres brogede indhold er vejviserne en guldgrube for dem, der beskæftiger sig med dansk historie, hvad enten, det drejer sig om byliv eller handelsliv, erhvervshistorie eller personalhistorie.

For slægtsforskere er det naturligvis de personalhistoriske aspekter, der har primær interesse. Her er det vigtigt at bemærke, at indførslerne i vejviserne ikke er komplette og aldrig har været det. Det ses tydeligst i Holcks første vejviser, der blot omtaler godt og vel 1.100 københavnere ud af en befolkning på ca. 80.000.¹⁰ Vejvisernes formål har altid været at

tilvejebringe informationer om de personer, som en bred offentlighed kunne have behov for at komme i kontakt med, og det illustreres eksempelvis også ved, at vejviserne senere gik over til kun at omfatte de personer, der havde telefon.¹¹ Hvis vi ikke kan finde vores slægtninge i vejviseren, er det altså ikke ensbetydende med, at de ikke har eksisteret. Vi må blot gå andre veje for at lokalisere dem.

Når det så er sagt, så er chancen for at genfinde slægtninge i vejviserne rigtig gode i betragtning af den overvældende mængde indførsler, der trods alt er. Vejviserne er unægtelig et effektivt alternativ til folkeregistret og kirkebøgerne – som vi så kan fortsætte med, når vi først har fundet navn og adresse på de personer, vi er i færd med at undersøge. Og er vi rigtig heldige, kan vi via vejvisernes brogede indhold få et godt indblik i vores slægtninges erhverv og livsvilkår i den danske hovedstad gennem flere hundrede år.

Telefonbøger

Arkivet på POST & TELE MUSEUM rummer en af landets største samlinger af danske telefonbøger. I telefonbøgerne kan vi genfinde gamle venner og opdage ukendte slægtninge, og vi kan læse om danskernes erhverv gennem tiderne og se eksempler på udviklingen af den danske reklamekultur. Museets samling af telefonbøger strækker sig helt tilbage til oprettelsen af den første danske telefoncentral i 1881 og frem til i dag. Samlingen omfatter primært Københavns Telefon-Aktieselskab (1881-1993), Forenede Sydjydske Telefonselskaber (1896-1921), Jydsk Telefon (1897-2002), Fyns kommunale Telefonselskab (1884-2011), Tele Danmark (1994-1999) og TDC (2000-).¹²

Danmarks første telefonselskab, The International Bell Telephone Company, påbegyndte sin virksomhed i København i 1881. De større danske byer fulgte hurtigt trop, og inden for de næste par år fik snart sagt enhver købstad med respekt for sig selv et lokalt telefonselskab. For at udvide telefonnettet og øge virksomhedskapitalen valgte mange telefonselskaber hurtigt at fusionere, og fra midten af 1890'erne var den danske telefoni koncentreret inden for få, større regionale telefonselskaber såsom Københavns Telefon-Aktieselskab (KTAS), Fyns kommunale Telefonselskab (FkT) og Jydsk Telefon-Aktieselskab (JT).¹³

Bell-selskabet blev opkøbt af det nystiftede Københavns Telefon-Selskab (senere KTAS) i 1882 og havde da over 400 abonnenter. Fra 1883 skønnedes det derfor nødvendigt at trykke en telefonbog, som herefter udkom en gang om året og blev fremsendt til selskabets abonnenter.¹⁴ Oprindeligt havde Bell-selskabet blot haft 22 abonnenter, som findes registreret i selskabets telefonbog fra 1881. Denne Danmarks første tele-

fonbog var håndskrevet og blev løbende opdateret, og opdateringerne blev også bragt i de københavnske dagblade i takt med, at nye abonnenter kom til.¹⁵

Dette skete kun langsomt. Telefonabonnementerne var dyre, og det var derfor kun den privilegerede elite, der lod sig friste af det nye, moderne hjælpemiddel. Handelsfolk og erhvervsdrivende som grossererere, vognmænd, børse- og bankfolk var de første til at indse, at kommunikation via telefonen var effektiv og tidsbesparende, og at telefonen dermed kunne være en lønsom investering. Det er dem, vi finder i telefonbøgerne de første mange år. Der gik lang tid, før telefonen bredte sig til de lavere samfundslag.¹⁶

Selv om telefonen bredte sig langsomt i det danske erhvervsliv, bredte den sig dog. Langt vanskeligere havde den ved at vinde indpas i de danske privathjem. Her var den i direkte modstrid med de herskende borgerlige omgangsformer, hvor man udvekslede breve eller gik på visit hos hinanden, når man ønskede at kommunikere. Telefonen blev betragtet som et upassende, anmassende apparat, der forstyrrede privatlivets fred, og i telefonens første tid var der langt mellem de privatpersoner, der blev registreret i telefonbøgerne uden, at det havde et forretningsmæssigt sigte. Vi skal op på den anden side af 2. Verdenskrig, før telefonen havde bredt sig til alle samfundslag og dermed definitivt vundet en plads i de danske hjem.¹⁷

Når vi anvender telefonbøgerne til eksempelvis slægtsforskning, er det derfor med den store begrænsning, at telefonbogen kun indeholder telefonabonnenter. Der gik som nævnt mange år, før telefonabonnenterne var repræsentative for hele Danmarks befolkning – for slet ikke at sige omfattede hele Danmarks befolkning. Des længere, vi går tilbage i tiden, des mindre er chancen for, at vi kan genfinde vores slægtninge i telefonbogen.

Hvis vi skulle være så heldige at finde vores slægtninge i telefonbogen, fortæller det os til gengæld meget om deres økonomiske formåen, sociale status og syn på deres tids kommunikations- og omgangsformer. Telefonbøgerne kan med andre ord give en række informationer, som vi ikke kan finde i andre kilder, og som giver os en særlig forståelse for vores slægtninges holdninger, handlinger og sociale liv.

De danske telefonselskaber

Da Alexander Graham Bell præsenterede sin telefon på verdensudstillingen i Philadelphia i 1876, havde han næppe forestillet sig, at hans apparat inden for blot 50 år skulle blive en verdensomspændende succes og revolutionere vores kommunikationsformer for bestandigt. Historien

om de danske telefonselskaber er historien om et af landets største erhvervsventyr og de mange medarbejdere, der gennem mere end 130 år har gjort det muligt for os alle at tale sammen.

På POST & TELE MUSEUMs arkiv findes en lang række arkivalier, som belyser de danske telefonselskabers historie fra den spæde begyndelse i 1880'erne til i dag. I selskabernes nyhedsbreve og interne skrivelser samt i fagforbundenes foreningsblade kan vi læse om selskabernes arbejdskultur og medarbejdernes arbejdsvilkår, mens selskabernes publikumsorienterede udgivelser, telefonbøgerne, er et levende eksempel på telefoniens udbredelse i Danmark og de samfundsmæssige og teknologiske udfordringer, som telefonselskaberne opererede under.

Ligesom post og telegrafi (se neden for) blev telefonien hurtigt omfattet af et statsmonopol, men dog i en sådan form, at private selskaber fik koncession, dvs. statslig tilladelse, til at varetage telefondriften. Hermed ønskede den danske regering at sikre sig, at der kunne føres kontrol med kvaliteten af telefonien, og at man fik indflydelse på udbredelsen af telefonnetværket, således at de tyndt befolkede landområder eksempelvis ikke blev forfordelt i forhold til de større byer, fordi telefondriften her var mere rentabel. Koncessionerne var tænkt som en midlertidig løsning, men ordningen kom til at vare ved helt frem til oprettelsen af Tele Danmark A/S i 1990, hvor alle de regionale telefonselskaber blev lagt sammen i ét nationalt, statsligt telefonselskab.¹⁸

Indtil indførslen af fuldautomatiske telefoncentraler fra 1950'erne og frem fungerede danskernes telefoner ved, at hvert telefonapparat var forbundet med en hovedcentral, hvor en ekspeditrice – der efterhånden fik titlen telefonistinde – omstillede abonnenten til det ønskede nummer. Telefonistinderne var typisk yngre kvinder fra det bedre borgerskab, som tjente deres lommepenge – »nålepenge« – hos telefonselskabet, indtil de blev gift, og ansættelsen dermed ophørte. Utilfredsheden med, at indgåelse af ægteskab automatisk medførte afskedigelse, førte i 1920 til en længerevarende strejke hos KTAS, som endte med, at telefonistindernes krav blev imødekommet, og at også gifte kvinder fremover kunne betjene de danske telefoncentraler.¹⁹

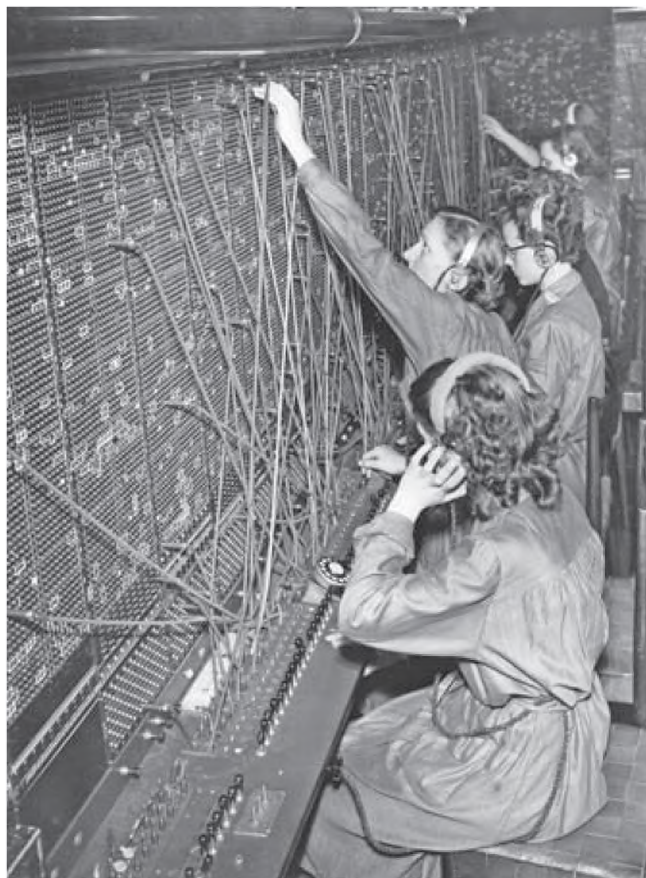
Den voldsomme ekspansion, som telefonselskaberne gennemgik frem til 2. Verdenskrig, betød at man måtte ansætte et stadigt stigende antal medarbejdere, og den teknologiske udvikling med en stadig forfinelse af apparaterne blev modsvaret med en stigende specialisering inden for de ansattes uddannelse og arbejdsområder. Telefonselskaberne beskæftigede en lang række medarbejdere inden for tre hovedgrupper: centralbetjening, anlæg og vedligeholdelse samt administration og kontortjeneste. Ikke mindst på grund af de mange telefonistinder

var der frem til midten af 1900-tallet et overvældende flertal af kvindeligt ansatte.²⁰

Sammenlægningen af de regionale telefonselskaber i Tele Danmark i 1990 varslede den liberalisering af telesektoren, som blev gennemført i 1996. Tele Danmark selv blev fuldt privatiseret i 1998, og i 2000 skiftede selskabet navn til TDC.²¹ I dag (2012) er der mere end 50 teleoperatører i Danmark.²²

Telefonselskabernes tidlige fusionering og efterfølgende vækst medførte rent organisatorisk en stærkt hierarkisk virksomhedsstruktur, hvor især de interne skrivelser spillede en afgørende rolle for kommunikationen på tværs mellem afdelingerne og fra ledelsen til medarbejderne. For os i dag betyder det, at arbejdsvilkårene i telefonselskaberne er særdeles godt belyst, og man kan være heldig at finde særdeles indholdsrige be-

Fig. 2: Telefonistinder ved de såkaldte multipleborde, hvorfra der kunne besvares omkring 400 opkald i timen. Århus hovedcentral, ca. 1950. POST & TELE MUSEUM.

skrivelser af de ansattes levned- og karriereforløb i nekrologer, omtaler af jubilæer og fødselsdage o. lign. Des højere i hierarkiet, en person be- fandt sig, des større vil chancen være for, at vedkommende er omtalt i de interne meddelelser.

Hertil kommer de ældre telefonbøger, som både kan bidrage til at be- lyse telefonselskabernes indre og ydre forhold samt give personalhistori- ske informationer om selskabernes ledelse og administration. Efter 2. Verdenskrig blev telefonbøgernes indhold gradvist mere »strømlinet« grundet papirmanglen og det stigende antal abonnenter, der gjorde det nødvendigt at muge ud i telefonbøgernes indhold, så her vil telefonsel- skabernes interne skrivelser være en bedre kilde til det personalhistori- ske stof vedrørende telefonselskabernes medarbejdere.

Endelig er det karakteristisk for telebranchen, at telearbejderne orga- niserede sig meget tidligt. Det første fagforbund, Telefonarbejdernes Fagforening, blev oprettet allerede i 1884.²³ Via de mange bevarede for- eningsblade kan vi komme helt tæt ind på de konflikter, ufordringer og arbejdsbetingelser, der formede dagligdagen for de af vore forfædre, der med telefonen i hånd var med til at knytte det danske samfund sammen.

Post- og telegrafvæsnet

Gennem tiden har det danske post- og telegrafvæsen (P&T) beskæftiget så mange mennesker, at sandsynligheden for, at en forfader har været tilknyttet postvæsnet, er meget stor. Ofte vil man kunne finde omtale af de ansattes livs- og karriereforløb i postvæsnets interne og eksterne skrivelser. Af særlig interesse er nyhedsbreve som *Officielle Meddelelser* og *Arbog for P&T* samt foreningsblade som *Posthornet* og *Dansk Telegrafti- dende*. Heri findes nekrologer, biografier, omtaler af jubilæer, div. artik- ler om personelle forhold og meget mere.

En for slægtshistorikere særligt interessant kilde er POST & TELE MUSEUMS fotoarkiv over tidligere ansatte hos P&T, der består af flere tusinde navngivne og daterede portrætfotografier. Ofte indeholder foto- graferne også oplysninger om den portrætteredes stilling, tjenestested og -år.

Det danske postvæsen blev grundlagt i 1624 med knap ti postruter mellem København og de større danske købstæder. Postomdelingen blev besørget af gående eller ridende bude og kunne blive videreleveret ved ombud, hvor bønderne som en slags stafet leverede posten videre fra gård til gård, indtil den endelig nåede sin rette modtager.²⁴ Efterhånden blev postruterne betydeligt udvidet, og der blev oprettet posthuse i køb- stæderne og i de større landsbyer. Særligt afgørende var oprettelsen af landpostvæsnet i 1860.²⁵

I postvæsnets spæde år var brevvekslingen så indskrænket, at den kunne administreres af en enkelt postmester, der typisk tilhørte det bedre borgerskab og typisk bestred et embede knyttet til bystyret. Postmesterbestallingen var en nebengesjæft.²⁶ Med etableringen af regulære posthuse i slutningen af 1700-tallet blev der imidlertid basis for at fastansætte en stab af fuldtidsmedarbejdere ved hvert posthus – postmestre, kontrollører, postskrivere og naturligvis postbude – der blev ledet af en postforvalter.²⁷ Ud over at være centrum for sortering og omdeling af posten tog posthusene også form som en art gæstgiverier, da mange rejsende valgte at benytte postvognen, når de skulle fra by til by. Postvæsnets og befordringsvæsnets blev så tæt knyttede, at det i midten af 1800-tallet var en selvfølge, at postmestrene tillige var opsynsmænd ved befordringsvæsnets.²⁸

Før 1907 var der ingen formel uddannelse af postmedarbejderne. Posteleverne blev ansat direkte af postmestrene og gik i en slags mesterlære, indtil de efter ti år fik mulighed for at blive statsansat. Alle højere embeder blev besat med jurister eller statsvidenskabelige kandidater, så mulighederne for at stige i graderne var stærkt indskrænkede.²⁹

Dette billede ændrede sig drastisk, da staten i 1907 overtog ansættelsen og uddannelsen af postmedarbejderne. Den nye personalestruktur baseredes på tre forskellige uddannelsesretninger møntet på hhv. højere embeder, postomdeling og kontorarbejde. Resultatet var et langt mere fleksibelt system, som gav medarbejderne bedre muligheder for at avancere og videreuddanne sig, samtidig med at man imødekom den teknologiske udvikling ved at uddanne specialiserede medarbejdere.³⁰

I 1927 blev postvæsnets sammenlagt med telegrafvæsnets i P&T. Telegrafens historie i Danmark var begyndt over 100 år tidligere med den optiske telegraf, der blev introduceret omkring år 1800. De store landvindinger inden for kommunikation via telegraf skete imidlertid først i midten af 1800-tallet, da Samuel Morse præsenterede den elektromagnetiske telegraf, morseapparatet. Her blev et elektrisk signal omsat til et simpelt alfabet bestående af prikker og streger på en papirstrimmel. Telegrafistens opgave var dels at afsende beskeder ved at trykke på en kontakt og dels at tyde og renskrive de indkomne beskeder og sørge for, at de blev leveret til deres endelige modtager.³¹

Telegrafen blev hurtigt en fænomenal succes i Danmark. Det var først og fremmest forretningsverdenen, der benyttede sig af det nye kommunikationsmiddel, men de private forbrugere fulgte snart efter. Fra åbningen i 1854 og over de næste 50 år steg det årlige antal sendte telegrammer til 2,3 mio., og det blev nødvendigt at oprette stadigt flere telegrafstationer og ansætte stadigt flere telegrafister.³²

Den teknologiske udvikling betød, at telegraferne blev hurtigere og lettere at anvende, og dermed blev det også lettere at rekruttere medarbejdere til telegrafstationerne. Telegrafisterne blev ansat direkte af stationsbestyreren og fik deres oplæring på selve telegrafstationen, inden de kunne avancere til telegrafist og telegrafassistent. Ofte var arbejdsforholdene meget ringe; telegrafisterne arbejdede i små rum, hvor det ikke sjældent vrimlede med mus og rotter, og hvor der var dårlig belysning og mangelfuld opvarmning.³³

Sammenlægningen i P&T i 1927 betød, at størstedelen af telegrafstationerne blev nedlagt, og at telegraferne flyttede ind på posthusene.³⁴ Dette skete samtidig med, at telegrafvæsnet for alvor begyndte at mærke konkurrencen fra telefonen, hvis udbredelse voksede og voksede og efterhånden udgjorde en alvorlig trussel mod telegrafens eksistensgrundlag.³⁵ Ikke desto mindre er det fortsat muligt at afsende telebreve den dag i dag.³⁶

Det danske post- og telegrafvæsens historie er meget veldokumenteret, og der er rig mulighed for at finde detaljerede oplysninger om tidligere ansatte. Når man søger personalhistoriske informationer i P&Ts kilder, er det vigtigt at have så stor forhåndsviden som muligt om den person, man leder efter. Vigtigst er at kende pågældendes navn, stillingsbetegnelse, tjenestested og –år. Mindre kan også gøre det, men des flere oplysninger, des nemmere er det at målrette sin søgning i materialet.

Anvendeligheden af P&Ts kildemateriale afhænger i høj grad af den persons status, man leder efter. Inden for P&T var der en stor hierarkisk bevidsthed, så des højere rangerende en person har været, des hyppigere vil han eller hun være omtalt i kilderne. Typisk vil det være langt lettere at finde informationer om kontoransatte og tjenestemænd end eksempelvis om landpostbudene, der langt op i tiden blev betragtet som en slags »andenrangspersonale« og derfor fik meget lidt omtale.

Kønsmæssigt er der også en klar forskel på kildematerialets beskaffenhed. Der har ganske vist været ansat kvinder i P&T langt tilbage i 1800-tallet, men mændene var i overvældende flertal, og der var en tydelig differentiering i, hvad der blev betragtet som mande- og kvindearbejde. Eksempelvis begyndte man først i 1970 at ansætte kvindelige postbude, da man hidtil havde ment, at arbejdet var så fysisk krævende, at kun mænd kunne udføre det. Og da mændene historisk set har været dominerende på de højere poster, er det også hyppigst dem, vi finder omtale af i kilderne.³⁷

Ud over det rent personalhistoriske er det danske telegrafvæsens kildemateriale særdeles alsidigt, og enhver med kommunikationshistorisk eller teknologisk interesse vil her kunne blive beriget med ny viden om

Fig. 3: Telegrafassistent R.A.C. Lichscheidt »multitasker« med morseapparat og cigar. Billedet er formodentlig taget på Toldbodens telegrafstation, ca. 1910. POST & TELE MUSEUM.

udviklingen af de danske kommunikationsformer gennem tiderne. Men P&Ts historie er også et eksempel på dansk erhvervshistorie, hvor vi kan få et detaljeret indblik i arbejdskultur, løn og arbejdsvilkår i en dansk virksomhed gennem mere end 400 år.

Besøg POST & TELE MUSEUM

De i artiklen omtalte arkivalier udgør langt fra de komplette samlinger i POST & TELE MUSEUMs arkiv og bibliotek, men er et udvalg af og en forsmag på de mange historier – ikke mindst personalhistorier – der ligger og venter. POST & TELE MUSEUMs bibliotek og arkiv kan besøges på Købmagergade 37 2. sal, 1150 København K. Biblioteket og arkivet har åbent hver onsdag mellem kl. 10-16 og i øvrigt efter aftale. Museets udstillinger kan besøges hver dag mellem kl. 10-16, og der er fri entré.

Noter

- 1 *Københavns politiske Veyviser for 1770*. København 1770.
- 2 *Københavns Kongelig Allernaadigst bevilgede Adresse-Contoirs Efterretninger 1760*.
- 3 Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen: *Hans Holck viste vejen. Kraks Vejviser gennem 225 år*. Holbæk 1995 s. 31.
- 4 *Københavns politiske Veyviser for 1770*. København 1770.
- 5 *Veyviser for Kjøbenhavn og Omegn for 1863*. København 1863.
- 6 *Veyviser for Kjøbenhavn og Omegn for 1864*. København 1864.
- 7 *Ibid* s. 86.
- 8 *Ibid* s. 205f., 233ff.
- 9 *Ibid* s. 178.
- 10 *Københavns politiske Veyviser for 1770*. København 1770.
- 11 *Kraks Vejviser 1931*, bd. I. København 1931.
- 12 Telefonbøgerne for KTAS, Lolland-Falster, Møn og Bornholm samt Rigstelefonkatalogerne findes på arkivet i Købmagergade. Ønsker man et opslag i de fynske eller jyske telefonbøger, skal man henvende sig til POST & TELE MUSEUM via e-mail museum@ptt-museum.dk eller telefon 33 41 09 00.
- 13 Birgitte Wistoft: *Tyrannisk, men uundværlig. Telefonen i Danmark før 1920*. Viborg 2007 s. 30, 54ff., 92-99.
- 14 *Ibid*. s. 37
- 15 *Fortegnelse over Abonnenterne paa The International Bell Telephone Company's Centralbureau*. København 1880/1881. POST & TELE MUSEUMs arkiv.
- 16 Wistoft (2007) 193f.
- 17 *Ibid* s. 192ff.
- 18 Birgitte Wistoft (red.): *Kampen om telefonen. Etatsraad Jean Hansens Deltagelse i Bestyrelsen af Københavns Telefon-Selskab 1882-1902*. Holbæk 2003, s. 58-62. Kurt Jacobsen: *Jydsk Telefon. »Verdens bedste telefonselskab«*. Århus 2004, s. 11ff.
- 19 Vagn Jarløv (red.): *Københavns Telefon i 75 År*. København 1956, s. 79f. Jacobsen s. 131. Wistoft (2007) s. 176, 191
- 20 Jarløv s. 173-218
- 21 Jf. TDCs hjemmeside: http://om.tdc.dk/public.php?dogtag=o_profil_hist
- 22 Iflg. den uafhængige opgørelse på <http://www.telemarkedet.dk/teleselskaber>
- 23 Jarløv s. 60
- 24 A. Morell Nielsen: »Postvæsenet 1624-1800« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 24-30
- 25 J. Fuglsang: »Landpostvæsen« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 193-204
- 26 Anders Monrad Møller: *P&T's historie 1711-1850. Posttrykker, dagvogn og fodpost*. Viborg 1992 s. 123f.
- 27 *Ibid*. s. 300
- 28 *Ibid*. s. 303
- 29 Gert Hammerby: "Personale og uddannelse" i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 253f.
- 30 *Ibid*. s. 252f.
- 31 P.F. Eriksen: »Telegrafvæsenet 1800-1920« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 267ff.
- 32 *Ibid*. s. 270f.
- 33 Poul Thestrup: *P&T's historie 1850-1927. Vogn og tog – prik og strøg*. Viborg 1992 s. 192, 268
- 34 P.F. Eriksen: »Teletjenestens organisation« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 398
- 35 P.F. Eriksen: »Teletjenesten og kunderne« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 406
- 36 »Telegram«, *Den Store Danske Encyklopædi*. http://www.denstoredanske.dk/It_teknik_og_naturvidenskab/Elektronik_teletrafik_og_kommunikation/Kredsl%C3%B8bsteori_og_telefon,_telegraf_og_telemex/telegram?highlight=telegram
- 37 B.M. Andersen: »Post- og telegrafvæsenets organisation og stilling i dag« i A. Morell Nielsen, Gert Hammerby og Jan Danielsen (red.): *Bogen om post og tele. 350 års virksomhed*. København 1974 s. 19

Maria Hvid Kargaard, født 1983, cand.mag. i historie fra Københavns Universitet. Tidl. samlingsmedarbejder ved POST & TELE MUSEUM med ansvar for digitalisering af museets samlinger og udvikling af en internetbaseret brugerportal for museets arkiv. Fra 2012 ansat som redaktør ved rejsebureauet Nazar Nordic. E-mail: historikeren@kargaard.dk.

Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark Gotisk kursiv 1800-1875

Af Michael Dupont

Dette er den femte del i serien om dagligdagsskriftens udvikling i Danmark. I den første del, der blev bragt i Personalthistorisk Tidsskrift 2006:2, begyndte vi med 1350, og nu er vi nået helt frem til 1800-tallet, den gotiske kursivs sidste århundrede. I dette sekel gik staten bankerot, Norge og Sønderjylland kom under andre vinger, enevælden blev afskaffet og landets første grundlov underskrevet. I en periode med så store politiske ændringer var skriftens udvikling mærkeligt nok meget konservativ. Nogle ændringer førte tiden dog med sig, og det skal vi se nærmere på nedenfor.¹

Alfabetet (gotisk kursiv 1800-1875)

Det alfabet, man brugte i 1800-tallet, er på mange måder identisk med det fra det foregående århundrede. Når man ser en tekst fra det 19. århundrede, vil man med et øvet øje let kunne se forskel pga. skriftens umiddelbare indtryk, bl.a. ud fra stregens tykkelse og skriftens hæld-

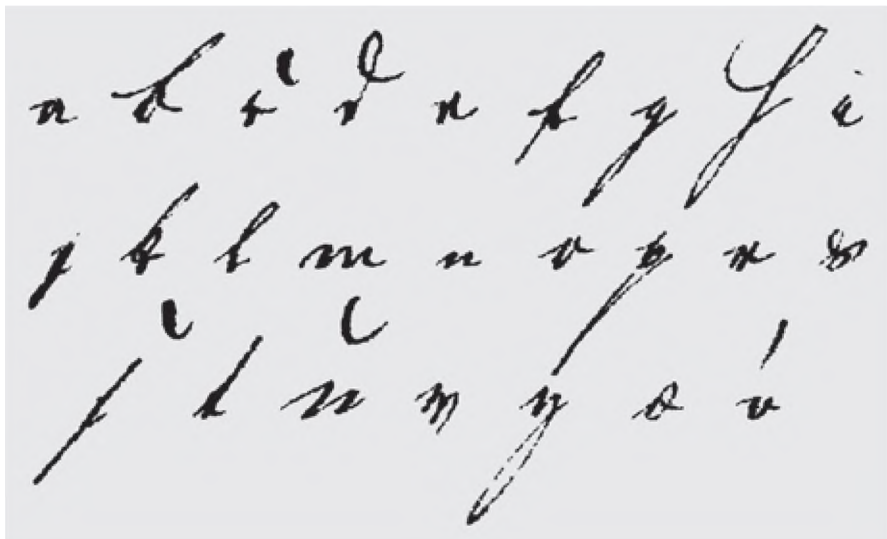

Fig. 1: Eksempel på alfabet anno 1837. a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v y æ ø.

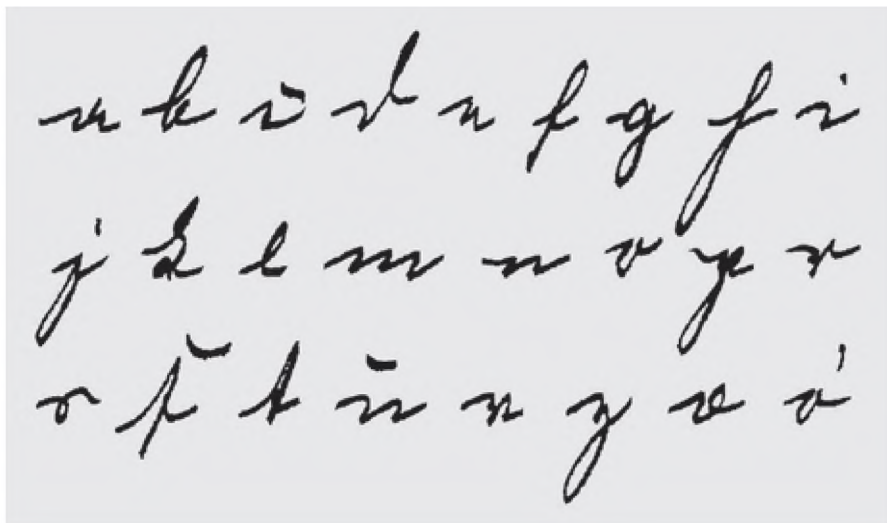

Fig. 2: Eksempel på alfabet anno 1878. a b c d e f g h i j k l m n o p r s s t u v y ø.

ning. Det hænger bl.a. sammen med, at man begyndte at bruge meget spidst tilskårne fjerpenne, fra omkring 1840 stålpenne. Buerne og sløjferne blev også mere smalle og spidse end i 1700-tallet, formentlig påvirket af, at man begyndte at holde pennen anderledes.

Skriften fik et mere ensartet udtryk end tidligere, og bogstaverne blev skrevet med skarpe vinkler, så de bærer præg af at være en »række takker«, som Erik Kroman har formuleret det. Det gjorde også, at flere bogstaver gled sammen og blev halvanonyme, fx e, m, n og u.

Hvis man går i dybden med hver af alfabetets bogstaver, vil man dog opdage, at udformningen af de enkelte tegn ikke har ændret sig meget siden 1700-tallet. I løbet af det 18. århundrede fik man et mere organiseret skolevæsen, og sammen med udgivelsen af skriveforskrifter med alfabeter til undervisning, blev skriftens udformning låst fast uden den naturlige mulighed for at udvikle sig.

Nogle ændringer skete der dog. Fra omkring år 1800 blev ligaturen *ss* (to lange s'er) ikke længere brugt; i stedet gik man over til at skrive et kort *s* efterfulgt af et langt *s*. Den tidligere så brugte ligatur *fft* ses kun til omkring samme tidspunkt. Herefter vil man som med *ss* skrive bogstaverne hver for sig, nemlig *ft* og uden dobbelt-*f*. Mange ligaturer forsvandt; men man holdt dog fast i fx *dt*, *sk* og *st*.

Bogstav *h* ses stadig i 1800-tallet med et mere eller mindre skarpt knæk på midten; men det blev mere og mere udbredt at skrive det i sin strakte

form, som det ses i ill. 1 og 2. **y** skrives ofte med to prikker over bogstavet indtil midten af det 19. århundrede. Også **k** undergik en udvikling, der allerede begyndte i løbet af 1700-tallet. Den første streg gik ikke mere helt ned til linien, hvilket resulterede i en enkel form med en krølle.

Problemer

De ting ved skriftens udformning, der volder problemer med at læse tekster fra 1800-tallet, er stort set de samme som i 1700-tallet. Bogstav **c** skrives som en lodret streg med en lille hage på tværs i toppen. Mangler hagen, eller er den utydelig, kan **c** hurtigt forveksles med **i**. Også bogstaverne **e** og **n** ligner hinanden. I løbet af det 18. århundrede blev den højre streg i **e** sænket mere og mere, indtil den til sidst hvilede på linien. Derved kom bogstavet til at ligne et sammenklemt **n**. Bogstav **u** kan også let forveksles med **n**, hvis den tværgående streg eller bue over bogstavet, der bruges som kendetegn, ikke er tydelig. **r** og **v** skrives på næsten samme måde, dog vil slutningen af bogstaverne være forskellige. På **r** vil

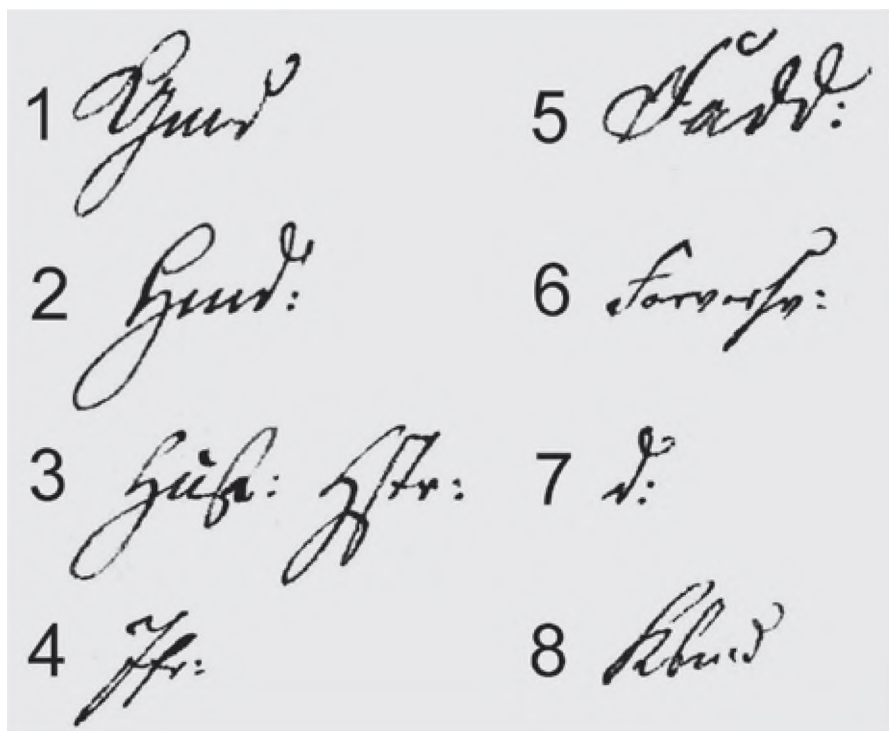

Fig. 3: Eksempler på forkortelser. 1) Gårdmand, 2) Husmand, 3) Hustru Hustru, 4) Jomfru, 5) Faddere, 6) Farversvend, 7) den, 8) Købmand.

Aar 1878 den 26te Juli Eftermiddag Et 1/4 indfandt Notarius publicus ved Under-
 tegnede sig efter Begjæring vidnefast i Eiendommen Matrikel No 53 c i St. Annagade her i
 Staden, hvor da Niels Hansen og Hustrue Johanne Sofie fødte Nielsen, hvis Identitet blev mig
 godtgjort af Snedker C. Madsen og Forkarl Carl Christian Olsen her af Staden, underskrev
 begge egenhændigen og begge ved deres Fornufts fulde Brug foranstaaen[de Testamente].

Fig. 4: Landsarkivet i København: Helsingør Byfoged: Skifteretsprotokol 1875-1878. Aar 1878 den 26te [rettet fra 6te] Juli Eftermiddag Klokken 1 1/4 indfandt Notarius publicus ved Under- tegnede sig efter Begjæring vidnefast i Eiendommen Matrikel No 53 c i St. Annagade her i Staden, hvor da Niels Hansen og Hustrue Johanne Sofie fødte Nielsen, hvis Identitet blev mig godtgjort af Snedker C. Madsen og Forkarl Carl Christian Olsen her af Staden, underskrev begge egenhændigen og begge ved deres Fornufts fulde Brug foranstaaen[de Testamente].

stregen fortsætte i en konkav bue til næste bogstav, mens stregen på v vil bue ind mod bogstavet selv, ofte uden at røre det næste bogstav.

De høje bogstaver **f**, **h** og **s** ligner også hinanden. Der er dog nogle tydelige forskelle. **f** har en sløjfe på midten, mens dette hverken ses ved **h** eller **s**. Bogstav **f** og **h** slutter foroven og forneden i to åbne sløjfer, mens bogstav **s** ofte har en mere spids form uden luft mellem op- og nedstregene. **s** skrives også omvendt i forhold til **f** og **h**, nemlig ved at føre pennen ned og derefter op, mens de to andre bogstaver skrives ved at føre pennen op og derefter ned. Det ændrede sig dog i løbet af 1800-tallet, da man begyndte at skrive **s** som **f** og **h**, først op og derefter ned. For at undgå forvekslinger anvendte man derfor en lille hage i toppen af det høje **s**, som det ses i ill. 1 og 2.

Forkortelser

I løbet af 1800-tallet blev de forskellige måder at forkorte på færre end i 1700-tallet. Det blev mere og mere almindeligt kun at forkorte med et kolon, fx sv: for *svend*, i stedet for de ældre og mere varierede typer som bl.a. at sætte endelsen af et ord over linien for at vise, at det midterste af ordet var udeladt (fx H^r = Herr). Det er også denne udvikling, der til sidst ledte til vore dages forkortelsespunktum, der i bund og grund er noget ulogisk, da et punktum betegner en slutning, mens et kolon antyder, at der stadig mangler noget.

På trods af denne udvikling havde man i 1800-tallet stadig forkortelsestegn, der betegnede bestemte møntfodder, vægt- og rummål.² Langt op i det 20. århundrede brugte man forkortelsen for pund. Også nasal-

stregen over m eller n, der betegner, at bogstaverne skal læses dobbelt (mm eller nn) blev brugt helt op i 1800-tallet.

Ved tidsangivelser, fx i kirkebøger eller retsprotokoller, ses også forkortelserne s.M. (samme måned) og f.M. (forrige måned).

Gode råd til læsningen

Stavningen i 1800-tallet ligner til forveksling vores. Selvfølgelig er der forskelle; men disse forstyrrer sjældent forståelsen. Nogle uligheder, der skal nævnes, er, at man i præteritum skriver »kunde« i stedet for »kunne« og »skulde« i stedet for »skulle«. Verber i præsens, 3. person pluralis, ligner vores infinitiv-form, eksempelvis »vi gå« i stedet for »vi går«.

Hvis man står over for et ord, man ikke kender, kan man slå ordet op i hovedværket: Verner Dahlerup m.fl.: *Ordbog over det danske Sprog*, 28 bind, 1919-1956 (findes i flere oplag).³

Afskaffelsen af gotisk kursiv

Den 10. maj 1875 udgik der et ministerielt cirkulære til alle landets skoledirektioner vedrørende skriveundervisningen i borger- og almueskolerne, dvs. skolerne i byerne og på landet: »Da imidlertid den Mangel paa Skrivefærdighed, der findes hos Mange af den Del af Befolkningen, der har erholdt sin Undervisning i disse Skoler, kan antages tildels at hidrøre fra, at der ved Skriveundervisningen indøves 2 Alphabeter, har Man fundet det rettest, at Man ved denne Undervisning i de ommeldte Skoler for Fremtiden indskrænker sig til det ene Alphabet, hvilket da maa være det latinske som det almindeligst benyttede.« Man mente med andre ord, at det krævede for meget af eleverne at lære to alfabeter - nemlig den gotiske og latinske kursiv - og derfor afskaffede man skriveundervisningen i den ene. Hvor den latinske kursiv tidligere stort set kun blev brugt til at skrive egenavne og fremmedord med, skulle den nu bruges til al håndskreven tekst. Dog skulle eleverne stadig modtage undervisning i »Skriftlæsning med gothiske Bogstaver«, noget der fortsatte langt op i det 20. århundrede.

Selv om cirkulæret på længere sigt betød, at gotisk gik af brug, så skete denne udvikling dog ikke fra den ene dag til den anden. Mange af dem, der i deres skolegang havde lært gotisk kursiv, fortsatte med at bruge den. Et vidnesbyrd er de mange kirkebøger, der også efter 1875 fortsat blev ført i en blanding af gotisk og latinsk skrift. Først med generationsskiftet, da de elever, der kun havde lært det ene alfabet, kom på arbejdsmarkedet, fik udviklingen for alvor rodfæste i Danmark. Dermed var en 800 år gammel æra forbi og det gotiske alfabet fortrængt af det latinske.

Noter

- 1 Dansk palæografi fra reformationen indtil midten af det 20. århundrede er undersøgt i Erik Kroman: *Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden*, 1943.
- 2 Se oversigten i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2008:1, s. 122, nr. 6, 7 og 8.
- 3 En digital version findes på hjemmesiden: <http://ordnet.dk/ods/> (set d. 29.02.2012). Et godt hjælpemiddel, der dog i kraft af sin størrelse har sine klare begrænsninger er Heini Madsen: *Ordbog for slægtsforskere*, 1998. Her findes mange af de mest benyttede ældre danske ord.

Finn Andersen 1942-2011

Finn Andersen fotograferet på Landsarkivet for Sjælland d. 15. januar 1999.

Foto: Peter Wodskou Christensen.

Den 20. oktober 2011, kort før han ville være fyldt 69 år, døde ekspeditionssekretær *Finn Andersen*, der havde været formand for Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie i perioden 1993-2002 og bestyrelsesmedlem siden 1980.

Finn Andersen var født i Vebbestrup nord for Hobro i 1942. Fra 1964 var han i et år ansat som trafikassistent i Kastrup Lufthavn, men valgte derefter at ernære sig som erhvervsgenealog. Den første oktober 1971 blev han ansat som assistent ved Landsarkivet for Sjælland. Hans viden, engagement og store arbejdskraft gjorde, at han hurtigt avancerede op gennem systemet til registrator og arkivsekretær. Fra august 1985 var han sekretariatsleder og fik senere titel som kontorfuldmægtig og ekspeditionssekretær. Fra slutningen af 90erne gjorde Finn Andersen tjeneste på Rigsarkivet, hvor man ønskede at drage nytte af hans indsigt og store arbejdskraft ved planlægningen af det nye arkivbyggeri.

Inden han blev sekretariatsleder på Landsarkivet for Sjælland, var Finn Andersen en af nøglepersonerne i læsesalsarbejdet med mange kontakter til slægtsforskere. Da der blev en plads ledig i bestyrelsen for Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie i 1980, var det derfor oplagt at opfordre Finn Andersen til at stille op ved valget. På dette tidspunkt var der store brydninger inden for det slægtshistoriske organisationsarbejde, og en gruppe uden for bestyrelsen forsøgte at vælte den siddende bestyrelse, som dog red stormen af. Finn Andersen blev som bestyrelsens kandidat indvalgt og overtog posten som sekretær og redaktør af *Personalhistorisk Tidsskrift*. I de følgende år deltog han sammen med undertegnede, der var blevet valgt til formand i 1980, i forhandlingerne med de slægtshistoriske foreninger om dannelsen af en enhedsorganisation for alle slægtsforskere i Danmark. Drøftelserne endte med, at Samfundet valgte at stå uden for Sømmenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SLF),

men ikke mindst takket være Finn Andersens forhandlingsevne fik man en arbejdsdeling og samarbejdsmodel, der fungerede til begge parter tilfredshed. Det gjaldt bl.a. Hvem forsker Hvad og det nordiske samarbejde, der var en hjertesag for Finn Andersen. Han redigerede Personalhistorisk Tidsskrift 1980-1985 og gennemførte en modernisering af tidsskriftets udseende og en tiltrængt kraftig forøgelse af illustrationsmaterialet. I 1982 publicerede han her artiklen *Svensk af fødsel*, som åbnede en hidtil ubenyttet kilde for slægtsforskere med svenske aner. Han fortsatte som sekretær til 1989 og var i 1993, da undertegnede trak sig tilbage som formand, det naturlige valg som efterfølger. Han bestred formandsposten indtil 2002. Efter kraftige opfordringer indvilgede Finn Andersen i også herefter at fortsætte i bestyrelsen og stille sin ekspertise til rådighed. Ved sin død var han næstformand. Hans arbejdskraft og engagement og ikke mindst hans menneskelige egenskaber vil blive stærkt savnet.

Et af de områder inden for det genealogiske organisationsarbejde, hvor Finn Andersens indsats har sat sig de varigste spor, er *databehandling i slægtsforskning*. På et meget tidligt tidspunkt så han i edb-teknikken nye muligheder for slægtsforskningen både med hensyn til tilgængeliggørelse af kildemateriale og bearbejdelse af indsamlede oplysninger. Midt i 1980'erne var de andre nordiske lande langt fremme med anvendelse af databehandling i slægtsforskning, og inspireret heraf foreslog en gruppe i Samfundets bestyrelse bestående af Finn Andersen sammen med Jørgen Papsøe og Poul Steen, at man skulle danne en særlig sektion med navnet *Databehandling i Slægtsforskning (DIS)*. Den 21. maj 1987 afholdt man på Landsarkivet for Sjælland stiftende møde. Der mødte omkring 60 interesserede op, og Finn Andersen blev valgt til formand for planlægningsgruppen, senere for sektionen. Da DIS konstituerede sig med egen bestyrelse blev Finn Andersen valgt som den første formand, en post han beholdt til 1992. Interessen for databehandling i slægtsforskning var overvældende, så den nye forening fik hurtigt flere medlemmer end moderforeningen, men en del var medlemmer begge steder. Også i kildeindtastningsprojektet (KIP) har Finn Andersen været aktiv og ydet en betydningsfuld indsats bl.a. andet som arkivvæsenets repræsentant i den samarbejdsgruppe, der koordinerede indtastningsarbejdet.

Som det fremgår af ovenstående har Finn Andersen været en drivende kraft i udviklingen af slægtsforskningen i Danmark med hensyn til benyttelsen af datateknik til gavn for såvel den enkelte slægtsforsker som for hele formidlingsprocessen. Vi har alle grund til at være ham taknemmelig både for denne indsats og for hans store uselviske organisationsarbejde.

Hans H. Worsøe

Rettelser

Rettelserne er modtaget fra forfatterne til artiklerne.

Anna Marie Lebech-Sørensen: Mette Scholastica Kellinghusen - hendes liv, aner og efterslægt, i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1998:1, s. 34-73.

- s. 46. Caspar Christopher var rektor Bøtchers rette fornavne.
- s. 54. Kirsten Due var enke efter Knud Pedersen Maaneskiold. Peder Knudsen var dennes far.
- s. 55. Laurits Erikssen var gift med Karen Friis, datter af Kirsten Lystrup og Peder Friis jvf. note 69.

Dion C. E. Maaneskjold: Peder Lauridsen Maaneskiolds anetavle, i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1989:2, s. 121-138.

- s. 124, 2. afsnit, linie 14. »Peder Lauridsen Maaneskiold« skal være »Laurids Pedersen Maaneskiold«.
- s. 125. En artikel af Kr. Værnfelt fra 1937-38 rykker ved generationsskifterne på min artikels spindeside, hvor anerne »Jens Vognsen g.m. Dorthe Bildt« optræder. Ægteparret nævnes i Kr. Værnfelts artikel s. 178, hvor også den fra våbenanetavlen anførte datter »Kirsten Vognsen« omtales, dog her som datter af »Laurids (Lars) Jørgensen Vognsen« og hans første hustru, hvis navn desværre ikke fremgår. I konsekvens heraf bør min anførsel af Laurids (Lars) Jørgensen Vognsens 2. hustru – Anne Pedersdatter Maaneskiold, (som mor til Kirsten), – udgå og erstattes af ledig plads i anetavlen. Hermed håber jeg Anne Pedersdatter Maaneskiolds eftermæle genoprettes.
- s. 136, tiptipoldeforældre 56-57. I citatet fra s. 178 i en artikel af Kr. Værnfelt »[...] Henrik Bildt havde vist ingen Børn;¹ thi da han 1613 døde, fik Maren Prip tilstaaet Livsophold paa Hovgaard til sin Død, der først indtraf 1650. Hun skal være blevet 100 Aar gammel. Efter Henrik Bildt blev Lars Jørgensen Vognsen Ejer af Hovgaard [...]« indføjes noten »¹Velbaarne Laurids Bild til Hassinggaard«, der 1650 nævnes i Kjær Herreds Tingbog, synes ikke at kunne placeres blandt Vester-Hassing Bildterne«. Oplysningen giver anledning til at sætte spørgsmålstegn ved stamtavlen for »Vognsen af Stenshede« i Danmarks Adels Aarbog 1936, men åb-

ner mulighed for at den flere gange nævnte »Dorthe« Bildt, var en hidtil ukendt datter af Henrik Bildt og Maren Prip.

- s. 137, note 27. Her omtales et studie af generationsskifterne mellem ane 3, 7 og 15, hvilket afslører et genealogisk problem, der ikke har fundet en tilfredsstillende løsning. Herefter blev Else Nielsdatter Munk (ane 3), som var datter af Kirsten Lauridsdatter Vognsen (ane 7), anset for at være barnebarn af Anne Pedersdatter Maaneskiold (ane 15), en konstruktion der frembød tidsmæssige problemer, og nu må anses for at være en fejlslutning. Af en artikel af Kr. Værnfelt, fremgår det imidlertid, at Anne Pedersdatter Maaneskiold snarere var Kirsten Lauridsdatter Vognsens *stedmor*. Kr. Værnfelts artikel baserer sig på Præsteindberetningen af 1553 og matriklen af 1662 hhv. 1688 angående gårdenes ejerskabsforhold i Kjær Herred.
- s. 138, note 35. J. Chr. Berg: »Samlinger til det norske folks sprog og historie« 1883, skal være 1833.

Noter

- 1 Kr. Værnfelt, Aalborg: »Bidrag til Kjær Herreds Historie«, s. 164-205, i Jyske Samlinger 5. række 3. bind Universitetsforlaget i Aarhus 1937-38.

Publikationer og prisliste

Titel	Udgivet	Pris	Medlemspris
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2009-2010</i> Pris pr. årgang		250	225
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2005-2008</i> Pris pr. årgang		225	200
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2004:2</i> (jubilæumsbogen)		225	150
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2004:1-2</i> (forårsnummeret og jubilæumsbogen)		300	200
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1994-2003</i> Pris pr. årgang		200	175
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1983-1993</i> Pris pr. årgang eller hæfte		75/50	50/25
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1983-1994</i> Samlet pris for alle 12 årgange NB: Enkelte hæfter er desværre udsolgt		300	150
<i>Tusindvis af navne. Register til Personalhistorisk Tidsskrift. 1997-2010.</i> Ved Poul Steen og Arne Julin	2012	125	100
<i>Tusindvis af navne. Register 1880-1965. 3 bind</i> (med cd-rom). Ved Poul Steen og Arne Julin NB: Cd-rom indeholder register 1880-2000	2001	500	250
<i>Tusindvis af navne. Personregister til Personalhistorisk Tidsskrift 1966-1996.</i> Ved Poul Steen.	1998	400	250
<i>110 års indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990</i> (med diskette). Ved Poul Steen	1992	150	100
<i>Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1991-2000.</i> Ved Hans H. Worsøe	2001	50	25
<i>mig & MINE. Slægtsforskning for børn.</i> Af Charlotte S.H. Jensen	2002	100	100
<i>Borger og bybefolkning.</i> Af Ole Degn	2001	180	120
<i>Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon 1984-1995.</i> Af Sv. Cedergreen Bech	1996	35	25
<i>Fortegnelse over dansk slægtslitteratur 1973-1979.</i> Af Dorte Gissel	1992	100	60
<i>Latinskolens religionslærere 1853-1903.</i> Af Erik Nørr	1981	50	30
<i>Tilføjelse og rettelser til Danske Sagførere.</i> Af Finn H. Blædel	1979	50	30
<i>Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977.</i> Af Ejvind Slottved	1978	100	75

Alle priser er inkl. moms. Ved forsendelse beregnes porto.

Indmeldelse

Årskontingentet for 2012 er 250 kr. for medlemmer med postadresse i Danmark
 Årskontingentet for 2012 er 280 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige Europa
 Årskontingentet for 2012 er 325 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige udland
 For årskontingentet modtager medlemmerne *Personalhistorisk Tidsskrift*

Bestilling

Bøger og hæfter kan bestilles hos:

Birgit Flemming Larsen

Klostermarken 13

9000 Aalborg

E-mail: indmeld@gmail.com

Bøger og hæfter kan også bestilles via Samfundets hjemmeside www.genealogi.dk

Vejledning til forfattere

Redaktionelle retningslinjer for artikler til *Personalthistorisk Tidsskrift*

Inden du går i gang:

- En artikel til *Personalthistorisk Tidsskrift* er en faglig og velskreven tekst med velvalgte illustrationer.
- En artikel til *Personalthistorisk Tidsskrift* er skrevet for den interesse-rede lægmand.
- En artikel til *Personalthistorisk Tidsskrift* er formidling af slægtsforskning, personalhistorie, kildestudier, kulturstudier samt kortere utrykte kilder. I hovedreglen bringes kun artikler, som omhandler personer eller slægter med dansk tilhørsforhold eller et dansk emnestof.
- En vellykket artikel bliver til i god dialog mellem forfatter og redaktion. Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller uden for redaktionens snævre kreds.
- *Personalthistorisk Tidsskrift* udkommer to gange årligt, men manuskripter kan sendes hele året. Redaktionen modtager gerne artikler samt ønsker til artikler fra læsere og abonnenter.

Overordnede manuskriptforskrifter:

- Tekstfiler bedes leveret i word-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.
- Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 20 sider à ca. 3800 enheder.
- Gældende dansk retskrivning skal følges, og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang, de optræder. Usædvanlige og selvopfundne forkortelser frabedes.
- Citater skrives med almindelige typer (ikke kursiv) og anføres i citationstegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteapparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn.
- Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3 ...).
- Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren.

Vigtigt:

- Inden du indsender dit manuskript til redaktionen, bør du have læst og fulgt de retningslinjer, manuskriptforskrifterne opstiller.
- De udførlige manuskriptforskrifter kan findes på www.genealogi.dk.

Akkumuleret register til Personalhistorisk Tidsskrift 1997-2010

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie har udgivet et nyt registerbind, der dækker årene 1997-2010.

Økonomisk støtte fra Flemming Aagaard Winther og Alfred Good's Fond har muliggjort trykningen af dette supplement til de allerede udgivne akkumulerede registre, som er et uundværligt redskab for den, der søger bestemte personer eller slægter, der er nævnt i Personalhistorisk Tidsskrift.

Registerbindet koster for medlemmer kr. 100 + forsendelse og kan bestilles på: indmeld@gmail.com

Efterlysning

Personalhistorisk Tidsskrift søger læsere, som har lyst til at anmelde bøger. Henvendelser skal ske til anmelderredaktøren på: sanjatuxen@gmail.com.

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg

Sekretær: Bente Jensen, Laksevågen 5, 9400 Nørresundby

Kasserer: Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde

Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup

Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV

Knud Prange, Degnemoose Allé 26, 2700 Brønshøj

Poul Steen, Strandvejen 296A, 2930 Klampenborg

Anne Dorthe Suderbo, Lille Strandvej 12B, 2.th., 2900 Hellerup

Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34A, 6200 Aabenraa

Redaktionens medlemmer:

Redaktør: Katharina Zander, Heimdalsgade 48, 4. tv., 2200 København N

Anmelderredaktør: Sanja Storm Tuxen, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup

Redaktionsmedlem: Christina Franck, Ved Lindevangen 18, st. tv., 2000 Frederiksberg

Redaktionsmedlem: Mads Lykke Hjortgaard, Sverrigsgade 7, 1.th., 2300 København S

Redaktionsmedlem: Maria Hvid Kargaard, Vilhelm Thomsens Allé 48, st., 2500 Valby

Redaktionsmedlem: Michelle Lykke Hjortgaard, Sverrigsgade 7, 1.th., 2300 København S

Webmaster for www.genealogi.dk

Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til formand Birgit Flemming Larsen

E-mail: indmeld@gmail.com

Manuskripter sendes til:

Redaktør: Katharina Zander, Heimdalsgade 48, 4. tv., 2200 København N

Mail: k_zander@hotmail.com

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie siden 1880

Redigeret af Katharina Zander (redaktør), Michelle Lykke Hjortgaard, Mads Lykke Hjortgaard, Maria Hvid Kargaard, Christina Franck og Sanja Storm Tuxen (anmelderredaktør)

© 2012 by forfatterne og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra Alfred Good's Fond

Sats og tryk: Tarm Bogtryk

ISSN 0300-3655